

בסייעתא דשמיא

קובץ חבורות

על פרק לולב הגזול והלכות ד' מינים

חבורת נר גבריא - ישיבת מיר הקדושה בארץ ישראל

תשרי תשפ"א

ופשוט שבכדי להסיק הלכה למעשה יש לבדוק כל דבר במקורו ובמקום הצורך יש לעשות ש"ח

הערות והארות יתקבלו בברכה 02-580-3378

תוכן הענינים

3	סימן תרמה' בדין הדר בד' מינים, ומצוה הבאה בעבירה (כט:)
4	פסול הדר כל ז', בא מכח הפסול, וסוכה גזולה (לא.)
5	נסדק ונחלקה התיומת (כט:, לא.)
7	בשעת הדחק האם אפשר לברך על הפסול (לא:)
8	הלכות דיני לולב
13	סימן תרמו' הדס היבש (לב:)
14	מיעוט ענבי הדס ודיחוי במצוות (לג:)
16	הלכות - דיני הדס
21	סימן תרמז' דיני ערבה
23	סימן תרמח' פסול איסור הנאה באתרוג (לה.)
24	נולדו באתרוג סימני טריפה (לו.)
26	רבי חנינא מטביל ביה ונפיק (לו:)
27	הלכות - דברים הפוסלים באתרוג
37	סימן תרמט' דברים הפוסלים בארבעה מינים
40	סימן תרנ' שיעור הדס וערבה
41	סימן תרנא' דין לקיחה ודין אגד בד' מינים (לז:)
43	הלכות - נטילת הלולב וברכתו
48	סימן תרנב' זמן נטילת לולב
49	סימן תרנו' שצריך לחזור אחר הידור מצוה בקניית האתרוג
51	סימן תרנז' קטן היודע לנענע לולב (דין חינוך)
51	סימן תרנח' דיני לולב ביו"ט ראשון
54	מראה מקומות (פרק לולב הגזול והלכות ד' מינים)
65	סיכום הלכות ד' מינים ע"פ הפסוק ולקחתם לכם
68	קיצור הלכות ד' מינים הלכה למעשה

דין הדר בד' מינים, ומצוה הבאה בעבירה (סוכה כט: - ל.)

קתני במתני' "לולב הגזול והיבש פסול", ופרש"י (ד"ה יבש) דבעינן מצוה מהודרת דכתיב ואנוהו. ולכאורה כוונתו למה שדרשו חז"ל לעיל (יא:): זה קלי ואנוהו התנאה לפניו במצוות, ופרש"י (שם) סוכה נאה לולב נאה ציצית נאה. וע' בתוס' (ד"ה לולב יבש) שהקשו דמבואר שם בגמ' שהדין הידור מצוה דילפינן מואנוהו אינו אלא לכתחילה ואינו מעכב בדיעבד, דע"ש דאיתא דהגם שלכתחילה לולב צריך אגד משום זה קלי ואנוהו אבל אם לא אגדו כשר. ולכן פי' תוס' בע"א דאיתקיש לולב לאתרוג דכתיב ביה הדר ולכן מעכב אפי' בדיעבד.

וע' במאירי שהקשה על פי' תוס' דהדר האמור בתורה על אתרוג נאמר ואין להקישו ללולב, ולכאורה כוונתו שהדר הוא תיאור של פרי האתרוג ולכן לא שייך להקישו ללולב (הגם שהגמ' הקישו ע"ש), ולכן פי' כרש"י דפסול הדר ילפינן מואנוהו והגם שאינו מעכב לענין אגד אבל לא כל המדות שוות בפסול של אינו הדר, וביבש ניטל כל הדרתו משא"כ אם לא אגדו לא ניטל הדרו לגמרי. והנה, יל"ע אם אפשר לפרש כן ברש"י שפי' לעיל (יא:): סוכה נאה לולב נאה ציצית נאה, דמשמע שכולם מחתינן במחתא א' וכמו שסוכה נאה וציצית נאה בודאי אינם אלא לכתחילה הוא הדין לולב נאה.

והנה, ע' ברעק"א שפירש רש"י בע"א (וכן תירצו הק"נ וכפ"ת) ד"ל דמה שפרש"י דילפינן פסול הדר מאנוהו ה"ט משום דסובר דפסול יבש דמתני' הוא אפי' ביו"ט שני, והוקשה לו מ"ט תקנו רבנן זכר למקדש ביבש טפי מבשאר פסולי, ולכן פי' משום הידור מצוה תקנו שהפסול הדר שמעכב בדיעבד דילפינן מאתרוג יהיה פסול כל שבעה. וכנראה דר"ל דכיון שגם במצוה דרבנן יש ענין של הידור מצוה לכן אמרו שיש סברא לתקן שגם בשאר ימים יפסל חסרון הדר כעין דאורייתא. וכן צריך לפרש ברש"י בסמוך (ד"ה בשלמא יבש) שכתב שגזרו זכר למקדש.

ולפי"א א"ש ג"כ מה שפרש"י בהמשך דנקטם ונפרצו פסולים משום הדר ולא פי' כפשוטו דאסור משום חסר דילפינן מולקחתם דבעינן לקיחה תמה (וכן פי' השפ"א) דרצה לפרש טעמא דפסול גם בשאר ימים (וחסר אינו פסול אלא ביום ראשון). והאמת שהיא שנחלקו בזה הראשונים, לדעת הרמב"ן ליכא פסול הדר בשאר ימי הסוכות חוץ לביהמ"ק ומאי דקאמר הגמ' ל"ש יו"ט ראשון ולא שנא יו"ט שני היינו לביהמ"ק (ויש לציין לדעת הרמב"ם בפיהמ"ש שבמדינה ר"ל חוץ לערי ירושלים אבל בירושלים חייב כל ז'. ולפי"ז מחויב מדאורייתא לקחת בירושלים גם בזה"ז להרמב"ם שקדושת א"י לא בטלה).

והנה, ע' בתוס' (ד"ה בעינן) שהקשו מ"ש הדר דפסול כל ז' ולכן אינו פסול אלא יום ראשון בלבד, דהלא בהדי הדדי כתיבי בחד קרא. וע' ברעק"א שביאר השו"ט בתוס' דבקושייתם סברי שרק הדר פוסל במקדש כל ז' אבל לכם אינו פסול אלא יום א' ולכן הקשו מ"ש הא מהא. וע"ז תי' דמדאורייתא גם הדר וגם לכם פוסלים כל ז' במקדש, וכל החילוק אינו אלא מדרבנן זכר למקדש דהדר פסול כל ז' ולכן אינו פסול אלא יום ראשון, וה"ט משום דבמצוה דרבנן לא תקנו כעין דאורייתא אלא בעיקר הלקיחה וכן בהדר משום הדור מצוה ובגזול נחלקו אם פסול משום מהב"ע.

ומש"כ תוס' "וכן בהדר משום הידור מצוה" צב"ק דלכאורה הדין הדר בד' מינים לדעת תוס' אינו קשור לדין הידור מצוה דילפינן מואנוהו וכמו שהקשו לרש"י לעיל. וע' בכפות תמרים שביאר כנ"ל גם בדעת תוס' והקשו להם מ"ט תקנו רבנן זכר למקדש בהדר טפי מבשאר פסולי, ולכן פי' משום הידור מצוה תקנו שהפסול הדר שמעכב בדיעבד דילפינן מאתרוג, יהיה פסול כל שבעה. אבל לפי"ז מה היה ק"ל לתוס' (ד"ה לולב) בדעת רש"י אם הם עצמם פי' כן בהמשך העמוד. ואולי י"ל דס"ל לתוס' דע"כ רש"י לא פי' ואנוהו לענין שאר יומי דאם כוונתו לפרש במתני' מ"ט פסול כל ז' א"כ הול"ל מיד לפני"כ בפסול גזול דפסול משום מהב"ע, והוא כתב דה"ט דפסול משום דלכם כתיב משלכם והיינו רק ביו"ט ראשון.

ויל"ע למה באמת לא פרש"י דפסול משום מהב"ע דטעם זה שייך בכל הימים. ואפ"ל דטפי נ"ל לפרש טעמא דשייך מדאורייתא, ומהב"ע י"ל דאינו פסול אלא מדרבנן. אמנם, נחלקו בזה הראשונים (ע' תוס' ט. ד"ה ההוא) אם פסולו מדאורייתא או מדרבנן, ובפשטות מרש"י בהמשך (ל. שנאמר והבאתם) משמע דפסולו מדאורייתא מדכתב "דאשכחן קרא דאוסר להביא מצוה בעבירה" (הגם שהוא דברי קבלה). וע' בסמוך.

מצוה הבאה בעבירה

והנה, בתוס' בסוגיין לכאורה מבואר דמהב"ע פוסל מדאורייתא, דהקשו (משום) דל"ל קרא דאין יוצא ידי מצוה בטבל תיפו"ל דפסול משום מהב"ע, ואת"ל דאין פסולו אלא מדרבנן לא קשה מידי קושייתם. אמנם, יל"ע בעיקר קושייתם דלכאורה לפי מה שיסוד לפני"כ דבאשירה ליכא מצוה הבאה בעבירה כיון שאין המצוה בא מחמת העבירה משא"כ בלולב שמחמת עבירת הגזול באה המצוה שיוצא בו, דא"כ ל"ק מאכילת טבל דהלא אינו יוצא מצוותו דוקא בגלל שהוא טבל. וע' בהגהות ר"ש טויבש שכתב דאיירי שיש לו כזית מצומצמת ולכן רק בגלל שעבר האיסור ולא הפריש מעשר יוצא יד"ח דאילו היה מפריש מעשר לא היה לו שיעור כזית לצאת יד"ח.

אמנם, אכתי קשה דהלא י"ל דלהכי צריך קרא באופן שיש לו יותר מכזית מצומצמת דליכא מהב"ע ואפ"ה ילפינן מקרא דלא יצא יד"ח, והאמת היא שר"ש טויבש העיר כן בעצמו. ולכאורה אפ"ל בע"א (ושו"מ שכ"כ בהגהות ריחל"מ) דבודאי היכא דעובר עבירה באותו מעשה שע"י הוא יוצא יד"ח בודאי זה מקרי מצוה הבאה בעבירה, ולעיל מיניה חילקו התוס' דגם בלא עבר העבירה באותו מעשה שהוא מקיים המצוה ג"כ שייך מהב"ע אם רק בגלל שעבר העבירה הוא יכול לקיים את המצוה.

אמנם, בסוף העמוד לכאורה משמע דאינו אלא מדרבנן דכתבו התוס' דדוקא שהוא מדרבנן לא חייש שמואל אמצוה הבאה בעבירה. וצ"ב מהו המקום לחלק בין מצוה דאורייתא או מצוה דרבנן. ולכאורה י"ל וכן הוא בחת"ס דכיון שמהב"ע אינו אלא מדרבנן לא תקנו במצוה דרבנן דהוי כתיב דרבנן. (בתוס' כל מצוה שייך מהב"ע ואולי בגלל הברכה כן משמע בתוה"ר. אבל לא בתוס' שכתבו רק משום ברכה החמירו. ואת"ל משום הגברא אין לומר משום דבא לרצות דהוא מצד החפצא כמוש"כ הריטב"א)

ויש לציין שמדויק ברש"י דגם במצוה דאורייתא לא ס"ל לשמואל משום מהב"ע, דהנה כתבו תוס' (ד"ה הא קנייה ביאוש) דהיכא דקנה הגזול ע"י יאוש תו לא מקרי מהב"ע והביא ראיה מהא דפריך הגמ' בהמשך ולקניניהו בשינוי השם ובשינוי מעשה, דמה בכך הלא אכתי מקרי מהב"ע, וע"כ דהיכא קנה לא מקרי מהב"ע. אמנם, ברש"י (ל: ד"ה קרקע) מבואר דגם לאחר יאוש שייך מהב"ע, וכמוש"כ המהרש"א

בדעת רש"י. אבל לפי צ"ב מאי פריך הגמ' ולקנינהו בשינוי השם. וע"ש במהרש"א שכתב דכיון שכבר קנה ע"י יאוש לכן השינוי מוסף שלא יהיה מהב"ע. אבל לכאורה י"ל בע"א דהיכא דיש שינוי תו לא מקרי אותו חפץ ולכן לא שייך מהב"ע.

אבל לפי דברי רש"י אלו יל"ע במש"כ רש"י בעמוד א' בדעת שמואל. דאיתא בגמ' דאין לדייק ממתני' דרק לולב הגזול פסול אבל שאול כשר וא"כ ע"כ מתני' איירי ביר"ט שני דהלא ביר"ט ראשון שאול פסול, די"ל דאה"נ מתני' איירי ביר"ט ראשון ולא מיבעי קאמר, לא מיבעיא שאול דלאו דידה הוא אבל גזול אימא סתם גזילה יאוש בעלים הוא וכדידה דמי ויוצא יד"ח בלולב הגזול אפי' ביום ראשון, קמ"ל. ופרש"י קמ"ל דעד דשמעינן דאייאש לא קני ליה. וצ"ב דאפי' אי מייאש מיד וקני ליה ע"י יאוש, אכתי פסול הלולב משום דהוי מצוה הבאה בעבירה לפי שיטת רש"י הנ"ל דגם לאחר קנין יאוש אסור משום מהב"ע. ודייק ר' אהרן קוטלר זצ"ל (אוסף חידו"ת) דע"כ לשמואל ליכא איסור של מהב"ע גם ביום ראשון שהמצוה מדאורייתא.

ולפי"ז י"ל דלכן לא פרש"י משום מהב"ע, דאפי' את"ל דס"ל דמהב"ע הוא מדאורייתא, אבל שמואל פליג עליה ולא ס"ל מטעמא דמהב"ע כלל ולכן לא רצה לפרש טעמא התלוי בפלוגתא. ולא עוד אלא אפ"ל דס"ל לרש"י דק"ל כשמואל וכדפסק הרמב"ם (לולב ח', ט') ורד"ה.

ובביאור המחלוקת אם שייך מהב"ע אחר יאוש, י"ל דתלוי בפסול דמהב"ע דיל"ע אם הפסול הוא בחפצא או בגברא, דלתוס' י"ל שהוא פסול בגברא ולכן נקט דפסול בכל המצוות, לאפוקי מדעת הריטב"א דרק במצוה הבאה לרצות פסול כקרבן שופר ולולב משא"כ מצה, דמשמע דהפסול הוא בחפצא. משא"כ לתוס' הוא בגברא (ולכן כתב דהאיסור מהב"ע בחלה נלמד מהא דאסור לברך), ומה"ט לאחר יאוש שהוא שלו ליכא פסול הגם שהחפץ הוא גזול, אבל הוא אינו גזול.

אבל רש"י ס"ל דהפסול בחפצא ולכן אפי' לאחר יאוש יהיה משא"כ בנשתנה החפץ ע"י שינוי י"ל דלא מקרי אותו חפץ. ויש לציין לדעת הר"ז הנ"ל דגם לאחר יאוש ושינוי שייך מהב"ע וע"כ דלא ק"ל כר' יוחנן אלא כשמואל, וה"ט כנראה דגם בשינוי אבל ס"ס קיום המצוה באה ע"י החפצא דאיסורא, אבל אולי פסול בגברא שגזל ד"ז והגם שנשתנה י"ל דאכתי הוי מהב"ע.

בענין פסול הדר כל ז', בא מכח פסול, וסוכה גזולה (סוכה כט, לא).

איזה פסולי לולב פוסלים כל ז'

איתא בגמ' (כט): קא פסיק ותני לא שניא ביר"ט ראשון ול"ש ביר"ט שני בשלמא יבש הדר בעינן וליכא וכו'. וע' ברש"י דל"ש ביר"ט ראשון דחייביה מדאורייתא, ול"ש ביר"ט שני דליתיה בנטילת לולב אלא מדרבנן דביום הראשון כתיב, וכן בהמשך פירש דבש פסול בדרבנן נמי דכיון דמצוה הוא משום זכר למקדש בעינן הידור מצוה. ומבואר דפרש"י דמתני' איירי בזה"ז דליכא מצוה מה"ת אלא ביום ראשון ושאר הימים החיוב אינו אלא מדרבנן מתקנת ריב"ז זכר למקדש. ומבואר דיר"ט שני אין הכוונה יר"ט שני של גלויות אלא שאר ימי סוכות, וא"ש דהלא מתני' נשנית בא"י דליכא יר"ט שני. ויל"ע באמת מאי ס"ל לרש"י לענין יר"ט שני של גלויות דעל אף שחיובו ג"כ אינו אלא מדרבנן אבל אינו מתקנת ריב"ז אלא מספק דאורייתא, ואולי החמירו בו יותר. וראינו בר"ן שנחלקו בזה הראשונים.

והנה, ע' ברמב"ן וריטב"א (וכן ראינו בר"ן) שהקשו דאיך אפשר לפרש סוגיין לענין החיוב דרבנן, דהלא מבואר לקמן (לו): דרבי חנינא מטביל ביה ונפיק, ופריך הגמ' ממתני' דקתני חסר כל שהוא פסול, ותי' הגמ' דמתני' איירי ביר"ט ראשון ורבי חנינא נפק ביה ביר"ט שני, והלא פסול חסר הוא משום דאינו הדר ואיתא בגמ' דליכא פסול בזה ביר"ט שני, ומבואר דהדר אינו פסול בשאר הימים. ולכן פי' דמתני' איירי בביהמ"ק דחיובו מדאורייתא כל ז' ופריך הגמ' מ"ט לכם פסול כל ז' הלא כתוב לכם ביום הראשון, ותי' הגמ' דפסול משום מהב"ע. ונמצא דנ"מ גדולה לדינא אם יש פסול הדר בשאר ימי סוכות בזה"ז דלרמב"ן ודעימיה ליכא פסול ולרש"י יש פסול (ונראה בעזה"ת דנחלקו בזה המחבר והרמ"א).

והאמת היא דרש"י לשיטתו ל"ק, דע"ש (לו): שפרש"י דחסר אינו פסול מום הדר אלא משום דכתיב ולקחתם דמיניה ילפינן דבעינן לקיחה תמה, ולכן איתא בגמ' דפסול זה אינו אלא ביר"ט ראשון אבל פסול הדר אה"נ פסול כל ז'. אמנם, יל"ע בתרתי, חדא למה באמת אתרוג חסר נקרא הדר, ועוד מ"ש בלולב חסר שפרש"י במתני' דבנקטם ראשו פסול משום הדר ולא משום לקיחה תמה. ואפ"ל כדפי' הר"ן דלענין אתרוג חסר כל מה שנשאר הוא הדר, ואינו כאתרוג או לולב יבש שמה שנשאר לפנינו אינו הדר, אבל לגבי לולב כיון שנקטם ראשו שהוא הגובה והתפארת של הלולב לכן לכן גם בחסר יש חסרון הדר. ולכאורה לפי"ז צ"ל דאה"נ אליבא דרש"י לא אכל רבי חנינא מהחוטם של האתרוג דבזה אה"נ יהיה חסרון הדר, וע'.

בא מכח פסול

ויל"ע לרש"י שמחלק בין חסר להדר, ורק כשאכלוה עכברים יש פסול הדר דמאיסי אבל באכלו אדם ליכא אלא פסול חסר, א"כ מה יהיה הדין אם אכלוה עכברים ואח"כ חתך ממנו מקום אכילתם, האם אפשר להכשירו בשאר ימי סוכות דליכא אלא פסול חסר ולא פסול הדר.

ועד"ז יש לשאול בכמה מקומות. דהנה, ע' בתוס' (ד"ה נקטם) שהקשו דאם נקטם פסול מאי חידש ריב"ל דניטל התימות פסול. ויש לציין לדעת המרדכי שהביא בשם הרא"ם שנקטם רק פסול לכתחילה וביעבד יוצא, ותמה עליו ה"ב"י מאין הוציא דין זה. וע' בבגדי ישע על המרדכי שביאר דהוכיח כן מקושיית תוס' דא"כ מה בא ריב"ל לחדש במה שאמר דניטלה התימות פסול (אבל נראה בהלכה דאינו פשוט שהרא"ם איירי בלולב אלא בהדס). ויש להוסיף דלפמש"ב הראב"ד דנקטם ראשו היינו שנקטם מגוף השדרה של הלולב, קושיית תוס' ליתא מעיקרא, דהלא ריב"ל מוסיף דאפי' ניטלה התימות בלי שיקטום השדרה ג"כ פסול (אבל יש להקשות איפכא דהלא מוכח במתני' דרק בנקטם השדרה פסול ולא ברק ניטלה התימות, וצ"ל דפי' ניטלה התימות בע"א דאיירי ברוב עלין, וכ"כ החזו"א קמה', יא' בדעת הראב"ד ע"ש).

אבל ע"ש בתוס' שתי' דנקטם ראשו איירי ברוב העלין העליונים (וביאר הביה"ל דהיינו שעולים למעלה מהשדרה), או דהו"א דניטלה לגמרי יותר הדר (או דנקטם היינו בב' העלין העליונים וניטלה אפי' בא'. וע' בב"י תרמו', ו' שפי' דאירי בב' תימות ולא בב' עלין של תימות א').

והנה, לת' הראשון דפסול נקטם הוא רק ברוב עלין, יל"ע אם יש ללולבו 30 עלין 16 מהם קטומים, והוא הוריד 2 עלין באופן שעכשו נשאר רק 28 עלין 141 מהם קטומים האם הלולב כשר. וכן בהו"א דניטלה מקרי יותר הדר מנקטם, האם היה אפשר ליטול כל העלה שנקטם כדי להכשיר הלולב. והאמת היא שנחלקו בזה הפוסקים וכמו שנראה לענין בא מכח פסול (תרמט', ה') ולרמ"א תלוי אם פסול בעצם ע"ש.

חיוב נטילת לולב מן התורה ליד המקדש בזה"ז

ולפי הרמב"ן מבואר דשונה הדין דאורייתא בגבולין ביום הראשון מדין דאורייתא של מקדש כל ז', דבגבולין שאול אסור מה"ת ביום ראשון ובמקדש לא בענין לכס כל ז' (דלא כדפי' רעק"א בדעת תוס' דבמקדש בעינן גם לכס כל ז' כמו שצריך הדר כל ז'). ולכאורה יש בזה נ"מ למעשה, במי שנוטל לולב בכותל המערבי ד"א דמקרי לפני ה' אלוקים (בפרט לרמב"ם דקדושת ירושלים לא בטלה וגבולין ר"ל חוץ לירושלים, ולדעת הבכור"י יש חיוב לקחת לולב בירושלים מדאורייתא כל ז') האם בשאר ימים בעינן מתנה ע"מ להחזיר כדעת תוס' או דסגי בשאול כדעת הרמב"ן.

ולדעת תוס' דבעינן מתנה ע"מ להחזיר, מצוי הוא שלא יודעים למי להחזיר ולכאורה בלא החזיר הוי כגזלן ולא יצא יד"ח. והנה, אם בסוף האחרון שנטלו החזירו לבעליו, ע' בשו"ע שכתב המחבר (תרנח', ה') דאם נתנו לאחר ואחר לאחר והאחרון החזיר לבעליו יצא יד"ח (וע"ש במ"ב שנחלקו בזה האחרונים). וכן נ"מ אם צריך רשות בשאר ימים, דהלא ק"ל דניחא ליה לאיניש ליעביד מצוה בממוניה ומותר לקחת הלולב של חבירו שלא מדעתו, אבל אם בעינן לכס לא יעזור מה דניחא ליה לבעלים כיון שסו"ס יש חסרון בלכס. ויש לדון מה הדין בשאר ימים היכא דיודע שהבעלים מקפידים על הלולב האם מותר לקחתו. וע' בשו"ת עונג יו"ט שנקט דאפ"ה מותר לכתחילה, אבל הוסיף שברמ"א אינו משמע כן, וכן מבואר להדיא במ"ב (סקל"ד) דהיכא דמקפיד אסור לקחתו, אבל אכתי יל"ע מה דינו בדיעבד. דלכאורה דינו כשואל שלא מדעת שהוא גזלן, וא"כ הו"ל מצוה הבאה בעבירה. אמנם, נראה מכ"מ דאם אין לו קניני גזילה ליכא דין מהב"ע.

דהנה, ע' בפנ"י שביאר מה דאיתא בגמ' אליבא דשמואל דביר"ט שני כיון שיוצא בגזול יוצא בשאול, דר"ל כיון שיכול לקחת הלולב של חבירו בלי להתכוון לגזול לכן לא מקרי מהב"ע גם כשהוא גזול דאין קיום המצוה מחמת העבירה דהיה יכול לקיים המצוה גם בלי להתכוון לגזול. וע' בחת"ס שתמה דאפי' לא התכוון לגזול אבל הוא שואל שלא מדעת שהוא גזלן.

סוכה גזולה

ואפ"ל דיסוד מחלקותם תלוי בביאור הגמ' בענין סוכה גזולה. דמבואר בגמ' (לא). דבתקף חבירו והוציאו מסוכתו לדעת חכמים כיון דקרקע אינה נגזלת לכן הוי כסוכה שאולה ויצא יד"ח, וע' בראשונים שהקשו דאפי' אם קרקע אינה נגזלת אבל אכתי עבר על איסור גזילה והו"ל מצוה הבאה בעבירה. וע' בריטב"א שהביא ד"מ דרק במצוה הבאה לרצות כקרבן שופר ולולב יש דין מהב"ע, ולדבריהם מבואר דבעצם בכה"ג שייך מהב"ע רק דבסוכה ל"ש כלל ענין מהב"ע, אבל בכיוצ"ב בלולב וכדומה אה"נ יהיה חסרון של מהב"ע.

אבל ע"ש בריטב"א דחה דבריהם ות' דכיון דלא קני ליה כלל והקרקע ברשות מאריה איתא לכן לא מקרי מהב"ע. וצ"ב כוונתו דסו"ס עבר על איסור גזולה. וע' בראב"ד שכתב דאין עליה במצות "שם גזולה" וקרא כתוב והבאתם גזול ואי"ז גזול. ולפי דבריהם נמצא דאה"נ עבר עבירה אבל אין על הקרקע שם גזול וליכא חסרון במצוה הבאה בעבירה. ולכאורה א"ש טפי את"ל שהחסרון במהב"ע הוא דין בחפצא ולא בגברא. ונמצא לדבריהם דגם בלולב כה"ג ליכא דין מהב"ע על אף שדינו כגזלן אבל אין לו קניני גזילה ואין על הלולב שם גזול כלל.

ולפי"ז א"ש מש"כ הפנ"י לבאר הגמ' דלדעת שמואל ביר"ט שני יוצא בגזול "דמתוך שיוצא בשאול יוצא בגזול" דר"ל שהיה יכול להתכוון שלא לקנות הלולב ואז הוי כשואל, ועל אף שהוא שואל שלא מדעת ונקרא גזלן אבל סו"ס אין על החפץ שם גזול וליכא מהב"ע, ולכאורה פירושו מדויק טפי בלשון הגמ' דמתוך שיוצא בשאול יוצא בגזול (ולכן פי' בע"א מתוס'). וי"ל דתוס' מיאנו בפי' זה דכמוש"ב לשיטת תוס' מהב"ע הוא דין בגברא וא"כ מה בכך שאין על הלולב שם גזילה, אבל הבן אדם אכתי עבר עבירה (ומחמת העבירה קיים מצותו, ואינו כאשירה שאין העבירה קשורה לקיום מצותו).

אבל אכתי צ"ב לדעת תוס' למה בתקף חבירו והוציאו מסוכתו ליכא חסרון דמהב"ע. וכן יש להקשות על סוכה גזולה ממש דנתמעט (כז). מתעשה "לך" דלמה צריך קרא תיפ"ל משום מהב"ע. והאמת היא שכן הקשו תוס' לעיל (ט). ות' דמהב"ע לאו דאורייתא, אבל לתוס' בסוגיין לכאורה אא"ל כן. וע' במנחת חינוך (שכה', סק"י) שר"ל דבמצוה קיומית כאכילה בסוכה בשאר ימי הרגל (דהלא א"צ לאכול פת כלל אם אינו רוצה) ע"י מהב"ע רק ליכא קיום מצוה אבל גם אינו ביטול מצוה דסו"ס אכל בסוכה רק שלא לרצון הוא להקב"ה (משא"כ במצוה חיובית כ"כ שלא קיים המצוה ממילא ביטל המצוה). ולכן צריך הדרשה דתעשה לך לחדש דיש בזה משום ביטול מצוה. אבל לכאורה אא"ל כן כאן דאיתא דלחכמים מכשירים. וע' במהר"ם דצריך לחלק בין לולב לסוכה דלא עביד מצוה בידיים בגופה. ונראה דר"ל דאין מקשרין העבירה למצותו והוי כשדד בנק בעבר ועכשו מקיים ד"מ.

בענין נסדק ונחלקה התיומת (סוכה לב.)

פסול נסדק

איתא בגמ' (לא): "אמר רב הונא לא שנו אלא נקטם אבל נסדק כשר, ונסדק כשר והתניא לולב כפוף קוויץ סדוק עקום דומה למגל פסול וכו' אמר רב פפא דעביד כהימנך". ופרש"י דנסדק דכשר איירי שנסדקו ראשי העלין, וסדוק דפסול איירי בעביד כהימנך שגדל הלולב כמין שתי שדראות מחצית עלין לכאן ומחצית עלין לכאן. וע' בהמשך הגמ' דבעי רב פפא עצמו נחלקה התיומת מהו ופרש"י ששי עלין עליונים אמצעים ששם השדרה כלה נחלקו זמ"ז ונסדקה השדרה על העלין שלמטה מהם, ומסיק הגמ' ב"ב דנעשה כמו שניטלה התיומת ופסול.

ויל"ע בפרש"י בתרתי, חדא במש"כ שני עלין עליונים אמצעים ששם השדרה כלה, האם כוונתו לעלה א' כפול או לשני עלין כפולים, ועד"ז יל"ע בלשון התוס' בריש פירקין (כט: ד"ה נקטם ראשו) שכתבו לכאורה מיירי בשני עלין האמצעיים היוצאים מראש השדרה. והנה, מפשטות לשון רש"י משמע דאיירי בב' עלין כפולים, אבל צ"ב דלכאורה אלו ב' עלין העליונים מחוברים כלל ומהו זה שכתב שנחלקו זמ"ז, וכן המציאות היא שהשדרה אינה כלה בב' עלין אלא בשלשה עלין והאמצעי הוא התיומת. ועוד יל"ע דאם רק פסול היכא נסדק גם השדרה, א"כ לכאורה אין הפסול משום "דנחלקה התיומת" כדאיתא בגמ' אלא משום "שנסדקה השדרה", והאמת היא שהגאונים פי' שנחלקו ב' העלין מהדידי ולא הוסיפו שנסדק גם השדרה.

ונראה בדעת רש"י כדפי' הב"י (תרמה, ו') בדעת תוס' (הנ"ל), די ש לולבים הנגמרים בג' עלין ויש שנגמרים בב' עלין (וכן יש גם בזמנינו אבל אינו כ"כ מצוי), והיכא שנגמר בג' האמצעי הוא התיומת, והיכא שנגמר בב' שניהם הם תיומת א'. ובלולביהם בד"כ אלו ב' עלין היו מחוברים יחד, ויש לדון אם השדרה כלה בב' עלין א"כ מתי נקרא שנחלקה העלין, דהלא מתחתית השדרה עד ראשי העלין הכל הוא חתיכה א' וכי צריכים שיהיה כל הלולב סדוק מתחילתו עד סופו, ולכן פרש"י שסוף העלין הוא במקום בשדרה שמתחילים העלין שמתחתיו, ואם נסדק עד עלין אלו אז נחלקה התיומת לגמרי (ולכאורה את"ל דאייר בעלה א' שהוא כפול, אין סברא לומר דרק מקרי נחלק כשנחלק עד העלין שמתחתיו) ול"ק מה שהערנו לעיל. (אמנם, ע' בתוס' בב"ק צו: ומובא בב"י תרמה, ג' דנראה שפי' ברש"י בע"א דרק בנסדק גם השדרה ניכר שהתיומת עומדת חלוקה ומפורדת).

ונמצא דלרש"י יש ג' חילוקי דינים בלולב הסדוק. באופן שרק נסדקו העלין הלולב כשר, ומשמע מסתימת רש"י דאפי' נסדקו רובן, ולפי"ז א"ש למה במתני' לא פירש נפרצו כתוס' שנחלק התיומת של רוב העלין, דבגמ' מבואר דזהו נסדק וכשר (אבל צב"ק מלשונו שכתב "ראשי העלין" דמשמע דאם נסדקו העלין ברובן דפסול). אבל אם נסדקה השדרה פסול, בין שגדל מפוצל כעין ב' שדראות דעביד כהימנך, ובין שגדל רגיל ונחלקו הב' עלין האמצעיים דפסול משום נחלקה התיומת.

ויל"ע איך פי' התוס' מה דאיתא בגמ' דסדוק כשר. דהנה, פירשו (ד"ה נחלקה) נחלקה התיומת כפרש"י שנסדקו ב' העלין שבראש הלולב וגם חלק מהשדרה. ופירשו ג"כ (כט: ד"ה נפרצו) דבנסדקו רוב העלין ברובן היינו נפרצו דמתני' דפסול. ולכאורה צ"ל דסדוק דכשר היינו או שנסדקו התיומת של רוב העלין במיעוטן אבל א"כ הול"ל במתני' נסדקו ברובן במקום נפרצו דהלא שתי הדינים איירי בפסול א' רק דא' במיעוטו וא' ברובו.

וע' בתוס' שכתבו דנחלקה התיומת "לא מיירי שנסדקו בראשו עלין שבראש השדרה דכולהו הכי איתנהו" ומשמע דר"ל שאין לפרש דר"ל שהעלין שבראש הלולב (אפי' כשיש ג') נסדקו התיומת דהלא כולהו הכי איתנהו ואא"ל דזה פסול, ואולי כן פי' נסדק כשר, אבל א"כ במקום לומר דכולהו הכי איתנהו טפי הול"ל דזהו נסדק דאיתא בגמ' לעיל דכשר.

והאמת היא, שמצינו כמה מהלכים בראשונים בחלוקי דינים אלו, ויתכן שפי' תוס' כוונתייהו. דדעת הר"ף דנחלקה התיומת היינו שנחלקו רוב העלין לשתים כדפי' תוס' בנפרצו, ופי' נפרצו שהעלין נתרו מהשדרה והן תלויים בה (ונחלקו הראשונים אם כוונתו כרש"י שנתקרו ונעקרו לגמרי מהשדרה כדפי' הרמב"ן דבריו או שעדיין מחוברים בעיקרן כדפי' דבריו הב"ח אליבא דהר"ן) ונסדק דכשר היינו שנסדק התיומת של העלה האמצעי לחוד אא"כ עביד כהימנך דפסול. אמנם דעת הר"ן לפרש בע"א דנחלקה התיומת של העלה העליונה זהו נחלקה התיומת דפסול, אבל בנחלקה התיומת רק במיעוטו זהו מה דאיתא דנסדק כשר. ולכאורה צ"ל דלשון נחלקה משמע לגמרי, וכל כמה שנחתך רק במיעוטו זה מקרי נסדק.

וע"ש שהביא עוד פי', וכנראה דהוא מהריטב"א, דנסדק דכשר היינו בנסדק העלה לרחבה (ונפרצו פי' שנחלקה העלה לארכה שלא במקום התיום), אבל בנסדק התיומת לארכה פסול אפי' במיעוטו, וע"ש בריטב"א דלפי"ז ראוי לחוש כשהסדק לארכה שהוא מתרבה בכל שעה כשמנעונו, לפסול אפי' במיעוטו. וע' במ"ב (תרמה, סק"ט) דה"ט דפסול במיעוטו לדעתם. וצב"ק דנמצא דעכשו כשר וכל החשש הוא שמא יתרחב ברובו וא"כ אמאי פסול. ועד"ז יש לשאול בגמ' (לא:): דלדעת ר"י אתרוג גדול פסול דילמא אתי לאפכינהו ולאפסלנהו, וצ"ב דאם יפול ויפסל לא יקחנו עוד אבל עכשו איזה פסול יש בו. ולכאורה אין הכוונה משום דכל העומד לחלק כחלוק דמי.

וע' בערול"נ (שם) שפי' דהכי נמי אמרי' לעיל דעשה בהמה דופן לסוכה ד"מ פוסל והטעם מפרש ששם שמא תמות או שמא תברח. והביא מש"כ הריטב"א שם לפרש דלמא יטול הפסול ולאן אדעתיה, וביאר דצ"ל דמחשש זה שמא יטול הפסול אמרו חכמים דלא יטול כלל דבשב ואל תעשה יש להם רשות לעקור דבר מן התורה.

פסול חסר בלולב

ואיך שנפרש נחלקה התיומת, יל"ע מהו הדמיון של הגמ' לניטלה התיומת, דמסקנת הגמ' (בלישנא בתרא) דנחלקה התיומת נעשה כמי שניטלה התיומת ופסול. ויל"ע איזה פסול יש בניטלה התיומת, דמשמע קצת ממה דאיתא לעיל מיניה "דניטלה שאני דהא חסר ליה" דה"ט דניטלה פסולה משום חסר וכדדרשינן מלקחתם דבעינן לקיחה תמה, אבל צב"ק מהו הדמיון בין נחלקה לניטלה דלכאורה נחלקה פסול משום הדר. והאמת היא שהמג"א (תרמה, סק"ו) הביא מרבינו ירוחם דכל פסולי לולב פסולים משום הדר חוץ מנסדק ונחלקה הפסולים משום לקיחה תמה.

אמנם, נראה דרוב ראשונים לא פי' כן, דע' בתוס' בריש פירקין (ד"ה נקטם ראשו) דמבואר דניטלה פסול משום חסר, ולכאורה כן יוצא מרש"י שפי' נפרצו עליו שנעקרו כל העלין מהשדרה ואפי"ה כתב דפסול משום הדר, ורק באתרוג חסר פרש"י (לה:): דפסול משום חסר. וגם בתוס' מבואר דחסר פסול רק באתרוג דע' לקמן (לד:): שכתבו תוס' (ד"ה שתהא) דמלקיחה תמה ילפינן לא רק שמעכבין זא"ז אלא נמי פסלינן אתרוג חסר משום דאי"ז לקיחה תמה. ומשמע דרק באתרוג יש פסול חסר ולא בשאר מינים, וכ"כ הראב"ד (הלכות לולב) ורמב"ן (בהשגתי על הראב"ד) דרק באתרוג קתני פסול חסר ובלולב ליכא פסול חסר. ויל"ע באמת מ"ט לא.

וראיתי בספר ד' מינים השלם (מהגר' וייספיש) שרצה לחלק בין אתרוג ללולב, דבאתרוג כתוב פרי עץ הדר, שהחיוב הוא לקחת פרי ולכן כל כמה שחסר חלק ממנו זה לא מקרי פרי. משא"כ בלולב דליכא חיוב לקחת כל הענף וסגי בשיעור של ד' טפחים ונמצא דכל כמה שיש בו שיעור לא איכפת לנו אם הלולב שלם או לא, ומותר לקצר את זה מלמטה. ואה"נ אם יחתוך ראשו אז פסול משום שאינו הדר אבל לא משום שאינו שלם. ויש לציין למ"ב (תרמה, סק"ח) שדן באופן שנשברו רוב עלין של לולב היותר מכשיעור (למשל 9 טפחים) ונשאר רוב שיעור (3 טפחים) של לולב שלם (4 טפחים), דיש להסתפק אם אזלי' בתר רוב הלולב ופסול או בתר רוב השיעור וכשר, והיינו כנ"ל שהמודד לכשרות הלולב תלוי לגמרי בשיעור לולב. ונמצא דגם ניטלה אינו פסול משום חסר אלא גם נחלקה וגם ניטלה פסולים משום שאינו הדר. ויל"ע קצת מלשון הר"ן שכתב (יח. בדפי הרי"ף) "דכי שרי אתרוג חסר ביר"ט שני היינו דוקא כשרובו קיים דשמו עליו הא לא"ה לא, דאתרוג אמר רחמנא ולא חצי אתרוג". וצ"ב דגם בחסר רביע אפ"ל אתרוג אמר רחמנא ולא שלשת רבעי אתרוג. אלא כנראה דאמרי' דרובו ככולו ומקרי אתרוג גם בחסר מקצת, ומשמע שאין דין שצריך דוקא פרי או דגם ברוב מקרי פרי. אמנם, שיטת הר"ן (כמו שראינו בתחילת הפרק) דליכא פסול דלקיחה תמה גם באתרוג וכל הפסול של חסר הוא משום שאינו הדר, ובי"ט ראשון פסול כשאינו הדר ובי"ט כשר כל כמה ששמו עליו.

ולכאורה יש לצדד, דאפי' לדעת רבינו ירוחם שנסדק וחלקה התיומת פסולים משום לקיחה תמה, דאין הכוונה דבגלל שהם חסרים לכן זה לא תם ושלם, דבנסדק ונחלקה לא נחסר כלום מעצם הלולב, אלא דר"ל שאינו תמים וטהור כמו שיצא מהאדמה כיון שנסדק או נחלק. וראיה לדבר דהלא לא כתב דניטלה התיומת פסול משום חסר הגם שחסר חלק במציאות (וגם כתוב בלשון הגמ' שאני ניטלה דחסר) אלא גם הוא מודה דכיון דליכא חיוב בלולב אלא שיהיה שיעור שלם לכן ליכא פסול חסר. וניטלה י"ל דאינו חסרון בלקיחה תמה דמה שנשאר הוא כמות שלולב אמור להיות, משא"כ בנחלקה ונסדק שהעלה עדיין נמצא על הלולב ונשתנה מכמות שהוא אמור להיות. (ויש לציין לפי הר"ן בדמיון נחלקה לנטלה דהוי כמי שנטלה חוט המתאימן).

בענין בשעה"ד האם אפשר לברך על הפסול (סוכה לא).

לולב היבש בשעה"ד

איתא בגמ' (לא). "לא מצא אתרוג לא יביא לא פריש ולא רמון ולא דבר אחר" וע' בתוס' (ד"ה לא מצא) שכתבו דיש לדקדק מכאן דאם לא מצא כשר מברך בפסול מדנקט פריש או רמון, ויש לדחות. ויל"ע מהו היש לדחות של תוס'. וע' בתוה"ר (וכן הוא ברא"ש לקמן, וכ"פ המהר"ם בדעת תוס'), שכתב דיש לדחות דנקט פריש או רמון לרבנותא אע"פ שהוא הדר ושלם. וכוונתו, דאפשר דאין לדייק שיותר לקחת אתרוג פסול דרק נקט הגמ' לא יביא רמון משום דה"א דכיון שהוא הדר ושלם אפשר דנקרא פרי עץ הדר, קמ"ל דלא. אמנם, צ"ב עצם דקדוקם של תוס', דהגם שיש לדקדק מכאן דאם לא מצא כשר שיביא אתרוג פסול, אבל מנא להו שיברך עליו דאפשר דיש לקחת אותו רק שלא תשתכח תורת אתרוג (ע' ע"ב). ובאמת לכאורה אפ"ל דזה גופה הוא היש לדחות של תוס', וכן מצאתי שפי' רא"מ הורוויץ, דיש לדחות דאה"נ מותר לקחת אתרוג פסול אבל לא לברך עליו. וע"ז כתבו תוס' דאע"פ כ' יש לדקדק דשרי כמו לולב פסול לרבנן בשעת הדחק. וכוונתם, להמבואר בעמוד ב' דהביא ר"י ראייה דא"צ הדר בלולב ממעשה דבני הכרכים שהיו מורישים לולביהן לבני בניהם, ואמרו ליה החכמים דאין שעת הדחק ראייה. אבל גם זה צ"ב כנ"ל, מנא להו לתוס' דס"ל לרבנן דבשעת הדחק מברכים על הלולב, דאולי הבני כרכים רק לקחו אותו שלא תשתכח תורת לולב.

והנה, מצינו שנחלקו בזה הראשונים. דע' ברא"ש (סי' יד') שהביא דעת הראב"ד שאה"נ לקחו אותו רק שלא תשתכח תורת אתרוג אבל לא ברכו עליו, דאא"ל שבמקום שהדחק יוצאין בו ומברכין עליו לכתחילה, ושלא במקום הדחק אפי' דיעבד לא יצא. אמנם, ע' ברא"ש (סי' יד') שהוכיח דחכמים מודו לר"י שבני הכרכים ברכו על הלולבים היבשים, רק דס"ל דאין להביא מזה ראייה דבשנה רגילה א"צ הדר בלולב, דרק אפשר להקל משום שלא היה להם לולבים אחרים, ואין שעת הדחק ראייה לשנה שאינה שעת הדחק. דאלת"ה אלא נאמר שלא ברכו על הלולבים, אז במקום לומר שאין שעת הדחק ראייה טפי הו"ל לחכמים לדחות שאין משם ראייה כלל דגם בני הכרכים לא ברכו על הלולבים היבשים, וע"כ צ"ל דאה"נ מודו חכמים שברכו אבל ס"ל דאין מזה ראייה שמותר ליטלו ולברך עליהם שלא בשעה"ד. ולפי"ז י"ל דכן פירשו תוס' הגמ' הנ"ל ולכן נקטו בפשיטות שבשעה"ד ברכו על הלולבים היבשים. אמנם אכתי יל"ע אם יש ראייה מלולב היבש לשאר פסולי ד' מינים.

והנה, ע"ש ברא"ש שביאר דבריו דה"ט דכשר בשעה"ד, משום שכל הני פסולי מסרן הכתוב לחכמים, והם אמרו שלא בשעה"ד אפי' בדיעבד לא יצא כדי שיזהרו ישראל במצוות אבל במקום הדחק הכשירום כיון שא"א בענין אחר מברכין עליהן. וע"ש בקרבן נתנאל (סק"ה), וסק"ו) שנקט בכוונת הרא"ש דאה"נ רק יוצאים יד"ח מדרבנן, ולכן צ"ל או שהורישום לבניהם כדי לצאת בהם ביר"ט שני שחיובו מדרבנן, או צ"ל דגם ביר"ט ראשון ברכו עליהן מדרבנן אף שמדאורייתא פסול. ולכאורה חידוש גדול הוא דנמצא שחז"ל תקנו עוד מצוה של ד' מינים שאינו מה"ת.

ולוא דמסתפינא אמינא דלדעת הרא"ש מותר לברך עליו אפי' ביום ראשון ויוצאים בו מדאורייתא, דכן הוא משמעות לשונו שכתב דמסרן הכתוב לחכמים. והיינו שהחכמים קובעים מהו הדר הכתוב בתורה, והדר הוא יחסי (relative), דבדואי כשיש לולבים לחים, אז לולב יבש אינו הדר אבל כשאין עוד לולבים כלל אז גם לולב יבש הוא הדר ("ובאמת הידור ויופי הוא מן המוסכמות" כלשון האור שמח המובא בסמוך). וכן הוא סתימת לשונו של הטור, בין במש"כ בפסקי הרא"ש ובין מש"כ בטור, שלא חילק בין יו"ט ראשון לשאר ימים. וכ"כ הרב המגיד (ח, א') שהגאונים סמכו מכאן ליבש ונקטם ראשו וכל הפסולין יוצאין בהן בשעה"ד אף ביום ראשון.

וע' באור שמח (לולב ח', א' וה') דיש ראייה להרא"ש מאתרוג הכושי דמבואר בגמ' (לו.) דפסול לבני ארץ ישראל שרחוקים מארץ כוש ואינם רגילים בהם, וכשר לבני בבל שקרובים לארץ כוש ורגילים בהם. וצ"ב או שהוא הדר או שאינו הדר, וצ"ל כנ"ל דהדר הוא יחסי, ולכושים גם אתרוג שחור הוא הדר משא"כ לאלו שרחוקים מארץ כוש אתרוג שחור אינו הדר. וע"ש שחידש לדינא שאם נטל אתרוג עם חזזית בגלל שלא היה אתרוג אחר, ואח"כ נזדמן לו אתרוג בלי חזזית, דא"צ לחזור וליטלו כיון שבשעה שיצא באתרוג הראשון לא היה לו אתרוג יותר מהודר ממנו ולכן האתרוג עם החזזית היה הדר.

ולכאורה בדעת שא"ר צ"ל דיש לחלק בין אתרוג כושי לאתרוג יבש, דכושי לא נשתנה מכמות שגדל, משא"כ באתרוג יבש שהתחיל כהדר ואח"כ יצא כל הדרו ודומה למת (כמוש"כ הראשונים מהירושלמי) לכן אין יוצאים בו יד"ח נטילת לולב אפי' בשעת הדחק. אמנם לפי סברא זו לכאורה ליכא ראייה אלא דבשעת הדחק מותר ליטול כל הפוסלים משום הדר, אבל שיהיה מותר ליטול הפסול משום שאין שמו עליו, לכאורה ליכא ראייה שמותר לקחת ולברך עליו בשעת הדחק אפי' לדעת הרא"ש ותוס' שמקילין לברך על לולב היבש בשעה"ד.

פסול בעל מום בלולב

והנה, איתא בגמ' (לב.) "האי לולבא דסליק בחד הוצא בעל מום הוא ופסול", וצ"ב מה שהוסיף הגמ' דבעל מום הוא, ולא נקט כפשוטו דהאי לולב דסליק בחד הוצא פסול. ומצינו שנחלקו הראשונים בביאור האי דינא דלולב דסליק בחד הוצא, ונשנו ד' שיטות. לרש"י ר"ל שכל עליו בצד א' של השדרה, הרמב"ם פ' שכל עליו אינן כפולים, השר שלום פ' שיש עלה א' שמתחיל למטה בלולב ועולה עד למעלה, והכל בו פ' שהתיומת אינה כפולה, וכולם הובאו להלכה.

וע' בריטב"א שכתב (לב. ד"ה אמר רבא) דמדקאמר בעל מום הוא נראה שפסולו מגופו ופסול כל שבעה אפי' בזה"ז, אבל הביא די"א שאין פסולו אלא משום שאינו הדר וביום א' בלבד (להני דס"ל שהדר אינו פסול אלא ביום ראשון) וכתב הריטב"א דאפשר לדון כן לפי פירוש הרמב"ם אבל לא לפרש"י. ור"ל דאולי להרמב"ם שפי' דכל עליו אינם כפולים "ל דהוא רק פסול בהדר אבל ודאי לרש"י שפי' שכל עליו יוצאים מצד א' של הלולב, אי"ל שהוא רק פסול הדר, אלא בעל מום הוא ופסולו מגופו. ונמצא שפי' הריטב"א שבעל מום ר"ל שפסולו מגופו ואינו רק פסול הדר, ויש בזה נ"מ לדינא דפסול הדר רק פסול ביום ראשון ובעל מום פסול כל ז'.

אבל אכתי יל"ע לרש"י ותוס' שפירשו דגם הדר פסול כל ז', וא"כ הדק"ל מהו זה שהדגיש הגמ' דבעל מום הוא, דמהו הנ"מ לדינא מאיזה טעם הוא פסול. אמנם, לפי תוס' והרא"ש הנ"ל א"ש, דפסולי הדר נוטלים אותם בשעת הדחק אבל דבר שהוא פסול בגופו אפי' בשעת הדחק אין נוטלים אותו ולכאורה ה"ט משום דזה נכלל במה שכתב הגמ' לא יביא לא רימון ולא פריש ולא דבר אחר, דכל זמן שאין שמו עליו א"כ מקרי דבר אחר.

אמנם, ע' בטור (ס"ס תרמט') שכתב "וכל הפוסלים מחמת מום אם הוא שעת הדחק שאין נמצא כשר, כשרים ויכול לברך עליהם, והראב"ד כתב שלא יברך עליהם אלא יאחזם בידו שלא תשתכח תורת לולב, ולא נהירא לאדוני אבי הרא"ש". וע' בב"י שכתב דמקור דברי הטור הוא מהרא"ש הנ"ל שמסרו הכתוב לחכמים. ויל"ע קצת דלכאורה יש הבדל גדול בין בעל מום לפסול הדר דלכאורה לענין הדר אפ"ל שמסרו הכתוב לחכמים דהלא הידור ויופי הוא יחסי, אבל בעל מום לכאורה משמע שאינו לולב כלל. והנה, ע"ש בב"י שכתב שדייק רבינו לכתוב כל הפוסלים מחמת מום לאפוקי אותם שפסולים מפני שאינם מינם כהדס שוטה ופצפצה וכו' דהנך לדברי הכל אינן נוטלים אותם לעולם ואפי' בשעה"ד.

ומבואר מדבריו שבעל מום אינו כמין אחר, ולכאורה הביאור הוא דבעל מום לולב הוא אלא שיש בו מום, וגם לעני"ז "ל שמסרן הכתוב לחכמים דהיכא דליכא אחר אין לקרותו בעל מום דגם בעל מום "ל שהוא רק ביחס לאחר שאינו בעל מום. ולפי"ז יתכן שבשעה"ד גם ביום הראשון יהיה מותר לקחת בעל מום. אבל לפי"ז צ"ב כנ"ל מהו ההבדל בין בעל מום להדר דשניהם פסולים לכתחילה כל ז' ובשעה"ד שתיים כשרים כל ז', ואולי אפ"ל שכל ההבדל אינו אלא דחסרון הדר הוא באופן שנשתנה אחר שנברא (והימנך "ל לרש"י לאו דוקא נברא ככה אלא גם נברא ככה) משא"כ בעל מום היינו נברא עם מום.

אמנם לענין פסול גזול ושאלו לכאורה גם ביום הראשון ליכא אפשרות להתיר אפי' בשעה"ד שא"א להשיג עוד לולב, כיון שכתוב מפורש דבעינן לכם, לכאורה אא"ל שמסר הכתוב לחכמים פסול זה. ומה שנשאר לדון הוא בלולב שאין בו כשיעור האם אפשר להכשירו בשעה"ד, דמצד א' סו"ס לולב הוא אבל מצד שני כל כמה שאין בו כשיעור הוי כמי שאינו וכמו של אשרה ושל עיר הנדחת דכתותי מכתת שיעורו, ויש לדון בזה (וע' בריטב"א ור"ן). ויש לדון גם לענין דיני חינוך לקטן שצידד המ"ב דרק מקפידין על עצם המצוה ולא על פרטי המצוה, ואא"ל לתת לו לימון, אבל יש לדון לענין לולב פחות מכשיעור ד' טפחים האם זה מקרי עצם המצוה או דאינו אלא רק פרט במצוה, ולכאורה "ל דתלוי בשאלה הנ"ל.

סימן תרמה' (דיני לולב)

הקדמה - כמו בכל עניני הלכה, יש עיקר הדין ויש הידור מצוה, ויש לכתחילה ויש בדיעבד ושעה"ד. והנה, ע' בב"י (תכט') שכתב לבאר הא דמציונו שצריך ללמוד הלכות פסח ל' יום קודם לפסח משא"כ בסוכות וה"ט "דאע"ג דאיכא מצוות סוכה ולולב א"צ ללומד בהם כ"כ דינים וכו' ולולבים ואתרוגים רובם כשרים ועוד שאין טרחת סוכה ולולב מרובים, ודין להתעסק בהם בערב החג". ומשמע דקל מאד למצוא ד' מינים הכשרים מעיקר הדין.

אמנם כבר כתב הטור (תקפא') "מוצאי יוה"כ עוסקים במצות סוכה ולולב ואין עושין עונות לכך קורא "ט ראשון ראשון לחשבון עונות". ומשמע דלמעשה מתעסקים במצוות ד' מינים הרבה יותר ממה שצריכים בכדי לקיים עיקר הדין. ולא עוד אלא אפי' להלכה למעשה אנו חוששין להדר המצוה יותר מעיקר הדין. למשל, הנה ראינו כו"כ שיטות בראשונים לענין פסולי לולב, כגון בנחלקה התיומת שנשנו שיטות (כמו שנראה בסעיף ג' בעזה"ל) ולכאורה חומרא גדולה הוא לחשוש להשיטה הכי חמורה שאפי' נחלקה במשהו בתיומת יש לפסול הלולב, אמנם הרמ"א הביאו כמצוה מן המובחר. ויש לציין בעני"ז עוד ב' מקורות.

אחד, דברי הרמ"א עצמו בהקדמה לספרו תורת החטאת שכתב שאין לתמוה עליו במה שלפעמים הוא כותב שבהפסד מרובה וכדו' אפשר להקל, דאיך הוא מתיר איסורים בגלל הפסד ממון, אלא ה"ט משום שהוא נוקט כהשיטה המקילה מעיקר הדין ורק חושש לכתחילה לשיטה המחמירה ולכן במקום הפסד מרובה הדין דקי"ל כשיטה המקילה.

ועוד יש לציין למש"כ הביה"ל בסי' תרנו' (שצריך לחזור אחרי הידור מצוה בקניית אתרוג) "מ"מ באתרוג או לולב שיש בו חשש פסול [וה"ה בכל המצוות כה"ג] שתלוי בפלוגתא דרבוותא אף שהלכה דכשר, מ"מ י"ל דבזה לכו"ע צריך לקיים הידור מצוה עד שליש לקנות אחר לצאת כל הדיעות". ונמצא דיש ענין להדר לקיים המצוה גם אליבא דשיטה דלא קי"ל כוותיה לדינא (ויתכן שאינו מובא כלל להלכה). ובפרט בענין ד' מינים שמעיקר המצוה היא שיהיה הדר. אבל יש להוסיף מה שמספרים בשם מו"ר הגר"א אריאלי שליט"א שפעם ראו אותו בחנות קונה אתרוג והרים א' ואמר "א' ריינה אתרוג" (אתרוג נקי) וכולם הגיעו לראות האתרוג הנפלא, וראו שאינו משהו מיוחד ושאלו אותו לפשר דבריו, והוא ענה שהאתרוג הוא "ריין פון ביטול תורה". והכל לפי מה שהוא אדם.

סעיף א'

לולב שאין עליו פרודות לגמרי - הרמ"א הביא מה"ה שיש מצוה מן המובחר לקחת לולב שאין עליו פרודות לגמרי, ובפשטות משמע שיהיה סגור לגמרי ודלא כהט"ז שהבין בדעת ה"ה דגם כשאין העלין שוכבים כל א' על השני ג"כ נחשב מצוה מן המובחר. אמנם, מצד שני כתב הדרושה דכפות תמרים בעודו כחץ בלי חילוק עלין כלל מהשדרה נראה דלא מקרי לולב, והפמ"ג (א"א ח') ביאר יותר דלכן מקרי לולב שמלבב ומענע בו (אמנם ע"ש (א"א א') שהסתפק בזה).

לולב שאינו ראוי לנענע בו - עיין בחת"ס (מב:) שנקט דהגם שאין הנענועים מעכבים אבל בעינין לולב הראוי לנענע (ובזה הסביר הא דהדין חינוך נאמר בקטן "היודע לנענע" הגם שמדאורייתא קי"ל דמדאגביה נפיק ביה וא"צ נענועים), ונחלקו המחבר ורמ"א (תרנא, ט') מהו נענועים, לדעת המחבר הוא הולכה והבאה בלי כסכוס עלים ולדעת הרמ"א נענוע הוא גם כסכוס העלים וא"כ באופן שהלולב עשוי כחץ בלי היכר פירוד העלים א"כ אינו ראוי לנענועים ויהיה פסול לכה"פ לדעת הרמ"א.

ויש בזה עוד נ"מ לדינא דאם אגד הלולב למעלה פחות מטפח מסוף השדרה דליכא טפח רביעי שראוי לנענועים לכאורה אינו כשר לדעת הרמ"א. וע' במ"ב (תרנא, סק"ד) שכתב "כתבו האחרונים דצריך לעשות בענין שיכול לכסס היטב בעלין, וע"כ צריך להיות טפח למעלה פתוח ולא מקושר" וכנ"ל צ"ל דכוותו שצריך להשאיר טפח בשדרה פתוח (כלשון הגר"ז).

לולב המכוסה בקורא - יש עוד אופן שאין הלולב ראוי לנענועים, כשכל ראש הלולב מכוסה בקורא, וכן העיר הבכור"י (סק"א) דמה"ט אין לקחתו. אמנם כתב השד"ח שהספרדים מהדרים לקחתו, וא"ש דלשיטת הספרדים הנענוע אינו אלא הולכה והבאה וא"צ כסכוס עלים. ולכאורה מבואר שלדעת הב"י מותר לקחתו, דהלא על מש"כ תוס' דלולב שב' העלין העליונים מחוברים יחד אינו נמצא כלל, והוא כתב שהוא ראה הרבה מהם מכוסה בדבר אדום (אגב, משמע שהבין שצבע חום דומה לאדום. אמנם ע' בלב"ו שהביא לשון הב"י ובמקום אדום כתב אדוק). והנה, לענ"ז אפשר להפריד העלין בצד ולהשאיר הקורא בראש הלולב ועי"ז יהיה ראוי לנענועים, וכ"כ הבכור"י (שם) אבל הזהיר לא להפריד ג' העלין העליונים.

אמנם, יש עוד שאלות בלולב המכוסה בקורא, דבגלל שא"א לראות מה יש מתחת לקורא וילכן שהלולב נקטם או נחלקה או נסדק כהימנך, וי"א דזה מאד שכיח, וחששו ג"כ שאין הקורא חיבור. ומי שרוצה להוריד הקורא לבדוק מה שיש מתחתיו, יש ליזהר שלא לפסול הלולב ע"י שיקטום ראשו או יחלק התיומת, ובפרט להגאונים דס"ל דחילוק ב' עלין העליונים מקרי נחלקה התיומת. וראיתי מובא שהגר"ח זוננפלד ור"ש סלנט יצאו בלולב עם קורא אבל החזו"א הסטייפער והגרשז"א נהגו בדר"כ שלא לקחתו. וכמדומני כן נוהגים רוב הליטאים שלא לקחתו.

סעיף ב'

פסול נפרצו - על אף שהרא"ש ותוס' פי' דנפרצו ר"ל שנחלקה התיומת של רוב העלין, אבל גם המחבר וגם הרמ"א לא הביא פירושה, וכנראה דה"ט משום דס"ל דזה פסול מטעם נחלקה התיומת. והמחבר פסק כהר"ף ורמב"ם, וי"א דכן הוא שיטת רש"י ג"כ, דשנדלדלו העלין מהשדרה. ור"ל שהעלין תלוין למטה, או שנעקרו לגמרי מהשדרה או שפרדו העלין מהשדרה ונתקשו למטה במקום חבורן להשדרה שבאופן שא"י לאגדן יחד (והיא היא חרותא וע' פמ"ג משב"ז ב'). ובמ"ב מבואר דגם נכלל בפסול זה כשהעלין נעקרו ממקום חבורן בשדרה ועדיין מעורין במקצת אף שאין תלויות למטה. ויל"ע מהו הפסול בזה, ולכאורה צ"ל שנעקרו ברוב ולכן הוי כאילו נעקרו לגמרי והגם שאינו ניכר הוי פסול הדר, וע' בסמוך.

נפרצו ברוב כל עלה - המחבר כתב דכ"ז ברוב עלין, וכתב עליו המג"א (סק"ג) ורוב כל עלה ועלה. וכמה אחרונים (יד אפרים, ופמ"ג) כתבו דנראה שיש ט"ס והציון של המג"א אמור להיות על סעיף ג' לענין נחלקה התיומת דבעינן רוב עלין ושיחלק רוב כל עלה ועלה. אמנם, המ"ב (סק"ח) הביא המג"א בסעיף ב', (ובשעה"צ סק"ד כתב שהב"י כתב דבריו בין לענין נפרצו ובין לענין, אבל צ"ב דרק כתב כן לענין נפרצו שפי' תוס' והרא"ש) ויל"ע איך אפשר לפרשו על הפי' נפרצו שהביא המחבר. וע' בפמ"ג (א"א ג') שביאר דר"ל במקום חבורן בשדרה ברוב כל עלה הן ברוחב העלה או רוב מהחיבור רובו ככולו, ור"ל דגם בלא נעקרו לגמרי כל כמה שנעקרו רוב רוחבן או רוב ארכן מה 2 סנ"מ שכל עלה מחובר להשדרה כבר פסול.

שדרה שאינה מכוסה בעלין - הרמ"א סיים דכ"ז ברוב עלין אבל אם מיעוט עלין נעשו כך ושאר עלין נשארו ועדיין הלולב נשאר מכוסה בעלין כשר. וכתב הגר"א דמש"כ הלולב נשאר מכוסה ר"ל שיעור הלולב, ור"ל דאפי' אם הלולב 6 טפחים א"צ אלא 4 מתוכם יהיו מכוסים. והנה, לכאורה לפי דבריו אין להסתפק בספיקו של הבכור"י בלולב בגודל של 7 טפחים ורק 3 טפחים מהם מכוסים, האם אזלי' בתר רוב הלולב (7 טפחים) ונמצא שרוב השדרה אינו מכוסה ופסול, או רוב שיעור של לולב (4 טפחים) ונמצא רוב השדרה מכוסה וכשר, דהלא

לדידה בעינין 4 טפחים שלימים. אמנם, לכאורה אכתי יל"ע בלולב של 9 טפחים דנמצא דליכא אלא מיעוט מהשדרה מכוסה האם זה פוסל, ולכאורה מסתימת דבריו משמע דאינו פוסל.

ולהלכה, נראה שהביה"ל צידד להקל דא"צ אלא רוב השיעור של 4 טפחים מכוסה ולא כולה דכן הביאו הר"ן והרשב"א מהרא"ה וכ"פ הגר"ז להלכה, וכן נראה מבואר שפסק כן למעשה במ"ב דלכן הסתפק הוא בספיקו של הבכור"י. אמנם, לדעת הגר"א כל שיש חלק ממנו שאינו מכוסה הוי כאופתא ופסול. והנה, דעת החזו"א (קמ"ו, כא') כהגר"א והביא ראיה מציני הר ברזל שהגם שרק חלק מהשדרה אינה מכוסה אכתי פסול. ולפי"ז יוצא נ"מ למעשה שכשמודדים את השדרה כדי לדעת אם יש בה ד' טפחים לדעת החזו"א יש להתחיל למדוד רק מהמקום שהעלין מתחילין לצאת דמתחת זה הוי כאופתא.

נשברה השדרה - יל"ע מהו הדמיון לבהמה, וכן העיר הא"ר. ובכלל יל"ע מהו הפסול, וכנראה דהוי כחסרון בשיעור וא"כ אפי' בשעה"ד לא יהיה כשר אמנם ע' בשע"ת שהביא מהיעב"ץ שנקט דפסול משום הדר. וע' בחזו"א (קמ"ו, כג') שהעיר על מש"כ הבגדי ישע דלא גרע בנקטם ראשו, דלכאורה יש לצדד דהוי כנקטם עוקצו וכשר דהלא עיקר צורת הלולב הוא העלין העליונים נצבים על השדרה וצורתו קיימת. ולכאורה יש להקל ביו"ט שני דהוי ס"ס, ספק אם פסול וספק אם הדר פוסל כל ז' אמנם את"ל שהפסול משום שאין בו שיעור אז בפשטות לכ"ע זה פוסל כל הימים (ע' סי' תרנ').

סעיף ג'

שיטת הראשונים בנחלקה התיומת - מצינו ח' שיטות בראשונים בביאור האי פסול דנחלקה התיומת, וכמו שמנאן הבכור"י. א) הגאונים שב' העלין בראש הלולב נחלקו זמ"ז (לב"י ב' התיומת, ולט"ז התיומת מהעלה שלידו). ב) תוס' בב"ק שנחלק קצת מהשדרה שבין ב' עלין העליונים. ג) רש"י שנחלקו ב' התיומת זמ"ז ונחלק גם השדרה על העלין שלמטה מהם. ד) רמב"ם ור"ף שנחלקו התיומת של רוב העלין. ה) או"ז בשם רש"י שנחלקה העלה האמצעי וגם השדרה עד העלין שלמטה ממנו (ע' ביאור הגר"א). ו) סמ"ק בשם רש"י שנחלקה העלה האמצעי עד השדרה. ז) ר"ן שנחלקה העלה האמצעי ברובה. ח) ריטב"א ור"ן בשם י"מ שנחלקה העלה האמצעי במיעוטו. **להלכה**, המחבר פסק כהר"ף ורמב"ם, הרמ"א נקט כרש"י והביא דמצוה מן המובחר כ"מ, ונראה שהמ"ב הכריע כהר"ן דפסול ברובו שכ"פ הגר"א.

מצוה מן המובחר - הרמ"א כתב דמצוה מן המובחר לחשוש לפסול אפי' במיעוטו, וביאר המ"ב טעמו משום דע"י הנענועים מצוי שיחלק ברובו. ויל"ע, דלכאורה ד"ז תלוי במחלוקת הפוסקים, שהט"ז ביאר דמש"כ הר"ן דאפי' "במיעוטו" ר"ל רק בפתוח טפח (כדביאר המח"ש החילוק בין מיעוטו לכל שהו), אמנם הח"א פי' דיש לפסול אפי' בכל שהוא כמו בנקטם, וא"כ לכאורה ה"ט משום דעשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג (ע"ש בנשמ"א) ולא משום דאפשר שיפתח ע"י הנענועים. אמנם, ע"ש בח"א שכתב להדיא דה"ט דפסול שכל העומד ליסדק כסדוק דמי, וצ"ב. וע' בריטב"א דמשמע קצת דיש ענין להחמיר כ"מ הפוסל במיעוטו, לא משום דהכי קי"ל אלא משום דיש עוד חשש שמא שיפתח ותחלק ברובו ע"י הנענועים, ואולי לזה התכוון המ"ב.

להדביק ב' העלין עם דבק - והנה, לכאורה יש נ"מ לדינא בטעם שפוסלים מיעוטו, דאת"ל דכל החשש משום שמא יפתח יותר, לכאורה אם ישם קצת דבק במקום התיומת כדי שלא תפתח יותר, א"כ הוי מצוה מן המובחר הגם שהוא פתוח במיעוטו משא"כ את"ל דפסול בעצם משום דעשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג, לא יעזור מה שלא תפתח יותר דכבר פסול הוא משום שפתוח קצת. ולדינא, ע' בהסכמת הגר"י פישר לספר ד' מינים השלם שכתב דאה"נ דמותו, וכן דעת הגרש"א. וצ"ל דאין בו משום תוסף או משום שאין בו ממשות או משום שאינו ניכר כלל.

ויל"ע אם מועיל לחבר בדבק ב' החלקים שכבר נחלקו כדי שיהיה מחובר לגמרי עד הסוף, ובפשטות אינו מועיל להתיר הפסול, אבל אם אינו אלא משום הידור מצוה יש לצדד דמועיל (וכן צידד הגר"י פישר לענין פסול המניק), וע' בסעיף ה' לענין צביעת הלולבים ובמש"כ שם.

תיומת המחוברת ע"י קורא - מצוי שיש קורא בין ב' העלין של התיומת ויל"ע אם מקרי נחלקה או לא, ודעת השבה"ל דמקרי מחובר, אבל יש מחמירין בזה דלא מקרי חיבור והגם שיש את המעלה שלא יפתח יותר אבל אם נחשוש לפסול בכל שהוא א"כ יש לצדד דלא מהני. ונמצא שהוא חידוש גדול להחמיר בזה כיון ששיטה זו אינו מעיקר הדין, ולט"ז לא החמיר בפחות מטפח, והמ"ב פי' דהטעם משום שלא יפתח יותר וע"י קורא לא יפתח יותר.

נחלקה א' מב' התיומת - המ"ב פסק דביש ללולב ב' תיומת ונחלקה א' מהם דפסול, וצ"ב ממש"כ בהמשך (סקכ"ח) דבנקטם א' מב' תיומת יש להכשירו, וע' בחזו"א (קמ"ה, ד') שהעיר בזה ונקט דאה"נ בשניהם יש מקום להקל. וע' מש"ב בזה הבכור"י יעקב. ולכאורה אפשר לחלק דנחלקה נאמרה בתיומת וכשיש ב' יש להסתפק איזה מקרי התיומת. משא"כ נקטם נאמר בראשו ובנקטם רק לתיומת א' נמצא שלא נקטם כל הראש של הלולב (וע' תוס' כט: דבנקטם עלה א' מב' העלין כשר). ולכן כדאי לקנות עם תיומת א', כיון שבב' יש כפל פסולים ועוד דכתבו הב"ח ויש"ש לחשוש לכתחילה לשיטת הגאונים דבנחלקו ב' התיומת זמ"ז פסול. וכתב הבכור"י דלכה"פ כשיש קורא המחבר עלין אלו, אין להפרידם דע"ז פוסלו בידיים להגאונים.

פסול נחלקה בשאר ימים - בפשטות הטעם שנחלקה פסול, דלא הוי הדר וא"כ פסול כל ז' לפי מש"כ הרמ"א לקמן (תרמט', ה'), אמנם המג"א (סק"ז) הביא מר"י דפסול משום לקיחה תמה וא"כ אינו פוסל אלא ביום ראשון. והאמת היא שתמה עליו הגרע"ק"א דמתוס' (כט: נקטם) משמע להדיא דפסול משום שאינו הדר. אמנם ע' בחיים וברכה שהביא מהמהרש"ם להקל בשאר ימים משום ס"ס, ספק אם פסול משום לקיחה תמה או משום הדר, ואפי' את"ל משום הדר אולי הדר אינו פוסל בשאר הימים. ויל"ע אם אפשר לברך עליו, דהלא דעת המ"ב דאפי' ביש ס"ס לברך עדיין אמר' סב"ל (למשל באכל בריה וספק אם הוא כזית). אמנם י"ל כאן שהספק הוא אם יוכל לקיים המצוה, וכל

כמה שהס"ס מכריע שיוכל לקיים המצוה ממילא יוכל לברך עליו. ויש לציין דלענין פסול נחלקה במשהו, אפי' את"ל דפסולו משום הדר, הלא המחמירין הם הר"ן וריטב"א ולדידהו הדר אינו פסול בשאר ימים, וע'.

סעיף ד'

לולב דסליק בחד הוצא - ג' פירושים נשנו בזה, והובאו כולם להלכה, וצב"ק למה חילקם המחבר לב' סעיפים. וע' בבכור"י שכתב דבפשטות הגמ' רק התכוונה לא' מהג' פירושים ולכן אם לקח ג' (ואפי' ב') לולבים שכ"א היה לולב דסליק בחד הוצא לפי פי' א', בודאי יצא יד"ח, והשיג על הב"ח דס"ל דבכה"ג לא יצא יד"ח דכולם נכללים בפ' סליק בחד הוצא. וע"ש בבכור"י דלשיטתו כתב דאחר יום הראשון אפשר לצאת בכל א' מהם מטעם ספק דרבנן לקולא. וצ"ב דנראה דבעל מום הוא ואמאי אינו פסול. ולמעשה, ע' בשע"ת דבסליק בעלה א' שאינה כפולה יש להכשיר ביום ב' בליכא אחר.

עלה שהכפל אינו מכסה את רוב העלה - יל"ע לדעת הכל בו דלולב דסליק בחד הוצא ר"ל שהעלה העליונה אינה כפולה, מה יהיה הדין אם העלה כפולה אבל אין ב' הצדדים אותו אורך, שא' יותר ארוך מהשני או שא' יותר רחב מהשני. והנה, מחברי זמנינו הביאו מהגרש"א לפסול באופן שאין ב' העלין אותו אורך אבל הוסיפו שבא' או ב' מילומיטר אין להחמיר. והגרש"א (הל"ש) ציין למש"כ הגר"ז (תרמה', ט') "אם מתחילת ברייתו לא היה רוב עליו כפולים לשנים ברוב ארך"י וכן פסול"י ולכאורה מרוב עליו יש ללמוד להעלה האמצעי (ע"ש בסעיף י') דתלוי ברוב ארכו, וכן אמרו שעד"ז ברוב רחבו אם מכסה העלה הא' את השני ברוב רחבו כשר.

טעם הפסול בלולב דסליק בחד הוצא - המ"ב הביא מהלבוש דפסול משום שאינו הדר (ולפי"ז בשעה"ד אפשר דלוקחים אותו) אבל החזו"א נקט דפסול משום דהוי אופתא דהיינו שאינו מין לולב, ולפי"ז פסול אפי' בשעה"ד. וצ"ע על המ"ב שלעיל בכל עליו בצד א' פי' דהוי בעל מום ופסול כל ז', וכאן כתב משום הדר. ואפ"ל דלטעמיה איל דבביה"ל (ד"ה ועדיין) כתב דאזלי' בתר רוב השדרה, משא"כ החזו"א החמיר דאם אין כל השיעור מכוסה הוי אופתא וא"כ גם כאן שיש עליו מקרי אופתא ואינו מין לולב.

אינו מינו - לולב הקנרי - יש עצי דקל שמקורם מאיי הקרניים (Canary Islands) שדומים לדקלים רגילים אבל עם כמה הבדלים. ההבדל העיקרי הוא שהפירות שלהם אינם ראויים כ"כ לאכילה, וגם הגזע יותר עבה והעלים של הלולבים יותר צפופים ואין בהם פארות, ויל"ע אם מקרי ד"ז מין הלולב. והנה, יש שכתבו שכשם שדקל שאינו מניב פירות כשר ללולב כמ"כ הדקלים האלו ראויים, אבל דעת האגרו"מ (ח"ד, קכג') שאין יוצאים בהם יד"ח לולב אפי' בדיעבד והמברך עליו ברכתו לבטלה, ואין לדמותו לדקל רגיל שמאיזה טעם אינו מניב פירות, דעדיין דקל הוא אבל כאן שכל המין של האילן מניב פירות שאינם ראויים לאכילה א"כ בודאי מין אחר הוא ואין יוצאין בו יד"ח לולב. אמנם, דעת השב"ח"ל דהלוקח לולב זו אם לוקח אח"כ לולב רגיל אין לו לברך עליו, ונראה שדעת הגרש"א דיוצאים בו אפי' לכתחילה. ובודאי יש להחמיר לכתחילה לא לצאת באלו הלולבים, אבל בדיעבד בבידך על א' מהם לכאורה אין לו לברך על אחר משום סב"ל.

סעיף ה'

גדר לולב היבש - מצינו כמה שיטות בראשונים בגדר היבשות הפוסלת בלולב אם הוא יב' חודש, נפרך בצפורן או כלה הלחלוחית, אבל לדינא פסק המחבר כהראב"ד דתלוי באם כלה מראה הירקות. והנה, למעשה נסיתי השנה עם הדסים וערבות שהיו נפרכים בצפורן והשרתי אותם במים וחזרו לחיותן. ולמעשה, לא מצינו שיש חיוב לשרותן דלכאורה א"יז אלא סימן שאינם יבשים. ולענין לצאת יד"ח בשעה"ד עם לולב יבש, ע' סו"ס תרמט'. (סיפור עם עץ תפוז)

תיומת יבשה בכולה או במקצתה - המ"ב (סקכ"ב) הבין בדעת הראב"ד דאם כלה היבשות של התיומת אפי' אם שאר העלים לחים הלולב פסול. אמנם, דעת החזו"א (קמה', יא') שאי"ז כוונת הראב"ד אלא הפוך, דגם אם שאר העלין יבשים אם התיומת לחה זה מציל את הלולב דלא מקרי יבש (ע"ש דלא קי"ל כהר"ן שכתב לענין הדס כשם שלח מציל על הכל כך יבש פוסל). והנה, אפי' אם נחמיר כהמ"ב לכאורה אינו אלא ביבש רובו ככל שאר פסולים שפוסלים ברובו. אמנם, ע' בביאור הגר"א שהביא מהרשב"א (והוא חידושי הריטב"א כמוש"כ השעה"צ בסקמ"ג) שיבשות פוסלת בראשו של לולב במשהו כמו בחוטמו של אתרוג.

ולפי"ז לכאורה יש מקום למנוע שלא לקנות לולב שאין התיומת ירוק למעלה דאם הוא לבן או חום משריפת השמש, זה מראה שראשו יבש במשהו, וכן מחמירים בבריסק. אמנם, ע' בחזו"א (קמה', יא') שנקט דגם למחמירין א"יז אלא בנתייבש לגמרי עד שנופל במיעוץ מעט דאז הוי כמי שאינו (ע"ד שכתב המאירי לענין הדסים) והוכיח כן מלשון הריטב"א שכתב (כט: ד"ה נקטם) "וכל שיבש לגמרי חוששין לו כאלו נקטם" ולא פסלו משום היבשות אלא משום הקטימה (ולדעת הריטב"א פסול יבש אינו אלא ברוב עליו וברוב כל עלה ועלה).

צביעת לולב היבש - יל"ע אם מותר לצבוע לולב היבש כדי שיהיה נראה חדש, דאת"ל דפסול רק משום שאינו הדר א"כ י"ל דאחר הצביעה יהיה נראה כחדש, וכן נסינו השנה ובאמת הלולב נראה מאד יפה. וע' בשע"ת שהביא מהשב"י שהיתר גמור אותם שצובעים הלולבים ע"י עלה ירוק שיהא נראה כחדש שהוא הידור משום ואין בו משום בל תוסיף (והביאו הביה"ל בסו"ס תרנא' ד"ה משום ע"ש). ויש לדחות דכוונתו אינו להכשיר לולב הפסול, אלא לההדר לולב שאינו פסול אבל לא נראה כחדש (וצריך לדחות דמש"כ לבסוף מי שיש לו לולב לבן מותר לצבועו ר"ל ביחס לירוק הוא לבן, אבל אינו לבן לגמרי. ונראה להקל בחום למעלה במשהו).

אמנם, יש לציין למש"כ הבאה"ט (תרמח', סקט"ו) דבנפל העוקץ אם אפשר לחברו ע"י מחט ואינו ניכר מותר ליטלו ביום ב' ולברך עליו. ולכאורה היה אפ"ל דתלוי בטעם פסול יבש, דאם משום לא המתים א"כ מה יועיל לצובעו הלא אם יצבע מת לא יחזירנו לחיים, אבל אם משום הדר יתכן שיש להתיר. ונראה לדינא דקי"ל דהוא משום הדר, דהלא לענין לברך על לולב היבש בשעה"ד כתב הראב"ד דא"א משום לא המתים, והרא"ש השיג עליו דטעמא דפסול משום הדר ומסרן הכתוב לחכמים לקבוע מה נקרא הדר (וע"ש בשע"ת, ובס' תרמט', ה').

סעיף ו'

נקטם ראשו - נחלקו הראשונים בביאור פסול נקטם, ונראה שהנידון הוא מה נקרא ראשו, דדעת הראב"ד שראש הלולב הוא השדרה ובנקטמו העלין ליכא פסול, אמנם רוב ראשונים פי' דהפסול נקטם הוא כשאר פסולים הפוסלים בעלין, רק נחלקו באיזה עלין מיירי. מהרא"ש משמע דאיירי ברוב עלין ונקטם ראשו של כאו"א, (ולכאורה אא"ל דאיירי ברוב של כל עלה ועלה דא"כ למה הדגישו ראשו). ולדעת תוס' ראשו ר"ל העלין העליונים שהן ראש הלולב, ונחלקו האחרונים אם ר"ל העלין היוצאין מן השדרה או גם העלין היוצאים בצדדי השדרה אבל עולין למעלה מן השדרה. ולר"ן ראשו ר"ל התימות שהוא ראש הלולב.

ולהלכה, המחבר פסק כתוס' דר"ל רוב העלין העליונים, אבל סתם בכוננת מילים אלו מה הן העלין העליונים, והמ"ב פי' דבריו כהב"ח שר"ל כל העלין הגבוהים מן השדרה, אבל לכאורה זה תמוה דהמחבר עצמו בב"י לא הזכיר כלל פי' כזה אלא הסתפק אם ר"ל ב' מתוך ג' עלין או רוב של ב' העלין. אמנם, ע' בביאור הגר"א שפי' דנראה לו למחבר ב' תי' האחרונים של תוס' כדוחק ולכן פי' כתי' הראשון. והרמ"א החמיר כהר"ן דקנטם איירי בתימות וכתב המ"ב דמשמע דאפי' בכ"ש פסול (וע' בביה"ל דאפ"ל דלא פליגי המחבר והרמ"א).

ולמעשה, מסתבר שבזמנינו זהו הפסול הכי מצוי שיש בלולבים, דמדינא נחלקה אינו פוסל אלא ברובו או בכלו, אבל נקטם פוסלת אפי' במשהו. והנה, כיון שנקטם פסול משום שאינו הדר ולא משום לקיחה תמה (כ"מ בראשונים דלא כהשפת אמת) כתב המב"ט (הו"ד במג"א תרמח', סק") דתלוי איך זה נראה כשאוחזו בידו וא"צ שימת עין בדיוק. ויש לציין למש"כ הבכור"י (סקט"ז) דיש להזהר בזה לעיין היטב שלא נקטם כלום, ו**בקל יוכל להכיר**. אמנם, לפעמים יש ספק אם הלולב נקטם ויש אופן לדעת בבירור שלא נקטם, דאם מסתכלים עם זכוית מגדלת בראש העלין אפשר לראות גומא קטנה בחודן של ב' עלי' התימות, כעין הגומא שיש בראש האתרוג שנפל ממנו הפיטום. והגם שא"צ לבדוק כ"כ בקרוב, אבל אם בודקים ורואים שיש את הגומא בודאי א"צ לחשוש שנקטם ראשו.

נקטם הקוץ היוצא מהתימות - לפעמים יש כעין קוץ היוצא מראש תימות, וע' בעיקרי הד"ט שכתב דאם קוץ זה נחתך אינו פסול משום נקטם, וה"ט משום דאינו חסרון בהדר והפוך עם הקוץ אינו נראה הדר. ויש להוסיף דכמה פעמים נראה שאינו חלק מהלולב אלא כעין קורא.

שיעור נקטם בהדס וערבה - הביה"ל (ד"ה פסול) כתב דבהדס וערבה רק קטימת העץ מקרי נקטם ומסתברא דשיעורו בכל שהוא כמוש"כ הר"ן לענין נקטם ראש הלולב. וצ"ב דהר"ן כתב דעשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג ולכאורה אא"ל כן לענין ראש ההדס שמצוי שבכלל לא רואים העץ כיון שהוא מכוסה בעלין (אבל ע' בלשון הראב"ד לענין יבש שכתב גם בהדס "דדמי לחוטמו של אתרוג"). אמנם, מט"א נראה דשיעורו בכ"ש דאיזה שיעור אחר אפשר לתת לפסול זה, דאא"ל ברובו דא"כ אין לו שיעור של ג' טפחים (אא"כ הוא הדס גדול) וגם טפח אינו שיעור כלל דבשונה מלולב, בהדס וערבה אחר הקטימה אינו ניכר כלל אם נקטם משהו או כמה טפחים ולמה שייצטרך שיעור יותר גדול ממהו.

לצאת בנקטם בשעה"ד - למעשה, נראה מהביה"ל דבשעה"ד שאין לולב אחר אפשר לברך על לולב שנקטם התימות אפי' ברובה דיש לסמוך על שאר שיטות הראשונים דלא מקרי נקטם אלא ברוב עלין או בכל התימות. אבל בנקטמו רוב העלין אין לסמוך להקל על המרדכי שכתב דאין פסול נקטם אלא לכתחילה אבל בדליכא אחר מברכין עליו. ובגדר שעה"ד דליכא לולב אחר, ע' בח"א (קמט', ז') שכתב (לענין שאר פסולים בשעה"ד) דר"ל שאין לשום אדם בעירו לולב כשר.

חסר בשאר מקומות בלולב - ע' בהגהות אשל אברהם שהביא מהבית דוד להקל באכלוה עכברים, וכן מבואר בראשונים דליכא פסול חסר בלולב, ורק באתרוג לדעת רש"י ודעימיה (ולריטב"א ור"ן ודעימיהו ליכא פסול חסר אפי' באתרוג).

סעיף ז'

נסדק כהימנך - מצינו כמה פי' בראשונים בביאור הפסול נסדק כהימנך (לרש"י ר"ל שגדל השדרה סדוקה, וי"מ שנחלקה רוב העלין במיעוטן כהימנך, וי"מ בתימות וי"מ בתימות לרחבו), ואינו מבואר איך פי' המחבר והרמ"א דין זה. דהנה, המחבר סתם אם איירי בעלין או בשדרה (הסעי' לעיל מיניה איירי בפסול עלין, והסעי' שאח"כ איירי בפסול שדרה), ודעת הלבו"ש דאיירי ברוב עלין, אבל צב"ק למה הרמ"א לא כתב "יש אומרים" כיון שהוא פי' דאיירי בתימות.

וגם דעת הרמ"א אינו ברור דלא פי' מהו פסול נסדק ורק כתב דאפי' לא נסדק באופן שיפסול משום נחלקה, ג"כ פסול. וע' בביה"ל (ד"ה נסדק) דתלוי איך פי' הפסול נחלקה, דאת"ל דפוסל רק ברוב התימות אז נסדק כהימנך הוא במיעוטו ואת"ל בטפח אז הימנך הוא במשהו, ואת"ל דנחלקה הוא במשהו לכאורה צ"ל שהמנך הוא לרחבו וכמוש"כ הראשונים ומובא בביאור הגר"א (וזהו ראייה דלא כהט"ז דהול"ל דפוסל במשהו), אבל השעה"צ (סקל"ג) הביא מהמג"א לפרש בע"א (ואולי משום דאינו משמע ברמ"א דאיירי בנסדק לרחבו) דנסדק כהימנך ר"ל בעלין שליד התימות והוסיף דיש להזהר בשעת בדיקת הלולב שלא לחלק העלין שליד השדרה, וצ"ב איזה מעלה יש בעלין אלו דהלא בשאר פסולים לא מצינו שפוסלים בעלין אלו (חוץ מנקטם כיון שאלו בגדר ראש הלולב). והאמת היא דנראה מהפמ"ג (משב"ז ח') שאין הכוונה שנחלקה העלין שליד התימות אלא שנחלקה השדרה בין התימות והעלה שלידו, (וע' בבכור"י דמקור המג"א בר"ו).

למעשה, המ"ב (סקל"ב) נקט דנסדק כהימנך ר"ל שנחלקה התימות אפי' במקצתה באופן שנתחרב הסדק עד שנראה כשנים, והוסיף דיש ליזהר הרבה בזה. ועדיין אינו ברור מהו הגדר בזה, האם העלין צריכין להיות נוטים לצדדים כזה Y וכמו שציירו הראשונים או דאפי' אם העלין עומדים ישר ג"כ פסול כל שאינם צמודים א' לשני, ובדר"כ כל שנחלקה התימות כמה ס"מ כבר נראה לעין שיש ב' עלין (כמוש"כ הלבו"ש).

והנה, הרבה פוסקים נוקטים לדינא כמוש"כ המהרש"ם דתלוי באם מניחים הלולב על הצד האם היו מתחברים ב' העלין, דרק בעומדים נפרדים גם בשמניחים אותו יש לפסול משום הימנך, וע"ש דגם צריך שיהיו פונים לצדדים. וכן מובא מהחזו"א, וכן יש לדייק בראב"ד

(באד"ה נפרצו עליו פסול) שכתב "שנפתח הסדק באופן שא"י להתחבר". והגרשז"א (הל"ש) ציין לתמונה המצוירת בראשונים דמשמע דנראה ממש כשתים.

הכשרת הימנך ע"י דבק - ע"ש במהרש"ם שצייד דמותר לחבר ב' העלין של הימנך יחד ע"י דבק דהלא הביא הב"י מש"כ הר"ן דמותר לחבר השדרה שנסדקה ולהכשירה ע"י אגד, והגם דלא קי"ל הכי ה"ט משום דאגד אינו חיבור דכשיפתח האגד יחזור להיות מופרדים משא"כ בנתחבר ע"י דבק ע"ש. וכן נקט הגר"י פ"ש זצ"ל אבל שאר הפוסקים לא הקילו בזה, וכן עמא דבר להחמיר בזה.

סעיף ח'

קוצים בשדרתו - יל"ע אם אפשר לקצץ הקוצים דלכאורה כיון שהוא המין הנכון של הלולב אין לפסלו משום דרכיה דרכי נועם, וכל שמוריד הקוצים יהיה כשר, וכן נקט בפשיטות הרב י. מ. שטרן בספרו על ד' מינים.

כווץ - אינו ברור מהו הפסול בכווץ וכנראה שיש לו קמטים כעין זיגוג, ואינו מצוי כלל. ובספרו של הרב י"מ שטרן יש לו תמונה שבראש הלולב יש לו זגוג והוא כתב שהשבה"ל התיר לו את זה, וע"ש עוד בהערות שהביא מש"כ האו"ז (שו"ת) לפרש "שנתכווצו צידי העלין כעין בית קיבול ונכנסו זה לתוך זה", וע"י בספר ארבעת המינים למהדרין שהביא כמה תמונות של כווץ ובא' מהם ר"ל שלזה התכוון האו"ז ע"ש.

עקום דומה למגל - מדינא רק עקום דומיא דמגל פסול (כדאיתא בגמ' וכדכתב המ"ב, הגם שהמחבר סתם בזה) אבל כל שלא נתעקם כע"ז כשר, ונמצא שמדינא א"צ לדייק אם הלולב ממש ישר. וגם בזה יל"ע אם מועיל להניחו תחת המכבש כדי ליישרו או דהוי כבא מחמת הפסול. ומובא בשם עיקרי הד"ט דמועיל, וכנראה משום שאינו מוסיף או מחסר שום דבר בעצם הלולב, ובדומה למיעוט ענבים מההדס דכשר, וכן דעת הגרשז"א (הל"ש פ"י).

עקום קצת - ע' בשע"ת שהביא מהגט מקושר לזיהר שלא יהיה עקום כלל כדי לצאת ידי ספק, וכוונתו למה שכתב הב"י דיש גורסים איפכא דרק בעקום לפניו כשר. אבל לכאורה גם לדידה אם אינו עקום כמגל ממנפ"ש כשר וא"צ לדקדק בזה. אמנם, ע' בחיים וברכה (אות סו') דיש לדקדק שיהיה ישר לגמרי כשרביט, וכן מובא בהל"ש שהגרשז"א הקפיד לעצמו מאד בזה.

סעיף ט'

כפוף בראשו - המחבר סתם כהרא"ש דרק פסול כשהשדרה כפופה אבל בעלין כפופה (קנאפ"ל) ליכא פסול, אבל השע"ת הביא מהיעב"ץ שאף שהרא"ש כתב שהוא אוהב לצאת בו, לדעת הגדולים אחרים לא די שאינו מן המובחר אלא שאין יוצאים בו. ולכאורה ע"פ מש"כ הביה"ל (תרנו') להחמיר לשיטה דלא קי"ל כוותיה, יש להחמיר גם בזה כהר"ן, ובפרט שאנו מחמירין לכתחילה כהר"ן לענין נסדק כהימנך ונקטם שהוא במשהו. אמנם למעשה המ"ב כתב שהמנהג להקל בזהץ וכמדומני שכן הוא המנהג אצל החסידים אבל הרבה ליטאים מדקדקים שיהיו העלין ישרים לגמרי (ומחמת החשש שלא יפתח אפשר להניח קצת דבק, ושמעתי שכן עושים לכל הלולבים שלפני שמוצאים הלולבים לשוק שורין אותם באמבטיה עם דבק). ולכאורה נראה דאם העלה העליונה כפופה רק לצד (כעין אות ו') ולא למטה (כעין אות ח') אינו פסול להר"ן דאי"ז בגדר כפוף וגם יש את המעלה של הרא"ש שאין התיומת נפתחת.

ולדעת הרא"ש צ"ל דכפוף שונה מעקום כיון שהוא פוסל גם לאחריו (וע"ע בכפות תמרים שכתב דעקום הוא באמצע השדרה וכפוף בראש השדרה), ולט"ז אפ"ל שנתחדש שפסול גם כשהעלין כפופים ברובן (וכנראה שזה לא הפסול של נפרצו, שהעלין כפופים לצד וכאן כפופין לפניו).

והנה, מובא שהסטייפלו היה לוקח ב' לולבים, א' ישר וע' עם קנאפ"ל לצאת "האוהב אני" של הרא"ש. ויל"ע אם הלולב הראשון היה סגור לגמרי א"כ איזה הידור מצוה יש לקחת לולב עם קנאפ"ל. ועוד יש להעיר דזהו לכאורה דלא כמו שיסד הגר"ח דאחר קיום עיקר המצוה א"א לצאת יש הידור מצוה בפנ"ע, וע'.

הלולב המהודר - ע' בחיים וברכה (סו') שמנה ח' תנאים. ירוק ממטה עד למעלה בפרט בראש התיומת, ישר כשרביט, ולא יהא התיומת נכפף כלל אפי' במשהו, שאינו נקטם אפי' במשהו, שלא יהא נסדק התיומת כלל, שלא יהיו העלין פרודין זמ"ז כלל, שלא יהא חשש מורכב, שלא גדל בעציץ ש"ג, שכלה בחד תיומת.

הדס היבש (לג.)

איתא בגמ' (לג.) "ת"ר יבשו רוב עליו ונשאר בו שלשה בדי עלין לחין כשר, ואמר רב חסדא ובראש כל אחד ואחד" ונחלקו הראשונים בביאור הגמ'. לדעת רש"י הריטב"א והר"ן, בראש כל אחד ואחד ר"ל שבראש כל א' מג' הדסים ישארו הג' עלין העליונים לחים. ויל"ע למה יש בכח הני ג' עלין להציל על כל ההדס היבש, דלמה לא אזלינן בתר רובא. ולכאורה צ"ל דהדר בהדס נקבע לגמרי ע"פ הראש של ההדס, וע' בראב"ד (באד"ה עוד שנינו) שכתב "אבל יבש בראש השדרה ודאי בין בלולב בין בהדס וערבה מסתברא דפסול משום דדמי לחוטמו של אתרוג דפסול במשהו". והגם שהראב"ד מירי בהעץ אבל יוצא מדבריו דגם בהדס אפ"ל דראש ההדס דומה לחוטמו של אתרוג (וכן מבואר בביה"ל תרמה' ו' ד"ה פסול ע"ש), והביאור הוא כדפרש"י (לה: ד"ה אפי') לענין הפסולים בחוטמו בכל שהוא, "שנראה שם לעינים יותר משאר מקומות שבו שבאותו עובי אדם נותן עיניו".

אמנם, לפי סברתו לכאורה יוצא שבמקרה הפוכה אם יבש רק הג' עלין העליונים וכל שאר העלין נשאר לחין, הול"ל דפסול כמו בחוטמו של אתרוג שיבש פוסל במשהו (ובאמת כ"כ הראב"ד אבל הוא איירי לענין יבש בשדרה ולא בעלין וכו"ל). והאמת היא, שכ"כ

הריטב"א והר"ן "דמסתברא שכשם שראשו של הדס כשהוא לח מציל על הכל, כך כשהוא יבש פוסל את הכל". ואולי זהו המקור של המ"ב (תרמה, סק"ב) שכתב לענין לולב דאם יבש העלה העליונה התיומת פוסל הראב"ד, והקשה עליו החזו"א (קמה, יא) דהראב"ד רק אמר הפוך, דאם יבשו כל העלין אם התיומת עדיין לחה היא מצלת על הכל, אבל לא כתב שאם התיומת יבשה שהיא פוסלת את הכל. אמנם, לדברי הראשונים הנ"ל לכאורה ב' הדברים תלויים זב"ז.

ואכתי יל"ע, דאפי' את"ל דעשו ראשו של לולב הדס וערבה כחוטמו של אתרוג, אבל הלא באתרוג הדין הוא שמתחת לחוטמו הפסולים פוסלים ברובו, וא"כ מה בכך שהחוטם והראש של ההדס הוא לח, אבל רוב ההדס הוא יבש ולמה א"ז חסרון בהדר. ולכאורה מבואר דרך עשו הראש של ההדס כחוטמו של אתרוג אבל לא השוו לאתרוג לענין שאר הדינים. ואפ"ל דה"ט דאתרוג כתוב בו הדר (וע' ריטב"א לא: דמה"ט אפי' בשעה"ד הגם שנוטלין לולב יבש אבל אין נוטלין אתרוג היבש) ולכן צריך שעצם הפרי יהיה הדר וכל שרובו יבש ממילא לא מקרי הפרי הדר, משא"כ בשאר מינים שלא כתוב בהם הדר ורק לומדים מאתרוג דבעינן הדר, י"ל שההידור אינו בעצמותם אלא כפי שבני אדם רואים אותם, וזה נקבע כפי הראש של כל מין ומין. אבל לפי"ז צ"ב איך פוסל ענביו מרובים מעליו ונפרצו עליו, דאלו פוסלים גם כשאנים בראש ההדס, וצ"ל דאלו ניכרים טפי גם כשאנים בראשו.

והנה, ע' ברא"ש שהקשה על פירוש רש"י דא"ז במשמעות הגמ', דמאי האי דקאמר ונשתתירו בו ג' בדין והלא מתחלה אינם כי אם ג', ועוד יבשו רוב עליו משמע דקאי אהדס א' ומה שייך להזכיר בו שיעור ג' בדין, ולכן פי' הסוגיא בע"א שג' בדין ר"ל ג' שורות של ג' עליו, וא' מהג' עליו צריך להיות לח, "ואמר רב חסדא שאותו העלה יהא בראש כל בד, כי ג' עליו של קן א' יוצא מכאן וא' יוצא מכאן והג' באמצע מורכב על שניהם הוא הנקרא ראש ובו תלוי ההדר כי הוא נראה יותר מהאחרים" (וע' באחרונים שתמהו דזהו הדס השוטה, וע' מש"כ המ"ב תרמו', סק"ו לפרש דבריו). ולכאורה לדידיה א"צ שיהיו הג' שורות בראש ההדס. ולפי"ז יש לצדד ג"כ, דעל אף שג' עליו אלו מצילים על הכל, אבל אין הכרח לומר שהם פוסלים את הכל אם הם יבשים כל כמה שרוב עלי ההדס לחים.

והאמת היא שכ"כ הב"י (סו"ס תרמו') לדעת הרא"ש אבל מט"א, דע"ש שכתב הטור "נקטם ראשו כשר אפי' אם לא עלתה בו תמרה, הילכך אם יבש בראשו כשר דלא גרע מנקטם" וכתב הב"י "שהמכשירים בנקטם ראשו (הר"ף הרמב"ם והרא"ש) לא גרע יבש מנקטם, ואע"פ שכשהוא לח מציל על הכל מ"מ כשהוא יבש אינו פוסל את הכל". ולכאורה ר"ל דאפי' אם הג' עליו עליונים הם יבשים ג"כ אינו פסול דהלא יכול לקטום העליון ולהכשירו (וצ"ב מנ"ל דאיירי הטור בעליון ולא בעץ יבש). וע"ש בחזו"א שכתב שכן ק"ל לדינא, ולכן השיג על המ"ב שכתב שהתיומת של הלולב עם היא יבשה יש בכחה לפסול הכל.

אבל אכתי יל"ע במש"כ החזו"א, דיש לחלק בין לולב להדס, דבהדס נקטם אינו פוסל משא"כ בלולב נקטם פוסל, וא"כ אין סברא שיכול לקטמו ולהכשירו (ובראב"ד עצמו ל"ק, דלדידיה אין פסול נקטם בעליון אבל לשא"ר דק"ל כוונתייהו דנקטם פוסל גם בעליון יל"ע מא"ל). וכנראה צ"ל דבהדס כיון שיכול לקטמו לכן הוא כשר גם בלי לקטמו ונמצא שעדיין יש להדס עליון יבשים בראש הלולב וא"כ יש לשאול למה אינו פסול משום הדר, וע"כ צ"ל שאינו פוסל גם כשהראש יבש אלא בצירוף שאר העליון, וממילא י"ל דה"ה בלולב. אבל לפי"ז הדק"ל אם אין ראש ההדס הקובע א"כ למה לא אזלי בתר רובא. ואפ"ל דכשהעליון לחין למעלה בראש ההדס זהו סימן על השאר ההדס שאינו יבש, ובאמת י"ל כן גם אליבא דרש"י ודעימיה (וכעין מש"כ הראב"ד דבלא כלה הירקות סימן שיחזור לחלוחיתו אם ישרנו במים, ולכאורה ר"ל דכשר אפי' בלי שישרה אותו במים).

מיעוט ענבי ההדס, ודיחוי במצוות (לג):

מיעוט ענבים ביר"ט ומהב"ע

איתא בגמ' (לג): "ואין ממעטין ביר"ט, הא עבר ולקטן מאי כשר" וצ"ב למה פשיטא ליה דאם עבר ולקטן כשר (ובפרט דק"ל בתמורה (ד): דכל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד, אי עביד לא מהני כמו שהעיר השע"ת). וע' בערול"נ שביאר דאת"ל דבעבר ולקטן פסול, א"כ למה קתני ואין ממעטין ביר"ט, דהלא כל האיסור הוא משום מתקן ואם לקטן ליכא תיקון, וע"כ צ"ל דבעבר ולקטן כשר. אמנם, יל"ע למה אינו פסול משום מצוה הבאה בעבירה. והנה, לפמש"ב בשיטת רש"י דס"ל דכל הפסול מהב"ע הוא בחפצא, א"כ כאן אינו כלולב הגזול ואין ההדס חפצא דאיסורא כלל. אבל לפמש"ב בשיטת תוס' דס"ל דהפסול מהב"ע הוא בגברא צ"ב למה כאן ליכא פסול של מהב"ע. והאמת היא, דע' במרדכי (תשמז) שהוכיח מכאן דלדינא ליכא פסול מהב"ע, וז"ל "פי' ריב"א דמתקן גמור הוא מה שנתקנו למצוה ואיסורא דאורייתא הוי ולא מפסל משום מצוה הבאה בעבירה" (ודלא כרש"י שפי' (לג) ד"ה עבר ולקטן) שאסור משום שבות שדומה למתקן כלי ומכשירו), אבל לכאורה א"ל כן בתוס' דהלא ס"ל דבמצוה דאורייתא לכו"ע יש פסול של מצוה הבאה בעבירה (כמוש"כ ל. ד"ה מתוך).

ואולי אפ"ל ע"ד הערלו"נ הנ"ל, דאת"ל דהוי מהב"ע א"כ ההדס פסול למצוה, ויוצא דליכא תיקון כלי וממילא לא היה עבירה של תיקון מנא וההדס כשר למצוה ונמצא שתיקון כלי ויש מהב"ע וכו', והוא גלגל החוזר. ויש לצדד דבכה"ג ליכא פסול של מהב"ע דליכא עבירה ברורה בעשייתו. אמנם, ראיתי שנקט הסטייפערל (באגרת נדירה לבעל קה"י) בכע"ז במי שקרע על מתו בשבת דלא יצא יד"ח קריעה דהוי מהב"ע, הגם שאת"ל דלא יצא יד"ח יוצא דליכא תיקון בקריעתו ולא עבר עבירה וממילא יוצא יד"ח קריעה והוי עבירה משום מתקן, והוא ג"כ גלגל החוזר, (ועוד יותר בנידוד"ד הגם שמי שמיעט הענבים א"י לצאת בו אבל אדם אחר יכול ונמצא שבכל ענין תיקן ההדס).

וכע"ז מבואר בתוס' בסוגיין (לג: ד"ה מודה ר"ש) דבלקטן לאכילה הגם שהוא משאצ"ג אבל ליכא איסור דרבנן דמשום מצוה שר". וצ"ב טובא דהלא רק נחשב משאצ"ג משום דאית ליה הושענא אחריית ואינו מכוון למצוה, ואם מותר משום מצוה א"כ הוי דבר המתכוון ואסור מה"ת, וע"כ דאינו מכוון וא"כ אינו מצוה ואסור משום משאצ"ג, וכן העיר בהגהות ראמ"ה. וע"כ דגם בגלגל החוזר מקרי מצוה כדלעיל דמקרי עבירה (אבל יש לחלק דהתם מכוון למעשה של עבירה וכאן אינו מכוון למעשה שלצורך מצוה). אמנם, נראה דהתם הביאור הוא דעל הצד שאתה רוצה לאסור אכילת הענבים משום דהוי משאצ"ג של תיקון כלי הגם שאינו מתכוון לזה, א"כ בע"כ אתה מחשיב מיעוט הענבים כתיקון כלי של מצוה ולכן יש להתיר משום מצוה.

ולדברי הקה"י דגם בגלגל החוזר מקרי מהב"ע, צ"ל בדעת תוס' בע"א למה אין במיעוט ענבי ההדס משום מהב"ע, וע' בשפת אמת שר"ל דכאן הגם שהוא רק יכול לקיים המצוה ע"י העבירה, אבל כבר עברה העבירה לפני עשיית המצוה, והוא דומה ללולב הגזול אחר

שקנאו ביאוש שכתבו התוס' (ל. ד"ה הא) דתו ליכא משום מהב"ע, דעבירה דעבד עבד ולא נשאר העבירה על החפץ. ונמצא דבין אם מהב"ע הוא איסור גברא או חפצא כאן ליכא מהב"ע.

דיחוי במצוות

ומענין לענין, יל"ע לענין דיחוי במצוות אם יש נ"מ אם הדיחוי הוא בגברא או בחפצא. והנה, מקור הדין דיחוי הוא בקרבנות דלענין מום עובר בבהמה דרשינן מקרא ביומא (סד.) "כי משחתם בהם מום בס, בהם הם דכי עבר מומן ירצו, הא כל דחויין הואיל ונדחו נדחו". ובעי ר"פ אם אמרי' כן גם לענין מצוות דכיון דנדחו ידחו. ואינו ברור איך ק"ל, דהלא בדף (לג.) נשאר הגמ' בתיקו, ובדף (לג:) מסיק הגמ' דלענין דיחוי מעיקרא קי"ל דאין דיחוי במצוות ורק בנראה ונדחה הוי איבעיא דלא איפשיטא. וע' בריטב"א ור"ן דבתר דאיבעיא לן הדר פשטא, אבל תוס' (לג. ד"ה נקטם) תי' דשאני התם לענין ענביו מרובין מעליו דבידו לתקן הדיחוי ע"י מיעוט הענבים (הגם שהוא אסור ביו"ט) ונמצא שבאמת אינו דחוי מהמצוה, ולכן אין להביא ממנו ראיה לנקטם ראשו ועלתה בה תמרה דאינו בידו לתקן הדיחוי. ויל"ע מהו הצד לחלק בין קרבן למצוה.

וע' בט"ז ורעק"א (תרמו', סק"ו) שנקטו דעל הצד שיש דיחוי במצוות הוא דין דאורייתא כמו בקרבן ולכן לענין נראה ונדחה כיון דלא אפשטא הוי ספיקא דאורייתא ואזלינן לחומרא, אבל הפנ"י (לג: ד"ה והא קא מתקן) נקט דמצוות דין דיחוי אינו אלא דרבנן, ובזה ביאר מ"ט הכשירו הר"ף ורמב"ם הדס דאשחור ענביו ביו"ט הגם דהוי נראה ונדחה והוי איבעיא דלא איפשיטא אם יש דיחוי בכה"ג, דכיון דהוי ספיקא דרבנן אזלינן לקולא.

והנה, ע' בהמשך הגמ' דבהותר אגדו ביו"ט אגדו כאגודה של ירק, ומסיק הגמ' דזה מועיל רק אליבא דרבנן דלולב א"צ אגד אבל אליבא דר"י בעינן אגד מעלייתא ולא מהני לאגדו כאגודה של ירק. ויל"ע לר"י אם מותר להשתמש בלולבו גם בחול המועד או דכבר נדחה הלולב ממצותו ע"י שהותר אגדו והוי נראה ונדחה. וכע"ז יש לשאול גם אליבא דהילכתא דקי"ל כרבנן דלולב א"צ אגד, אבל כיון דקי"ל ג"כ דמדאגביה נפיק ביה וצריכין לברך עליו עובר לעשייתו, לכן אנו מהפכים האתרוג עד אחר הברכה, וצ"ב דא"כ נדחה האתרוג ממצותו והוי נראה ונדחה. ועד"ז יש להקשות דלילה לאו זמן ד' מינים הוא וא"כ בכל לילה נדחה ממצותו ואין מותר לצאת בו ביום שאח"כ.

והאמת היא שכן שאלו תוס' (סד. ד"ה התם) לענין קרבן "דכיון דעבר עליה לילה אחת שלא הקריבו תו לא לקריביה דהו"ל נראה ונדחה" וע"ש שתי' דלילה אינו מחוסר מעשה בגופו ולכן לא חשיב נדחה. ונראה דזהו התי' ג"כ לענין אתרוג מהופך ולולב שאינו מאוגד, שאינם פסולים בגופו ולכן ל"ש דיחוי, משא"כ בנקטם ראשו או ענביו מרובים יש פסול בגוף החפצא של מצוה. ולכאורה בזה יש לבאר מש"כ תוס' לעיל (לב. ד"ה אשרה) דמי שנתנו לו לולב ביו"ט ל"א דלא יצא כיון שבתחילת יו"ט לא היה לכם ונדחה ממצותו, וכנ"ל ה"ט משום דאינו פסול בחפצא. וע' בפמ"ג (תרמט', א"א כ') שהסתפק לענין מי שנדר מאתרוג אם מקרי דיחוי, וכנ"ל גם בזה לא הוי דיחוי.

וכ"ז א"ש בחסרון לכם ומהופך וכיוצא"ב דאינו פסול בחפצא אבל גם אינו פסול בגברא, אבל יל"ע מהו הדין כשליכא דיחוי בחפצא אבל יש דיחוי בגברא. ונחלקו בזה הראשונים, דע' ברא"ש (מו"ק פ"ג, צו') שהביא מהמהר"ם דקטן שמת לו מת והגדיל תוך ל' דצריך לשבת שבעה וראיה מסוגיין דלא אמרי' דיחוי במצוות. וכתב עליו הרא"ש "דיש חילוק בין מצוה הנדחית ובין גוף הדחוי, דאין דיחוי במצוות אלא בקדשים כי האדם הוא המחויב לעשות המצוה [ואם נידחית ממנו עתה לכשתראה המצוה לעשותה יעשנה כי האדם לא נדחה מלעשותה, אבל אם היה האדם דחוי בעת חיוב המצוה, נידחית ממנו לעולם ואין לה תשלומין לעולם אפי' לכשיראה לעשותה כיון דבשעת חיוב נפטר ממנו". נמצא שהרא"ש חילק בין קרבן דשייך דיחוי כיון שעצם הקרבן נדחה, ובין מצוה המוטלת על האדם והוא לא נדחה מהמצוה, ואה"נ כל כמה שהבן אדם נדחה מהמצוה ג"כ אמרי' דיחוי כמו בקרבן.

גדר הפסול של ענבים מרובים

והנה, לענין הפסול בענביו מרובים מעליו, מרש"י משמע דפסול משום מנומר שאינו הדר, וכתבו תוס' דאם מיעטן כשר אפי' אם נמצאים בב' וג' מקומות ודלא כחזית דפסול משום מנומר כשיש בב' וג' מקומות הגם שהוא במיעוטו של אתרוג. ויל"ע מהו המקום לחלק בין חזית לענבים מרובים (וברא"ה משמע דדינם שוה), ואפ"ל דס"ל לתוס' דפסול ענביו מרוביו אינו משום מנומר אלא כדכתב הירושלמי (ומובא בשעה"צ תרמו', סק"ד) משום דהו"ל פרי ולא עץ ובעינן ענף עץ עבות ואין פסולו משום הדר (ודוקא בשחורות פסול דהו"ל גמר פרי). והאמת דפי' זה היה א"ש טפי בדעת רש"י שכתב דלר"ט קטומים כשרים משום דלא בעי ר"ט הדר, וצ"ב דא"כ לכאורה גם ליכא פסול של ענביו מרובים, וכ"כ האו"ז (שז') דאה"נ ר"ט חולק גם על יבש (וכ"פ המאמר בדעת רש"י) ולכאורה ה"ה בענביו מרובים, אבל כנ"ל י"ל דס"ל לר"ט כהירושלמי דענביו מרובים פסול מטעם אחר דמקרי פרי ולא עץ (וע"ע ביעב"ץ שכתב שהעלין מתבטלין ברוב ענבים), ואפשר דיבש פסול כמוש"ב המאירי (לד:): "דמאחר שיבשותן בפריכה ביד הן כמי שאינן" (או משום לא המתים יהללו קה כמוש"כ האו"ש לולב ח', ה').

וע"ש באר"ש שר"ל דגם דעת הרמב"ם כרש"י דלר"ט לא בעינן הדר בהדס, מדכתב הרמב"ם דגם בערבה נקטם ראשו כשר הגם שאין העלין מכסין ראש הערבה כמו שהם מכסים ראש ההדס, וע"כ דה"ט דכשר לא משום דאינו חסר בהדר אלא משום דא"צ הדר דלא הוקש לאתרוג. והקשה האו"ש דא"כ מ"ט פסול ענביו מרובים ותי' דכיון שהם מרובין לא בטלי אל גוף ההדס וכיון דשחורין הן אינם נויי הדס והוי כאילו נוטל עמהן מין אחר באגד, ובזה ביאר מ"ט לא חילק הרמב"ם והכשיר בין אשחור מערב יו"ט דהוי דיחוי מעיקרא ובין אשחור ביו"ט דהוי נראה ונדחה הגם שלא אפשטא הבעיה בגמ', דאין ענבים מרובים פסול מצד עצמו אלא משום תוספת מין דהוי בל תוסיף ולכן לא הוי דיחוי, וכל הבעיה של הגמ' היה רק את"ל דפסול ענבים מרובים הוא פסול הדר, משא"כ לדינא דקי"ל כר"ט ואין הפסול אלא משום בל תוסיף, א"כ ל"ש דיחוי כלל דליכא פסול בחפצא של ההדס וכנ"ל.

סימן תרמו' (דיני הדס)

סעיף א'

דוך המחבר להעתיק לשון הרמב"ם - ב' סעיפים הראשונים הם לשון הרמב"ם כמו שהביא המ"ב מהגר"א (ועד"ז כתב המח"ש סק"א ע"ש), ולכן אח"כ הביא דיני נקטם ונשרו עו"פ בהמשך הסימן, ויתבאר שם בעזה"ת. ובעני"ז יש לציין למש"כ המעדני יו"ט בהקדמתו "הרב הגדול מהר"י קארו ז"ל שאשר השביר בר בספרו ב"י ומתוכו עשה החיבור שקראו שו"ע בדמותו ובצלמו של ספר הטורים ועל לשונו תמיד לשון הרמב"ם ז"ל וכו'. ונראה שבכ"מ התחשב המחבר בדעת הרמב"ם כנגד רוב רובם של ראשונים.

סעיף ב'

ענבים בשאר צבעים - בגמ' מבואר דבענבים ירוקות כשר, ובשחורות ואדומות פסול, אבל אינו ברור מהו הדין בשאר צבעים. והמ"ב הביא שהכפות תמרים צידד להחמיר והפמ"ג הסתפק בזה, אבל לא הביא הבכור"י (בתוספת ביכורים) שנקט להקל דכיון שיש סתירה בדיוקים ("ל"ש אלא שחורות" דמשמע דשאר צבעים כשר, "אבל ירוקות כשר" משמע דשאר צבעים פסול) לכן נקטינן כדרך הגמ' דבשאר צבעים נעשה כמי שהן ירוקות וכשר.

ולהלכה כיון שלא הכריע המ"ב לכאורה ביום ראשון יש להחמיר דהוי ספיקא דאורייתא, ובשאר ימים יש להקל דהוי ספיקא דרבנן כמוש"כ בסעי' ט'). ועוד יותר דכאן הוי ס"ס, ספק אם דינם כירוקות, ואת"ל דינם כשחורות ספק אם הדר פוסל בשאר ימים (אבל זהו רק אליבא דהמ"ב שנקט כרש"י דפסול משום הדר אבל למש"כ השעה"צ מהירושלמי דפסול משום דהוי פרי ולא עץ א"כ נראה דפסול כל ז' דאינו מין הדס.

ולמעשה, ענבים צהובים וכחולים הגם שהם מצוים בהדסים הגדלים בגינות אבל אינם מצוים כלל בהדסים שאנו לוקחים למצוה.

האם אמרי' כל הראוי לבילה בפסולי ד' מינים - הרמ"א כתב דמיום ראשון ואילך כשר בכל ענין, ופי' המג"א (סק"ג) דה"ט משום דבידו למעטן, וביאר הלב"ש דכיון שבידו למעטן א"צ למעטן בפועל דכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת. ולכאורה הוא חידוש גדול, דאת"ל דפסול משום דמנומר, א"כ כל כמה שלא מיעטן סו"ס אינו הדר. והגם שכתב הראב"ד דבלא כלה הירקות מהעלין כשר כיון שאם ישרה העלין במים יחזרו לקדמותן ובפשטות א"צ לשרותן בפועל (וכ"מ במ"ב סק"כ), ולכאורה משמע דה"ט משום דאמרי' כל הראוי לבילה וכו', שאנ"ה דמה שיחזרו לקדמותן אינו אלא סימן דגם עכשו אינם יבשים. והאמת היא שהמחה"ש כתב דט"ס הוא והמג"א בכלל אינו מפרש הדין של הרמ"א אלא מש"כ המחבר דאם מיעטן כשר, ור"ל דכיון שבידו למעטן ע"י אכילה לכן לא מקרי דיחוי וכשר. ובדעת הלב"ש לכאורה צ"ל דכיון שאפשר למעטן הוי כמדבקות שחורות על האתרוג דג"כ אינו יפה אבל אינו חסרון בהדר כיון שבעצמותו הדר הוא.

האם יש דין לקיחה בד' מינים - המ"ב (סק"ז) כתב דמותר למעט הענבים בתר דאגד הלולב, וכוונתו דרק למ"ד דלולב צריך אגד אז אם מיעטן אחר האגד יש לפסלו משום תעשה ולא מן העשוי, משא"כ לדידן דקי"ל דלולב א"צ אגד. אמנם, אכתי יל"ע אם מיעטן אחר שהלולב היה בידו ומיד רוצה לקיים מצוות ד' מינים האם צריך להניחו ולחזור ולקחתו כיון שלא היה לו לקיחה של ד' מינים כשרים או לא. ושורש השאלה היא אם מה שכתוב בתורה "ולקחתם" מחייב לקיחה כשרה או דליכא דין לקיחה כלל.

ולכאורה יש להביא ראיה ממה שנוהגים בשעת הברכה לקחת האתרוג הפוך ולאחר הברכה מהפכים אותו, ונמצא בשעה שהגביהו הדי' מינים לא היה לקיחה כשירה. אמנם י"ל דזה גופה שמהפכו מקרי לקיחה חדשה. וע"ש בבכור"י (תרנב', סק"י) שהסתפק בשאלה זו וכתב דגם ליכא ראיה מאלו הנוהגים לכוון שלא לצאת המצוה עד אחר הברכה, דהגם שאין לו לקיחה חדשה אבל נטילתו הראשונה היה לקיחה כשרה רק שהתכוון שלא לצאת בו עד אחר המצוה.

והגם שנידו"ד אינו מצוי שימעט הענבים אחר שהוא בידו, אבל שאלה זו שייכת בכמה אופנים, דע"ש בבכור"י שהסתפק במי שנתן לחבירו הדי' מינים במתנה ע"מ להחזיר, האם צריך צריך לחזור ולהניחו אחר שהגביהם לקנאותם בכדי שיהיה לקיחה של לולב כשר שהוא לכם. והנה, דעת הכפ"ת דאה"נ צריך עוד לקיחה, אבל יש לצדד דשתי הלקיחות באין כאחת וכ"כ הבכור"י ע"ש (וכ"מ בתרמ"ט מ"ב סק"ג). אבל אכתי יש להסתפק במי שמתפלל כותיקין ומחזיק הלולב בידו כבר מקודם זמן חיובו (עלוה"ש) ועכשו רוצה לצאת בו האם צריך להניחו ולהגביהו עו"פ כדי לעשות מעשה לקיחה בשעת היתר. ולהלכה, ע"ש בבכור"י יעקב (תוספת ביכורים) וחיים וברכה (אות קפח') שהחמירו בזה, ולכן הגם שהחזו"א (קמט', ב') הקיל, נראה דמהיות טוב יש להניחו ולחזור ולקחתו.

סעיף ג'

גדר עבות - כתוב בתורה ענף עץ עבות, וביאר הגמ' דעבות ר"ל שקלוע כמין קליעה ודומה לשרשרת. ובפשטות אי"ז ב' תיאורים אלא קליעה היינו כעין שרשרת, וע' בלשון התרגום יונתן על הפסוק (שמות לט', טו') שרשרת גבלות מעשה עבות, שתירגם "עובד קליעא". ואכתי יל"ע אם קליעה הוא דוקא עם ג' חוטים או אפי' בשתיים, וע' ברש"י במיכה (ז', ג') על הפסוק "ויעבתוה" שפי' "שעשאוה קליעה של חטא בין שלשתן כעבותות העגלה חטאה שהעבות משולשת היא, כך מצאתי בתרגום ירושלמי עובדוה כקליעה דחובין". וכ"פ רש"י בסוגיין (לג. ד"ה שלשה) דבבציר בשלשה עלין לא הוי עבות. ובאמת כן הוא פשוט הגמ' דאיתא היכי דמי עבות דקיימי תלתא תלתא טרפי בקינא. ונמצא דעבות, וקלוע כמין קליעה, ושרשרת שמות נרדפים הם לג' עלין שמכסין רוחב הגבעול (כ"מ ברד"ה דולבא, וע' בחיים וברכה שהאריך מאד בזה).

ולכן תמהו האחרונים על הרמ"א (ומובא בביה"ל) שהתיר לקחת הדסים שיש להם רק ב' עלין בכל קן, דגם את"ל דב' ע"ג ב' לא מקרי הדס שוטה אבל גם אינו בכלל עבות האמור בתורה. וע' בערוה"ש (סעי' ג') שהגין בעד הרמ"א והביא ראיה דקליעה הוי ג"כ בשנים, ומה שכתוב

בגמ' היכי דמי עבות ר"ל עבות מן המובחר, ולרב כהנא אפי' תרי וחד הוי מן המובחר ואת זה דחה דזהו הדס שוטה כלומר דהג' מובחר יותר אבל מ"מ גם זה אינו פסול משום דתרי מקרי עבות.

ולהלכה, המ"ב כתב שהאחרונים פקפקו על ההיתר של הרמ"א ולכן הירא לדבר ה' יטרח למצוא עבות בג' עליו בכל קן, **ולמעשה**, הרבה מההדסים הגדלים בגינות הם שתיים ע"ג שתיים אבל אלו שמוכרים לפני סוכות הם ג' ע"ג ג' אבל יש שאולי הם בגדר הדס שוטה וכדבסמוך.

הדס שוטה - רש"י פי' דהדס שוטה היינו שיש ב' עליו יוצאין מעוקץ א' ועלה אחד מלמטה עולה ורוכב על השנים. ואזיל לטעמיה דבעינן שכל הג' עליו יצאו מעוקץ א', והריטב"א ביאר שאין שלשתן עומדין בשורה כי הא' עולה או יורד מעט בקן. ויל"ע מה נכלל בגדר "עולה או יורד מעט". והנה, אומרים שהגר"ז הקפיד מאד בזה שכל העליו יצאו ממש מגובה א', אבל בספר ארבעת המינים למהדרין (הערה כא') כתב ששאל להגרמ"ד סולובייצ'יק בקשר לשמועה זו והוא אמר שהגר"ז אמר לו בשם אביו הגר"ח שאם שלשת השורשים נפגשים הרי"ז כמשולש.

והנה, זהו השיעור המובא בספר חו"ב מהחזו"א דכל שיש קו נפגש בכל הג' שורשים שפיר דמי אע"פ שבשורש א' הוא נפגש למטה ובא' נפגש למעלה (וע"ש בספר הנ"ל שכתב שהגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר לו שדי בכך שהבליטות שמסביב לשורש נפגשות דהיינו שסוף בליטה א' מגיעה לתחילת בליטה שלידה כדי לתת לקן דין משולש) ובלשון זה אמר לי "לא שזהו השיעור, אלא שזה ודאי שפיר דמי" ור"ל שכל כמה שיש קו נפגש בכל השורשים זה בודאי מקרי משולש וא"צ להסתפק (ע"ד שאמרנו לענין הגומות שעל הלולב שאם נראות גומא עגולה שלימה בודאי שאינו נקטם, אבל יתכן שגם כשא"א לראות הגומא שג"כ אינו נקטם).

אמנם, יש לציין שיש עוד מהלך בביאור הדין משולש כמו שהביא בספר פרי הדר מבעל השבה"ל דכל שלפי ראיית עינים נראה משולש שפיר מקרי עבות, והגר"מ הלך אמר שכן הוא מנהג ירושלים. ולא עוד אלא שראיתי בספר ד' מינים למהדרין הנ"ל שכתב שהגר"מ שפירא זצ"ל אמר לו שהוא הראה עשרות הדסים לחזו"א והוא היה בודק בראיה שטחית אם זה נראה משולש. וע"ע בספר הלכות חג בחג שיצא ללמד זכות על ההמון וכתב להוכיח מכמה ראשונים שדין עבות נקבע כפי העליו ולא לפי העוקצין (וכתב דאפשר דבזה פליגי רש"י ותוס' ע"ש). ויש אפשרות להשקיע שעות רבות בפרט זה וכל א' יעשה כפי משקל החסידות.

אין עליו של זה מגיעין לעיקרן של זה - השע"ת (סק"ג) הביא מהמרו"ק דבאין עליו של קן א' מגיעין לקן שלמעלה ממנו ההדס פסול דילפינן מלולב שפסול בכה"ג וא"כ ק"ו בהדס דבעינן ענפיו חופין את עצו שפסול כה"ג. אמנם, ע' בבכור"י וחזו"א (קמו', טו') שהעירו דלולב הוי פסול אופתא כשאינו מכוסה בעליו משא"כ בהדס לא מצינו דמקרי מין אחר כשאינו מכוסה וא"כ י"ל דסגי ברובו מכוסה. והנה, המ"ב ג"כ לא הביא דינו של המרו"ק, ויש שגם רצו לדייק דלא כמו"ק מרש"י (לד: ד"ה בעל) שכתב דדין ציני הר הברזל לא שייך בשאר מינים (ויש דוחים דר"ל ההכשר של ציני הר הברזל כשמגיעים לעיקרו של זה). ולא עוד אלא ע' בחיים וברכה שכתב דמבואר בזהוהר וגם בירושלמי דסגי כל שהעליו מכסין את רבו. ולפי"ז לכאורה מדינא א"צ לחשוש, וכן נקט הגר"מ שטרן למעשה (כשרות ד"מ).

אמנם ראיתי בשם הגר"ב דמנהג העולם להחמיר בזה כמו"ק ומשמע שחשש שם לפסול כשאינו מגיעה לעיקרו של זה, ונראה דלמעשה כן עמא דבר ובפרט כיון שזה הידור שבקל אפשר לדקדק בה לכאורה יש להקפיד שיהיה מכוסה. ולכאורה כן מדויק בר"ן שכתב שהעליו שוכבין על אביהן ולא אפיהן כרש"י. ואולי אביהן ר"ל הגבעול ולא העליו למעלה מהן (וכן נראה שפי' הרש"ש המובא בסמוך).

העליו פרודים מהגבעול - לפי"ז יל"ע אם אין העליו עולים ישר עם הגבעול אלא שהם פרודים לצדדים האם זה ג"כ חסרון באין ענפיו חופין את עצו. וע' ברש"ש (לב: רד"ה ענף עץ) שדייק כן מלשון רש"י שכתב כן וכתב דאין העולם נזהרים בזה וצ"ע. ולכאורה נקודת השאלה היא האם ענפיו חופין את עצו הוא סימן או סיבה, ובעצם יש להסתפק גם לענין עבות אם הוא מין או מציאות וראינו שנחלקו בזה הראשונים דדעת הרא"ה דאינו אלא מין אבל דעת הגאונים שהוא סיבה ובלא"ה פסול. וע' בשו"ת פנ"י (סי' ג') שהאריך בזה, וכן בחיים וברכה (אות נ) וע' ברבינו ירוחם שכתב דעליו חופין את עצו אינו אלא סימן. ולמעשה נראה שמנהג העולם להקל להחמיר שיגיעו ראשו ש"ז לעיקרו ש"ז אבל הקילו שאין העליו צריכים להיות צמודים לגבעול, דסגי במה שהם יכולים לכסותו אם היו צמודים.

סעיף ד'

עבות באסא מצראה - מבואר בגמ' (לב: ולהלכה דאסא מצראה שהתחיל עם ז' עליו בכל קן כל שנשרו ד' עדיין כשר כיון שנשארו ג', אבל שנשרו ה' דרק נשארו ב' עליו פסול, משא"כ בהדס רגיל שהתחיל עם ג' עליו אם נשר א' אינו מפיקע השם עבות (לדעת כמה פוסקים) הגם שרק נשארו ב' עליו בכל קן. וצ"ב מ"ש, דאם סגי בב' עליו א"כ למה פסול באסא מצראה ואם לא סגי בב' להחשב עבות א"כ למה כשר בהדס רגיל. ומבואר דבעינן או רוב העליו או עבות ובאסא מצראה אם נשארו רק ב' ליכא לא עבות בפועל ולא רוב, משא"כ בהדס רגיל שנשארו ב' לכה"פ יש רוב עליו ועי"ז מקרי עבות. וכנראה דה"ט משום דרובו של עבות ככולו (דלרא"ה מ"ש שנשר א' דאכתי מקרי מין עבות, ובנשר ב' פסול ול"א דמקרי מין עבות, וה"ט דע"י הרוב מקרי עבות. ויש להוסיף דעבות הוא ג' או יותר כמוש"כ המחבר בסעי' ג', ולכן תמיד בעינן שישאר רוב של העבות של אותו הדס).

שיטת רש"י בעבות - דעת רש"י דעבות אינו אלא כשיש ג' עליו יוצאין מעוקץ א', ואינו ברור אם כוונתו שצריך ג' עליו בכל קן או בסה"כ ט' עליו בכל קן, והנה על הצד דא"צ אלא ג' יל"ע איך הם חופין כל רוחב הגבעול אם כולם יוצאים מעוקץ א', ומצד שני מהא דהביא הגמ' אסא מצראה שיש בו ז' עליו כמשהו מיוחד משמע דסתם הדס אין בו כ"כ הרבה עליו בקן (ואולי לרש"י צ"ל דאסא מצראה יש בו ז' עליו יוצאין מכל עוקץ). ולהלכה לא הובא שיטת רש"י כלל בטוש"ע ונוש"כ אבל למעשה יש המהדרים לקחת הדסים אלו. ובודאי ליכא צד פסול במה שיש עוד עליו וכלשון המחבר "ענף עץ עבות האמור בתורה הוא ההדס שעליו חופין את עצו כגון ג' עליו אין יותר בגבעול אחד". ויש לציין למש"כ הגרש"א בהקדמתו לספר ד' מינים השלם, דאולי מש"פ רש"י שג' עליו יוצאין מתוך עוקץ א' כוונתו למוש"ב החזו"א הדין משולש שאם יש חוט המקיף שפוגש כל הג' עוקצים דמקרי משולש.

סעיף ה'

למצוה כל שיעורו עבות ולעיכובא ברובו - יל"ע במש"כ המחבר האם הכוונה דלכתחילה יוצאין ברובו ורק למצוה מן המובחר בעיניו כל שיעורו עבות, או דכל שהוא עבות רק ברובו אינו אלא בדיעבד. וראיתי בשם הגרי"ב שליט"א (קונטרס זרע שמואל) שאם אין כל השיעור עבות אינו יוצא אלא בדיעבד. אמנם, ע' בגר"ז (תרמו', ג') דנראה מבואר בלשונו דגם ברוב עבות הוי לכתחילה רק דמצוה לחזור אחר הדס שכולו עבות, וכן מדויק בבכור"י (תרמו', סק"ט) ע"ש.

איך משערין רוב - יל"ע אם אזלינן בתר רוב שטח ההדס או רוב קנים, דמצוי שלמעלה בהדס הקנים יותר צפופים וקטנים מלמטה, ולכן יתכן שב3.1 טפחים העליונים יש 9 קנים, וב1.7 טפחים התחתונים יש רק 7 קנים, ויל"ע אם 9 קנים העליונים משולשים וה7 קנים התחתונים אינם משולשים מה דינו. וע' בחזו"א (קמו') שהסתפק בזה, ובלשון הגר"ז (שם) מבואר דאזלי' בתר רוב הקנים. אמנם, לכאורה מלשון המ"ב (סק"ח) שכתב דבעינן ז' גודלין מתוך יב' שיהיו משולשים משמע דאזלי' בתר רוב שטח ההדס (וכ"מ בביה"ל בשם הפמ"ג. ומה שהביא צירוף של ד' קנים מתוך ז' אינו אלא לדוגמא שע"י נוכל להבין שנשרו רוב עלי ההדס) וכן יש לנהוג למעשה. [ואגב, מש"כ הפמ"ג דהיינו קצת יותר מב' טפחים, לכאורה צ"ב טובא דהלא שיעור הדס הוא ג' טפחים ורוב הוא קצת יותר מטפח וחצי (ושו"מ שכבר העיר הבכור"י בזה בסק"ד)].

רוב שיעור עבות כשהוא מיעוט שיעור ההדס - הביה"ל (ד"ה לעיכובא) נקט כהב"ח דסגי ברוב שיעור עבות הגם שרוב אורך ההדס אינו עבות, ואח"כ הביא מהפמ"ג שהסתפק אם מהני אפי' אם הם מפוזרים באורך ההדס או דוקא אם הם עכ"פ במקום אחד. ומבואר מדבריו שכל שרוב השיעור הוא במקום א' בודאי דמועיל הגם שרוב אורך ההדס אינו משולש והגם שהרוב המשולש הוא בצד התחתון של ההדס, וצ"ב מ"ש מלולב שהביא המ"ב (תרמה', סק"ח) שהסתפק בבכור"י בנשרו העלין ונשאר למטה בלולב רוב שיעור של לולב שלם האם אזלי' בתר רוב הלולב ופסול או בתר רוב השיעור וכשר. אלא דה"ט דבלולב אם נמצא רוב השיעור למטה אא"ל דל מהכא ראש הלולב (כמוש"כ השעה"צ בס' תרמה', סק"ג) משא"כ בהדס דמעיקר הדין ק"ל דנקטם ראשו כשר, ממילא אפ"ל דל מהכא בין כשנמצא רוב השיעור למעלה ובין כשנמצא למטה.

אמנם, כיון שדעת הראב"ד רז"ה ור"ן להחמיר בנקטם ראשו (וכ"פ הרמ"א לכתחילה) לכן נראה דיש מקום להדר שיהיה הרוב שיעור למעלה בהדס. ויש לציין שהקנים העליונים של ההדס בדר"כ הם משולשים לגמרי וממילא ברוב הדסים יש רוב שיעור הדס משולש למעלה. אמנם, כל שיש ג' טפחים עבות נראה מבואר מהאחרונים דבודאי ליכא למיחש כלל אפי' אם אינו אלא מיעוט של אורך ההדס (למשל בהדס של 7 טפחים וכדומה).

שיעור עבות מפוזר בהדס - אחר שהביא הביה"ל ספיקו של הפמ"ג כתב שהבכור"י מיקל גם בזה וס"ל דכשר אם רוב שיעור ההדס הוא משולש גם כשמפוזר באורך ההדס, ומשמע שכן מכריע הביה"ל לדינא. אמנם, יש לציין שמלשון הגר"ז הנ"ל משמע דפוסל בזה, דכתב "כיון שרובו עבות דהיינו שרוב קנים של עלין היוצאין בתוך אורך שיעורו שהוא ג"ט". וכן נקט השבה"ל (ח"ז, פב') לדינא דכיון דבכללו יש רוב מינכר שאינו עבות א"כ פשיטא שחל עליו שם פסול בעל מום דהדס, כיון שכל דבר נקבע על שם רובו (וע"ש שהעיר ג"כ על לשון הפמ"ג שכתב דלאו הדר הוא, דלכאורה הפסול מטעם דאינו עבות ולא משום שאינו הדר).

והנה, רק מצינו שהסתפקו האחרונים באופן שאין לו אלא רוב השיעור עבות אם מועיל גם במפוזר, אבל לא מצינו שהסתפק כשיש לו כל השיעור של ג' טפחים עבות אבל יש קן או שתים באמצע שאינו עבות ונמצא שהג' טפחים הם מפוזרים באורך ההדס, ומשמע דבזה פשוט דמקרי משולש (לדין הראב"ד שכתב דלמצוה בעינן שכל שיעור אורך ההדס יהיה עבות). וכן הביא בספר ארבעת המינים למהדרין (הערה לה) מהגרמ"ד שליט"א בשם אביו הגר"ז. אמנם, ע' בספר פרי הדר שהביא מהגרש"א דלמצוה בהידורו צריך כל הג"ט ברציפות, ויל"ע מהו המקור לד"ז ואולי ר"ל מדין זה קלי ואנוהו, ודעת הגר"נ קרליץ דלכתחילה יהדר שלכה"פ רוב שיעור יהיה ברציפות.

תרי רובי - הביה"ל הסתפק אם אמרי' תרי רובי להכשיר, דהיינו האם סגי שיהיה רוב הקנים משולשים ובכל קן רק רוב מהעלין (למשל כשיש ז' קנים ובד' מהם יש ב' עלין ובשאר הקנים אין כלום), וכתב דמנין לנו לומר דנחשיב בכל א' בתר רובא בין לענין רחבו ובין לענין ארכו, ודי לנו אם נקיל כהרא"ה להכשיר אם חסר עלה א' מכן קן לכל ארכו או כהראב"ד אם חסר המיעוט בכל רחבו מרובו ולמטה אבל לא שנחבר שניהם יחד. וצ"ב"ק דלכאורה לדעת הב"ח וט"ז כן הוא שיטת הרא"ש דסגי ברוב קנים וברוב כל קן וא"צ לחבר ב' שיטות ביחד. וע"ש שנראה שמכריע לדינא דבאופן שנשארו רוב עלי ההדס (11 מתוך 21) יש להכשירו ע"י תרי רובי אבל לא באופן שלא נשארו רוב עלי ההדס. ויל"ע קצת איפה מצינו שיש דין שצריך רוב העלין של ההדס דלכאורה כל הדין דנשרו רוב עלי דפסול הוא רק נאמר לענין הדין עבות, וכל שנשארו דין עבות סגי בזה, וראיה מאסא מצראה דכשר הגם שנשרו רוב העלין כיון שנשארו הדין עבות (שו"מ שכן העיר הגרש"א בהל"ש פ"י, הערה יז') וע' בגר"ז (תרמו', ד') דמבואר מדבריו דיש להכשיר בתרי רובי אפי' בנשרו רוב עלי ההדס.

גבעול רך וברירת הדסים משולשים למעשה - לענין ברירת הדסים למצוה מן המובחר יש לקחת ג' בדין שיש בהם שיעור של ג' טפחים משולשים (30 ס"מ לחזו"א 241 להגר"ח נאה) שחוט המקיפו פוגש בכל א' מג' העלין, ולדעת החזו"א אין לוקחין בחשבון את הגבעול למטה מהקן הראשון של העלין. וכן יש לציין לדעת האגלי טל (קוצר, סקנ"ט אות יא') שכתב דאין לצרף הגבעול למעלה כל כמה שהוא רך כירק, דעץ אמר רחמנא והני לאו עץ נינהו, אבל דעת הגרש"א (הל"ש פ"י) דלא נקטו הפוסקים כוותיה להלכה. ובזה חידש הגרש"א דיש ענין להדר שכל הג' טפחים יהיו רצופין.

אמנם לעיכובא סגי כל שיש רוב שיעור הדס משולשים ואפי' מפוזר בתוך שיעור ההדס (אבל עדיף בכה"ג לקחת בד שאינו אלא ג' טפחים בכדי שלא יהיה רוב אורך ההדס אינו משולש) ושיעור זה לחזו"א הוא 15.5 ס"מ (6 אינטש) ולהגר"ח נאה הוא 12.5 ס"מ (5 אינטש) ובהדסים שמוכרים כיום כמעט אינו נמצא הדס שאינו כשר. ובפרט לפמש"כ הגר"מ קארפ שליט"א בהלכות חג בחג (פ"ה) להוכיח מכמה ראשונים דדין שילוש נקבע כפי איך שהעלין נראין ואפי' אם העוקצין אינם יוצאים מאותו מקום, ובהו לימד זכות על ההמון שאין מדקדקין בזה ולא עוד אפי' לדעת החזו"א ראיתי חידוש בספר בית דוד שדעת הגר"נ קרליץ ויבלחט"א הגר"ק דסגי כשהעוקץ א' פוגש עוקץ ב', וב' פוגש ג'

הגם שא' אינו פוגש ג', וזהו קולא גדולה (וכ"ש אם אזלי' בתר רוב הקנים של שיעור ג' טפחים ולא רוב השטח דאז הוא אפי' יותר קל למצא רוב משולש).

הדסים עם עלין גדולים או רחבים - יש עוד נקודה של הדס שוטה המוזכר בראשונים, דכתב הבה"ג "והיכא דמי הדס שוטה דרברבן טרפיה ופתיין" (שעליו גדולים בארכן וברחבן) וכן מובא בעוד כמה גאונים (ע' בהלכות ד' מינים להגר"מ שטרן שכן הביא מהלכות פסוקות לתלמידי רבנו יהודאי גאון, הרי"ץ גאות, ורב האי גאון ועוד), אמנם לא הובאו דברי הבה"ג להלכה בטוש"ע (והמנהיג הביאו וכתב עליו ולא נהירא לי). אמנם, כיון שכל דבריו דברי קבלה לכן כמה פוסקים נקטו דיש לחשוש לדבריו, וכתב המהרש"ם דלכתחילה יש לעלין להיות בגודל של גודל א' (2 ס"מ) ולא יותר מרוחב ב' גדולים (4 ס"מ), ועי' מש"כ החיים וברכה (אות) בביאור המקור של הבה"ג.

סעי' ו' ז'

שיעור היבשות - המחבר כתב דשיעור היבשות הוא רק כשהלבינו העלין והוסיף המ"ב מהמג"א לאחר שנפרך בצפורן, ומשמע דר"ל דבעינן שניהם ואילו היה במציאות שילבינו פניהם קודם שנפרך בצפורן היה כשר וכמוש"ב המח"ש. אבל יל"ע דלכאורה בראב"ד מבואר דאין המודד כלל אם נפרך בצפורן אלא אם כלה כל הירקות, וצ"ב. וכל מה שלא הלבין פניו הוא בגדר כמושים וכשר. וכתב המ"ב דמי שאינו בקי בשיעור זה ישרה אותם יום או יומים במים דאם יחזרו לכמות שהיו במשמושן ובמראיהן עדיין לחים הם ואם לאו הם יבשים, ומשמע דרק מי שאינו בקי צריך לשרותן אבל מי שבקי א"צ לשרותן וכשר כמות שהוא עכשו (אבל יל"ע אם אף פעם יחזור העלין לכמות שהיו במראה).

פסול כבוש בהדס - עוד יל"ע במ"ב הנ"ל שכתב דיש לשרות ההדס במים, האם כוונתו שישרה רק החלק התחתון של הבד במים או שישרה את כל ההדס במים. והנה, את"ל דצריך לשרות כל ההדס במים, א"כ יש לדון אם נפסל משום כבוש וכמו שראינו שהביא הבי"י (תרמה, ו') מהרמב"ן. ועי' בפ"ת (יר"ד פז, סק"ט) שהביא מהח"ס שכתב יש להסיר הלולב הדסים וערבות מהמים קודם מעל"ע שלא יהיה פסול משום כבוש, אבל הוסיף הפ"ת דלא שמענו שיפסל כבוש אלא באתרוג ולא בשאר המינים, ועי"ש שציין להרא"ש בריש לולב הגזול, ולכאורה כוונתו לנידוד"ש שהביא הרא"ש מהראב"ד דיכול לשרותם ליום או יומיים ולראות אם יחזרו לקדמותן וע"כ דליכא פסול כבוש בהדסים, ועוד י"א דט"ס הוא ברמב"ן (אבל לפני הנדפס בימינו מאד קשה להגיד שיש ט"ס). ולמעשה לא הביא המ"ב פסול כבוש בהדס.

יבש השדרה - המ"ב הביא מחלוקת האחרונים לענין יבשה השדרה (הגם שאינו מצוי כלל שיתייבש השדרה והעלין יהיו לחין), ומשמע שהכריע בכבוד"י דל"ש ענין יבש בשדרה כלל. ובלא"ה צ"ב איך אפשר לבדוק אם נתייבש העץ חוץ מלשבור הגבעול ולראות אם כלה כל הירקות מבפנים, ואולי אפשר לקלף קצת מהקליפה. ולכאורה לפ"ד אפשר להבין הבי"י (סעי' י') שפי' בדעת הטור דכיון שנקטם העץ כשר לכן יבשו העלין כשר דלא גרע מנקטם, ותמה הב"ח דאין לדמותם דבנקטם העץ כיון שלא רואים אותו ליכא פסול הדר משא"כ ביבשו העלין. וצ"ב למה לא פירשו הטור כפשוטו דאירי ביבש העץ ולא ביבשו העלין, ולפי הבכור"י מובן כיון דל"ש פסול יבש בעץ כלל. אמנם, יש לציין שבראב"ד מפורש דשיך שכתב "אבל יבש בראש השדרה ודאי בין בלולב בין בהדס וערבה מסתברא דפסול".

סעיף ח'

נשתתירו בו ג' בדין עלין לחין - נחלקו הראשונים בביאור האי דין דנשתתירו בו ג' בדין עלין לחין. לרש"י ר"ל שיש קן של ג' עלין לחים בראש כל הדס, וברא"ש ר"ל שיש ג' קנים בכל הדס שבכל קן העלה העיקרי המורכב על שתי העלין האחרים הוא לח, ובר"ן נראה מבואר שפי' בע"א וכ"כ הבכור"י (סק") שפירושו ממוצע בין רש"י והרא"ש, דס"ל דצריך ג' קנים (כהרא"ש) של ג' עלין לחין בכל הדס, וא' מהג' קנים האלו צריך להיות בראש ההדס (כרש"י). אבל אם זהו כוונתו צב"ק מש"כ הר"ן דמתסבר דכשם שהלח בראשו מציל על הכל כך יבש בראשו פוסל את הכל, דהלא לח רק מציל רק בצירוף עוד ב' קנים לחים וא"כ יבש ג"כ לא יפסל בלי צירוף של עוד קנים יבשים.

למה להרא"ש אינו הדס שוטה - האחרונים הקשו על הרא"ש דלכאורה כשיש עלה א' הרוכב על ב' העלין האחרים הוי הדס שוטה ופסול, והמ"ב ר"ל דהכא מיירי שהיה כל שיעור ההדס בקנין של ג' עלין בשוה כדן אלא שהיה ג' קנין שבכל א' מהם יש עלה אחד לח שהוא המורכב על העלין האחרים. והנה, כתב הפמ"ג שפי' זה דחוק, ולכאורה לפום ריהטא הוא תמוה איך אפ"ל שדברו על מקרה זה שנראה שאינו מצוי כלל, ובלא"ה צ"ב דנמצא שבגמ' לא אמרו מתי פוסל יבשות העלין בהדס שכל הקנים יוצאין בשוה (ואולי צ"ל דתלוי ברוב עלין). ועי' בבכור"י שפי' דבכל הקנים העלין יוצאים בשוה ויש עלה א' יוצא מצד א' ועלה ב' מצד שני ועלה א' שמכסה במקצת לב' העלין אלו (וכנראה א"א להזיז את העלין שא' העלין בצד יכסה ב' העלין האחרים), ועלה זה צריך להיות לח בכדי להציל על ההדס, ועי"ש שהביא ראייה לפי' מהזהור ומר"ו. ויל"ע למה מיאן המ"ב לפרש כן.

איזה עלין מקרי העליונים - יל"ע במה שמצוי בסתם הדס שהעלין הכי עליונים היוצאים מראש השדרה הם מאד קטנים והם מכוסים בעלין אחרים יותר גדולים היוצאים יותר למטה בשדרה, ויל"ע איזה עלין מקרי ראש ההדס לענין ג' עלין לחים המצילים וג' עלין יבשים הפוסלים. וראיתי בספר תורת ד' מינים (ומובא במ"ב דרשו) שהביא מהגר"ש"א דהקטנים הם הראש הגם שא"א לראות אותן כלל. אבל לא זכיתי להבין למה שיהיה ככה, כיון שפסול מטעם הדר ועשו ראשו של הדס כחוטמו של אתרוג א"כ הכל תלוי במה שאפשר לראות, והלא מה"ט נקטם אינו פוסל כיון שמכוסה בעלין, וצ"ב.

סעיף ט'

עלין העליונים כמושים - יש פוסלים ויש מכשירים. הנה, דעת המכשירים מובן דכל כמה שאינו בגדר יבש א"כ למה שלא יועילו כעלין לחים, אבל דעת הראב"ד צ"ב מ"ט פסול. ולכאורה צ"ל דהגם שכשיש ג' עלין לחים בראש ההדס סגי כדי להכשיר ההדס, אבל בודאי כו"ע מודו דאינו הדר כמו הדס שכולו לח, ורק כיון שהראש הוא כמו החוטם שבו תלוי עיקר ראיית בנ"א לכן אזלי בתריה, אבל כל כמה שגם אורך ההדס אינו הדר כלל וגם הראש אינו לגמרי הדר אין בכחו להציל על כל ההדס. ולהלכה, המחבר לא הכריע והמ"ב הביא מש"כ הפמ"ג דביום ראשון יש להחמיר ובשאר הימים יש להקל.

וע"ש בפמ"ג שציין למש"כ במקו"א שהביא מהפרישה והט"ז ועוד פוסקים דהיכא דיש י"א וי"א אזלי בתר הי"א השני. ובאמת כ"כ הביה"ל בסי' תרכו' (סעי' א', ד"ה וי"א) "ע"פ הכלל הידוע דבשני י"א פסק השו"ע כהשני וכו'" אבל ע"ש שהוסיף דבשעה"ד יש לסמוך על הי"א הראשון.

סעיף י'

נקטם ראש ההדס - משמע שגם המחבר וגם הרמ"א נקטו כדעת רוב ראשונים דנקטם ראש ההדס כשר מדינא, אבל מצד שני המחבר הביא המחמירין וגם הרמ"א כתב דטוב להחמיר במקום שיש אחר. אבל משמע מדבריו דאינו כשאר פסולים שרק כשירים בשעה"ד, אלא כאן אם רוצה יכול לצאת בנקטם ראשו רק דטוב להחמיר במקום שאפשר. אמנם, למעשה בודאי יש להדר שלא לסמוך על המקילין, ואפי' באמצע יו"ט אם נקטם א' ההדסים יש לקנות אחר והגם שיש לו עוד שתיים שאינם קטומין ומדינא סגי בחד.

קטימת הבדין שהיוצאין מצדדי ההדס - המ"ב (סקל"ג) הביא מש"כ המחמ"ש וחי"א דהגם שלא קי"ל לדינא כהר"ן אבל לכתחילה יש לקטום הבדין היוצאין מצדדי ההדס דלא מצינו שפליגי בזה ולכו"ע הם מפסיקים בין העלין, ובשעה"צ הוסיף דהקרוב נתנאל נקט דמנהג העולם לא להקפיד אבל מסיק דלכתחילה נכון לקטום אותו בעיר"ט. וצ"ב מש"כ המחמ"ש דלא מצינו מי שפליגי בזה, דהלא הפירוש שהביא הר"ן מהבעל המאור ליתא לפנינו ומקור הבעה"מ מהראב"ד, ובראב"ד שלפנינו פי' בע"א, וגם הרמב"ן לא פי' כן בהראב"ד, ולדידהו איפכא מסתברא דיש מצוה להשאיר הבדין דיותר הדר הוא לקחת הדס שלם עם כל הבדין. וע' בבכור"י שהעיר בזה דצ"ב מהו המקור של הר"ן וכתב דאולי קבלה היתה בידו, אבל מסיק דיש לקטום אותם אבל רק כשיוצאים בין רוב הקנים. וע"ש שר"ל דאולי גם הראב"ד מסכים להאי דינא דאפשר דרק ס"ל דיש להשאיר הבדין היוצאין בין הקנים ולא אלו המפסיקים בין העלין (וצב"ק דהלא המ"ב כתב שהם מפסיקים בין הקנים והחזו"א העיר דרק בין העלין מפסיקים). ולמעשה המשווקים קוטמים רוב רובם לפני שמגיעים ההדסים לשוק.

הסרת העלין היבשים - ביבשו העלין העליונים כתב המ"ב (סקל"ד) דלדעת הב"ח פסול ואין להקל בזה אפי' בשעה"ד, אבל הביא מהבכור"י דיש עצה להסיר העלין העליונים. וצב"ק דא"כ איך כתב הר"ן בפשיטות דכשם שהלח מציל על הכל גם היבש פוסל את הכל, דהלא יכול לקטום העלין היבשים ולמה לא הזכיר הר"ן עצה זו. ולא עוד, אלא מזה גופה הוכיח הראב"ד דיש בעלין העליונים אינו פוסל כיון שיכול לקוטמם (וע"ש בבכור"י שר"ל דלכו"ע אם הורידן כשר ורק נחלקו אם כשר גם בלי להורידן).

ועוד יל"ע למה ליכא חסרון של בא מכח פסול, דבהסרת העלין היבשים הוכשר ההדס שהיה פסול לפני"כ. וכן יש להעיר על השעה"צ שכתב לעיל (סקל"ב) דלדעת המקילין בנקטם כיון שאינו ניכר, באופן שנקטם ראשו וגם נפל א' העלין דאז ניכר הקטימה, מותר לקטום ב' העלין הנשארים יחד עם העץ, וצ"ב דפסול משום דבא מכח פסול. והאמת היא שדעת החזו"א שם דלא צריך אפי' לקטום אותם כיון שאין קטימת העץ חסרון בהדר לכן אפי' באופן שהעץ ניכר אינו פסול, אבל לדעת המ"ב צ"ב. ואולי י"ל דכתבו האחרונים דרק פסול כשניכר שנעשה מעשה להכשירו למשל בחתך יובש האתרוג, אבל באינו ניכר כמו במיעוט ענבי הדס ליכא חסרון של בא בכח פסול, ואולי כאן אינו ניכר אם נקטמנו העלין בכוונה או שנפלו מעצמן משא"כ בחתך חלק מהאתרוג דניכר לענין כל שחתכו אדם.

סעיף יא'

לבקש מגוי למעט הענבים ביר"ט - המג"א הקשה דלמה כתב המחבר דבשעה"ד אפשר ליטול הדס שענביו מרובים דהלא כל הפסולים דינא הכי, ותי' הפמ"ג דאולי דבא לבאר למה אין לבקש מגוי למעטן דהלא הוי שבות דשבות במקום מצוה (וכמו שהעיר רעק"א בסעיף ג' וכתב דתלוי במחלוקת ראשונים אם תיקון ההדס אסור מדרבנן או מה"ת) כיון דאפשר ליטלו בלי שימעטן לכן אין המיעוט נחשב כ"כ מצוה, וע' בכור"י שהשיג עליו אבל כתב דמט"א אינו כדאי להכשיר ההדס ע"י גוי כמוש"כ המג"א (תרמט', סק"ח) דלכתחילה אין לאגדו ע"י גוי, וע"ש דה"ה שלכתחילה אין לאגדו ע"י אשה וקטן.

ההדס המובחר - ע' בחיים וברכה (אות סז') שמנה 11 תנאים להדס המובחר. (1) שיהיו עלין לחין ואפי' לא כמושין (ובדיעבד אינו פוסל). (2) משולשים המגיעים רש"ז לעיקרו ש"ז לאורך ג"ט (בדיעבד מעכב רק לדעת המו"ק) (3) עליו רק כשיעור אגודל (בדיעבד אפי' עד ב' גודלים) (4) זקופים ושוכבין על אפיהן (אינו מעכב) (5) שלא יהיה קטום בראשו אפי' בהעלין (בעץ מותר בשעה"ד ובעלין אפי' שלא בשעה"ד) (6) שלא יהיה חשש מורכב (למ"ב מסתמא א"צ לחשוש) (7) שלא נתגדל בעציץ שאינו נקוב (מחשש שאינו נחשב עץ, ומסתמא גם לזה א"צ לחשוש) (8) שלא יהיו ענבים מרובות (ואינו מצוי כלל בהדסים שלנו) (9) שלא יהיה בדים קטנים יוצאים ברוב אורכו (אינו מצוי בהדסים שלנו) (10) שיהיו אורכים קצת יותר מג"ט שאם ינשרו ישאר ג"ט (כשר בלא"ה וגם אם נשרו מקצתם כשר כל שנשאר רוב עבות) (11) שלא יהיו כבושים (ונראה שהמ"ב לא חשש לזה).

ענף עץ עבות ר"ת צפת, דהדסים צפתיים יש להם עלין קטנים והם שוכבים על אפיהן ומגיעים רש"ז לעיקרו ש"ז וכו'.

סימן תרמז' (דיני ערבה)

סעיף א'

ערבות הגדלות על הנחל - נחלקו הראשונים בביאור הא דכתוב ערבי נחל, לדעת תוס' (לד. ד"ה ורבנן) בעינן שיגדלו על הנחל לעיכובא, ולרש"י (לג: ד"ה ערבי) למצוה, אבל המחבר פסק כהרא"ש שפי' ע"פ הרמב"ם דהכוונה למינן הגדל על הנחל, ולדידהו לכאורה ליכא ענין כלל להדר אחר ערבות הגדלות על הנחל. אבל כיון שלדעת כמה ראשונים יש ענין, לכן נראה דיש להדר לקחת דוקא הגדלות על הנחל. אמנם, הט"ז כתב דלא הקפידו הראשונים לקחת דוקא מעל הנחל כדי להראות חידוש שכל ערבה כשרה כשם שיש להגיד המוציא ולא מוציא כדי להראות החידוש. וע' בבכור"י (סק"ב) שהעיר לדעת הט"ז יוצא הפוך, דיש לאדם לדקדק לקחת דוקא מאלו שאינם גדלות על הנחל, וזו לא שמענו מעולם. ואולי י"ל בדעת הט"ז דזה גופה שלא דקדקו מראה שאינו מקפיד.

אמנם, לכאורה צ"ב טובא על הט"ז מה שהקשה הבכור"י (שם) דלשון המוציא איירי בברכות שהם מדרבנן וגם באיזה לשון שיגיד יוצא יד"ח, בכזה אפ"ל דיש ענין להראות החידוש, אבל בנידו"ד שיש ספק קיום מצוה דאורייתא לכאורה פשוט דיש להדר לקחת הערבה הכשרה לכ"ע. ואולי יש להביא ראיה להט"ז מרב אחא בריה דרבא (לב:): שלקח הדס של תרי וחד הואיל ונפק מפומיה דרב כהנא, ופרש"י אע"ג דתלתא בחד קינא כ"ש דכשר, וגם בזה יש ספק קיום מצוה דאורייתא ואעפ"כ העדיף להראות החידוש, ויל"ע למה לא הביא הט"ז ראיה מהתם. ואולי י"ל דזה גופה מה שאמר מר בר אמרימר דאבא להווא הדס שוטה קרי ליה, ולכן אין לקחתו למצוה כדי להראות בו החידוש.

ולמעשה, אינו ברור בדעת המ"ב איך פסק למעשה, ומשמע קצת שנקט כהט"ז דא"צ לדקדק בזה, וע"ע בערוה"ש (סעי' ה', ו') שכתב דכן נהוג עלמא, והוסיף דנחל יש לו ב' ביאורים - מים, ועמק (נחל איתן) ונמצא דפשוטא דערבי נחל כולל הגדילים על הנחל וגם הגדילים בעמק או ארץ המישור וזהו רוב ערבות שלנו. אבל ע"ש בבכור"י דמסיק דאם שניהם לפניו יש להעדיף ערבות שגדלו על הנחל. ולכאורה ע"פ מש"כ הביה"ל בסי' תרנו' להדר לקיים עוד שיטות ראשונים הגם דלא קי"ל כוותייהו, לכאורה בודאי יש ענין לקחת דוקא הגדילות על הנחל כיון שכתב הטור **שרוב** המפרשים פירשו שצריך לחזור אחר הגדילה על המים. אמנם, הרבה פעמים הערבות הנמכרות אינן כ"כ יפות וחזקות, וא"כ מצד שני אולי יש ענין להעדיף לקחת היותר יפות, וראיתי (אשרי האיש) בשם הגריש"א דאין לוותר על הידורים אחרים מחמת זה. ומי ששתל ערבי נחל במקום אחר שלא על הנחל, לדעת הגרי"ב אין להחשיב מה שגודל כערבי נחל.

סימני ערבה - ע' בגמ' (לד.) דערבה עלה שלה משוך וקנה שלה אדום ופיה חלק וצפצפה עלה שלה עגול וקנה לבן ופיה כמגל, ואינו ברור אם העיקר שיהיה לה הסימנים של ערבה או שלא יהיה לה הסימנים של צפצפה (ע"ש בתוס', וב"ח כאן). והמ"ב הביא מהפמ"ג דבעינן כל הג' סימנים של ערבה, וע"ש בפמ"ג שהוסיף דמגל כחלק דמי. וצ"ב בדגמ' איתא להדיא לענין צפצפה שפיה דומה למגל. ולכאורה צ"ל דיש ב' מיני מגל, א' גדול שדומה למסר ולזה דומה הצפצפה, וא' קטן דומה למגל יד שלזה דומה החילפא גילא וזה כחלק דמי. וכן נראה מבואר ברמב"ם ומחבר שכתבו דצפצפה פיו דומה למסר דלא כהגמ' דאיתא דפיו דומה למגל (וכן מבואר בלבושי שרד כאן), וכנראה שכן פי' המחבר דברי הטור שהביא סימני צפצפה כתב "ופיה אינו חלק, ודוקא שפגימותיה הולכות נכחן ויש להם שני עוקצין כמסר" ופי' דר"ל דצפצפה הפסולה הוא כשפגימותיה כמסר, משא"כ חילפא גילא שפגימותיה כמגל (ודלא כב"ח שפי' לשון הטור בע"א).

עלה שלה משוך - יש סוגי ערבה שהעלין שלהם גדולים ורחבים מאד, אבל מסתימת הפוסקים משמע דכל שאינו עגול כצפצפה נכלל במשוך ננחל. אמנם, כיון שבמדרש מדמים הערבות לשפתיים כנראה שיש ענין שיהיו דקים וארוכים, ועוד כשהם רחבים מצוי שיש להם פגימות גדולות.

פיה חלק - מבואר בגמ' דכל כמה שקנה שלה אדום ופיה משוך ננחל כשר גם כשיש פגימות כמגל. ונחלקו הראשונים בביאור כמגל, לרש"י וכן פסק הטור ר"ל שפגימותיה הולכות לצד א', ולרמב"ם ר"ל שפגימותיה קטנות וכן פסק המחבר, וע' בהלכות חג בחג שכתב שזימן לו הקב"ה באופן פלא ממש מגל יד וראה שפגימותיה מאד קטנות וכולם הולכות לכוון א' גם רש"י וגם כרמב"ם. וע' בערוה"ש (סעי' ב') שתמה על הרמ"א שלא הזכיר פי' רש"י הרא"ש והטור. והנה, הגם שבארצה"ב מצוי ערבות שפיהן חלק לגמרי אבל רוב ערבות הגדלות בא"י יש להם פגימות, ולא עוד אלא שמעתי מהגר"ג מלצר שליט"א שמישהו שתל ערבות מארצה"ב פה בארץ ויצאו עם פגימות! (ואולי זהו ראיה כהפמ"ג דמגל כחלק דמי, דהלא גם החלק לפעמים יוצא כמגל).

ולמעשה, בספר ד' מינים השלם כתב שהביא לחזו"א ערבות הירקון שיש לה פגימות שאינן כ"כ קטנות והכשירים החזו"א, וע"ע בערוה"ש שהביא מהתוספתא שלא הזכיר רק ב' סימנים של ערבה והשמיט הסימן של פיה חלק, אבל נראה דיש להדר לקחת אלו שפגימותיה מאד קטנות דהלא לשון המחבר הוא שיש מין ערבה שיש לה תלמים קטנים **עד** מאד. ועכשו מצוי שמוכרים ערבות מארצה"ב אבל שמעתי מהגר"ב שאין הידור לקחת אותם (אבל אולי מצד שהם יותר חזקים יש ענין).

קנה שלה אדום - המ"ב הביא מש"כ הב"י דגם כשהוא ירוק כשר דסופו להתאדם, ואם התחיל להתאדם יודעים בודאי שהוא כשר (ולכאורה כמ"כ יש הוכחה כששאר הערבות מעץ זו אדומות) והגרשז"א דקדק לקחת ערבות שהתחילו להתאדם. ולכאורה צ"ל דמש"כ המחבר לענין צפצפה שקנה שלה אינן אדום ר"ל שאף פעם לא יהיה אדום, אבל מה שאינו אדום בפועל אינו חסרון. ועץ השיטה מאד דומה לערבה אבל הקנה שלה ירוק תמיד (והעלין יותר עבים).

ענפי האקליפטוס (Eucalyptus) - הענפים של האוקלפטוס יש להם כל הג' סימנים, אבל מצד שני יש לה ריח וידוע דברי המדרש שהערבה שאין לה טעם וריח דומה לאנשים שאין להם תורה ומעש"ט. וע' בתפא"י בחולין (פ"ג, בועז א') שכתב ופ"א ראיתי בגן מין אילן שעליו שלו גדולים ויפים וקיימי ג' ג' בחד קיני ועליו חופין רוב עצו רק שלא היה לו ריח הדס כלל וכלל ולכאורה עלה בדעתי להכשירו למצוה דלמאי ניחוש לה אי משום ריחא דהדס שאין בו הרי אמר' ואימא זיתא, דולבא, הרדופני, ומשני הש"ס בעינן עבות, ענפיו חופין עצו, ושלא יהיה

סם המוות לבהמה, משמע דאי איכא כל הני אע"ג שהזית ודאי אין עליו מריחין כהדס, ריחא לאו מילתא היא. שבת י וראה הוא הרדופני וכו'.

ומדבריו מבואר ב' חידושים, א' שא"צ לקחת הדס וכל מה שנכלל בענף עץ עבות כשר, ועוד דא"צ ריח ודלא כהמדרש דהדס יש לה ריח ואין בה טעם, וע' בכשרות ד' מינים שהעיר מהרמב"ם בהקדמה לפיהמ"ש (וכע"ז במאירי ריש דף לה.) שכתב שכולם ראו מימות יהושע עד עכשו שנוטלים אתרוג והדסים ולא הסתפק בה אדם מעולם רק שחפשו רמז בכתובים למה שהיה ידוע להם, וא"כ לכאורה א"א לקחת איזה מין שרוצים (וכע"ז כתב המח"ש בסו"ס תרמח'). והמהר"ל דיסקין צידד להכשירו, והגצ"פ פרנק פסלו דאין דרכו ליגדל על הנחל וכן עמא דבר.

סעיף ב'

נפרצו עליה - הרא"ש פי' דנפרצו ר"ל נשרו וכ"פ המחבר דבנשרו רוב עליה פסול, אבל המג"א חשב למש"כ המ"מ דנפרצו היינו שנדלדלו מהקנה או נסדקו, ויש להחמיר בזה כי הערבות מצויות. ופי' הגר"ז והגרשז"א (וכ"מ בחזו"א קמו', לב' בדעת המג"א) דנדלדלו ר"ל שנתקן העלין ממקום חיבורן ותלויים למטה (דלא כפי' הראשון של נדלדלו בעלי הלולב דר"ל שהם תלויים למטה ולא נתקו ממקום חיבורן). וא"ש לפי"ז מנהג העולם שלא להקפיד שלא יהיו עלי הערבה תלויים למטה דכל כמה שלא נתקו קני העלין ממקום חיבורן לית לן בה.

עלי הערבה או הקנה תלוי למטה - החזו"א (קמו', לה') צידד לפסול ערבה שעליו תלויים למטה מט"א, שהעלין שלא כדרך גדילתן. ואפ"ל ע"פ המ"ב (תרנא', סק"ז) דאע"ג דאתרוג כשהוא תלוי עוקצו למעלה מ"מ מקרי דרך גדילתו עוקצו למטה אלא שהפירות מכבידין אותו, וא"כ ה"ה בעלי הערבה הם מתחילים לגדול למעלה ורק מחמת גודלם ורכותם הם מכבידין למטה (אולי זהו ג"כ דרך גדילתן). ואם הערבה עצמה מתכופפת בראשה ותלויה למטה (מצוי מאד בראש ערבות הרכות) ע' בהלכות חג בחג שהביא מהרמב"ן דליכא פסול עקום בערבה דזהו דרך בריאתו (ורק בלולב הדומה לשדרה הקפידו ע"ז).

נקטם ראשו - המחבר סתם כרוב ראשונים דנקטם בערבה פסול, ודלא כרמב"ם שהכשירה או משום דק"ל כר"ט שא"צ הדר, או כמוש"כ הגר"א דגם בנקטם מקרי הדר, ולכאורה ר"ל משום דאינו מגרע בהידורם כמו שמגרע בהידורו של הלולב, וע' בכל בו שכתב דכיון שמצוי שיקטמו ראש ההדס וערבה על העץ לכן אינו חסרון בהדר כשנקטם ראשו. ויש שמקפידין לקחת ערבה עם לבלוב (עלה העליונה היוצאת מראש הקנה) דאז יודאים בודאי שלא נקטם ראשה, ולכאורה כל כמה שיודעים בודאי אין ענין להדר לקחת דוקא עם לבלוב, והגם שכל ערבה התחילה עם לבלוב לדעת הגרשז"א לא מקרי קטום כיון שנפל כשעדיין היה על עץ.

נשרו מקצת עלין או כמושה - יל"ע מהנ"ל עם נפל הלבלוב אם אינו כשר אלא בדיעבד, דהלא הביא המ"ב מהמג"א דבנשרו מקצת עלין אינו לכתחילה, וכתב הבכור"י דלפי"ז אפי' נשר עלה א', וא"כ בנפל הלבלוב כבר נפל עלה א', ונראה שהסתפק בזה הגרשז"א (הל"ש פ"י) ונראה גם בזה דכיון שנפל בעודו על העץ לא מקרי חסר. אבל יש ליזהר כשתחובין הערבות לתוך הקוטשיק"ל שלא יקרעו העלין מהקנה. ולכאורה יוצא דגם ערבה כמושה אינו לכתחילה לדעת המ"ב.

ערבה המובחרת - יש לה ד' תנאים (ו) לבלוב (2) קנה אדום (3) פגימות הכי קטנות (4) גדל על הנחל. והנה, הרבה מערבות כאלו אינם חזקים ויל"ע אם עדיף לקנות ערבות שאין להם מעלות אלו אבל הם נראות הרבה יותר יפה. ואפשר דעדיף להדר במה שהדגישו חז"ל ולהחליפם כל יום כמוש"כ הרמ"א (תרנד'). ולהגרשז"א כל יומיים ולהגר"ב כל כמה שצריכים) אמנם, לכאורה הנידון אינו בגדר הדר של חז"ל אלא נכלל בהידור של זה קלי ואנוהו ותלוי בטעם כל א"א.

לקח האגודה עם ערבה א' - המ"ב (תרנא', סק"ג) הביא מהברכ"י דאם לקח רק בד א' של ערבה צריך לחזור ולברך, וחידוש הוא דהלא לר"ע לכתחילה יש לקחת רק א', וא"כ משום סב"ל לכאורה אין לחזור ולברך, וע' בחיים וברכה שאה"נ צידד שלא לברך ע"פ, ולא עוד אלא כתבו הפוסקים שהחיד"א עצמו חזר בו ביוסף אומץ, וע' בהל' חג בחג שכתב דעכשו שנדפס הרמב"ן (שהמ"ב סמך עליו לענין הדס א') מבואר בדבריו דגם בערבה ק"ל כר"ע דסגי בחד ולכן למעשה אין לברך.

אתרוג האסור בהנאה (סוכה לה).

אסורי הנאה

איתא בגמ' 'של ערלה פסול, מ"ט פליגי בה ר' חייא בר אבין ורב אסי, חד אמר לפי שאין בה היתר אכילה (ופרש"י ורחמנא אמר לכם הראוי לכם בכל דרכי הנאתו) וחד אמר לפי שאין בה דין ממון (ופרש"י שאינו שוה פרוטה דאיסורי הנאה הוא הלכך לאו שלכם הוא)". וכן ע' לעיל (כז: ד"ה כל האזרח) שגם שם פרש"י דילפינן דיוצא אדם בסוכה שאולה מכל האזרח בישראל ישבו בסוכות "דכיון שיש סוכה א' לכל ישראל שישבו בה זה אחר זה, וא"א שיהא לכולן דלא מטי שוה פרוטה לכל חד אלא ע"י שאלה" ומבואר דכשליכא שוה פרוטה בחפץ לא מקרי לכם.

ויל"ע בכמה נקודות הצריכות ביאור. חדא, מנלן דמלכם מרבין שיהיה ראוי לכם לכל דרכי הנאה, אולי לכם אינו ממעט אלא גזול ושאל שאינו שלו אבל אינו ממעט מה שהוא שלו רק שיש הגבלה בשימוש (דהלא לחד מ"ד א"צ דין ממון), ואפ"ל כמוש"ב הכפות תמרים דכיון שעיקר הנאת הפרי הוא לאכילה לכן הוא חסרון בלכם כשאינו עומד לעיקר הנאתו. אבל צ"ב מש"כ רש"י לענין דין ממון דכיון דלית ביה שוה פרוטה לכן לא מקרי שלכם, דהגם שאינו שוה פרוטה אבל בודאי אדם אחר אינו יכול לקחתו ממנו כשאר חפץ שבביתו שאינו שוה פרוטה וא"כ למה לא מקרי שלכם, וכן הקשה הריטב"א על הראב"ד שפי' כרש"י, וע"ש שהעיר ג"כ דנמצא דאינו פסול אלא ביר"ט ראשון ובמתני' קא פסיק ותני דפסול. ועוד צ"ב מ"ש לולב של ע"ז (לא:): שאסור בהנאה ויוצאים בו.

והנה, ע' ברמב"ם (בפיהמ"ש) שפי' הסוגיא בע"א, דה"ט שאין יוצא יד"ח בערלה ותרומה טמאה משום שטעונים שריפה "ולפיכך הוא פסול למאמר הש"י פרי דאלו אינן ראויין לאכילה בשום פנים". ולפי"ד אה"נ דמקרי לכם, אבל לא מקרי פרי ובפשטות פסול כל ז' (אבל לא ביאר מהו החסרון למאן דס"ל דבעינן נמי דין ממון). אמנם, לכאורה גם פירושו הוא חידוש דמה"ת דלא מקרי פרי בגלל שא"א לאכול אותו, דבודאי זהו המין של פרי עץ הדר, רק שאתרוג זה א"א לאכול, ואפשר דמה"ט מיאן רש"י בפירושו של הרמב"ם.

והנה, ע' בערוך לנר (כז:): שהסתפק אם הפקר הוא חסרון בלכם, דיש לחקור אם הא דבעינן לכם היינו שיהיה שלו, או רק שלא יהיה של חבירו כדאמר' בעלמא לאפוקי גזול ושאל אבל א"צ שיהיה קנוי לבעלים (וע' בפמ"ג תרמט' משב"ז ג' מש"כ בזה). וע"ש שר"ל דתלוי במחלוקת הנ"ל, דלדעת רש"י דכל כמה שאינו שוה פרוטה לא מקרי לכם מוכח דבעינן שהוא יהיה הבעלים וא"א לצאת בהפקר, אבל לדעת הריטב"א שכל דבר שאין לאחר בו רשות מקרי לכם על אף שהוא עצמו ג"כ אין בו כלום, א"כ י"ל דגם הפקר מקרי לכם. ויוצא דלדעת רש"י לא סגי במה שאינו גזול או שאל, אלא בעינן שיהיה קנוי לו.

ולפי"ז צ"ב כמו שהקשה המנחת חינוך (מצוה שכה, ט') דאיך יוצאין בערבה לדעת רש"י הלא ל"ל שוה פרוטה וממילא לא מקרי לכם. ובאמת ע' בתוס' ר"ד לקמן (מא). שהקשה דלמה הדס וערבה גזולה פסולים הלא לית בהו שוה פרוטה וא"א למיחל עלייהו שם גזילה, וע"ש שביאר דאע"ג דלגבי הנגזל לא חשיבא גזילה, אצל הבורא חשובה גזילה כיון שלא קנאה בכלום ולא קרינא ביה לכם ואינו יכול לקיים בה המצוה (אבל י"ל דכאן גרע טפי מהפקר דכיון שלא קנאו א"כ י"ל דשייך עדיין לבעלים הראשונים). ובאמת ע' ברש"י לעיל (לג: ד"ה ערבה גזולה) שכתב דערבה גזולה "פסול ללולב דבעינן לכם" וביאר הכפ"ת דרק ללולב פסול אבל להושענא דלא כתיב לכם אינו פסול דכיון שאין בו ש"פ לא הוי מהב"ע, ואעפ"כ ללולב פסול משום דלא מקרי לכם. ומבואר מת"ד דהגם דאירינן בערבה דלית ביה שוה פרוטה כשר כל כמה שאינה גזולה, ומ"ש מאיסורי הנאה דלית בהו ש"פ ולכן לא מקרי לכם.

ואפ"ל דשאני חפץ ששוה פחות משוה פרוטה מאיסורי הנאה שאין בו שויית כלל (ע' בגיטין כ: דאין להביא ראיה דמותר לכתוב גט על איסורי הנאה מהא דכתב גט על עלה של זית כשר דהתם הגם שאין בו ש"פ אבל חזי לאיצטרופי), ולכן י"ל דגם לרש"י ערבה שאין בו ש"פ מקרי לכם. ועל אף שבסוכה לא אמרי' הכי, י"ל דערבה שבכל ענין שוייתו אינו אלא פחות מש"פ בע"כ דמן התורה גם זה מקרי לכם כל כמה שיש לו כל השויית, אבל בסוכה שבעצם ששוה יותר מש"פ ורק בגלל שהסוכה שייכת לכל ישראל לכן אין לכאור"א ש"פ, מה"ט לא מקרי שלו דהוי כאין לו בה כלום.

תרומה ודמאי

ומענין לענין, ע' ברש"י לקמן (לה: ד"ה הרי יש בה) שכתב דתרומה יש בה היתר אכילה לכהן "וישראל נמי נפיק בה אם לקחה מכהן הואיל ויכול להאכילה לבן בתו כהן". וצ"ב למה הוצרך לזה ולא פ' כפשוטו דכיון שנאכל לכהן ממילא יש בה היתר אכילה. ולכאורה מבואר ברש"י דלא סגי במה שיש לאחר היתר אכילה אלא בעינן שיהיה לבעלים עצמם אופן שאפשר להנאות באכילתו (וכ"מ שביאר השפת אמת ע"ש) ולכן הוצרך רש"י לפרש דגם הישראל יש לו אפשרות להעלות אותו על שלחנו ולהאכיל בני משפחתו אתרוג זה.

ובזה מתורץ קושיית תוס' (ד"ה דאי בעי) שהקשו דלמה הוצרך הגמ' להתיר דמאי מטעם דאי בעי מפקר נכסיה, תיפוק ליה משום דיש בו היתר אכילה לעני, ולרש"י ל"ק דלא סגי במה שיש לו היתר אכילה לעני ובעינן שהבעלים עצמם יכולים להנאות ממנו וזה שייך ע"י שיפקר נכסיו (ואה"נ להנ"ל היה יכול לפרש שיכול להאכילו לבני משפחתו שהם עניים, אבל הא עדיף טפי דהוא עצמו יכול לאכול). ונראה לומר דרש"י לטעמיה אזיל, דכמו דס"ל לעיל לענין דין ממון דלא מקרי לכם במה שאין לאחר רשות בו אלא בעינן שיהיה שלו באופן חיובי, כמו"כ הדין לכם המחייב היתר אכילה אליבא דרש"י ר"ל לא רק שיהיה שייך לאחר להנאות ממנו אלא שהבעלים עצמם יוכלו להנאות ממנו באכילתו.

ובפשטות ה"ט שפרש"י במתני' (לד: ד"ה ואם נטל) "חוץ לירושלים אינו יוצא במעשר שני דלכם כתיב הראוי לכם" וצ"ב דהגם שהוא אינו יכול לאכול אבל הלא יש בו היתר אכילה למי שנמצא בירושלים, וע"כ דבעינן שיהיה אפשרות אכילה לבעלים עצמם וכו"ל. אבל הא גופה קשה, דמ"ש מדמאי דאמר' דמגו דאי בעי מפקר נכסיה וחזי ליה, דכמו"כ י"ל לענין מע"ש דאי בעי מעלה לירושלים וחזי ליה. וע' בריטב"א ור"ן שאה"נ פ' דגם חוץ לירושלים יוצא דהא ראוי לאכילה הוא בירושלים ולרבותא נקט בירושלים דאפ"ה לכתחילה לא.

וכן יש להעיר על מש"פ רש"י (לה. ד"ה ומאן דבעי) דאתרוג של טבל פסול למאן דבעי היתר אכילה, וצ"ב דבידו להפריש תר"מ, ובאמת ע' ברמב"ן (מובא בר"ן) שכתב דיוצא באתרוג של טבל כיון שיכול לסלק הכהן והלוי באתרוג דעלמא. ולכאורה משמע דלרש"י רק בדמאי יוצא דאינו מחוסר מעשה אלא דיבור בעלמא, משא"כ במע"ש דמחוסר מעשה של העלאה לירושלים, וטבל שמחוסר מעשה הפרשה

לא מקרי לכם דעכשו לאו שלכם הוא (אבל יש להעיר ממש"פ רש"י לה: דאין לתרומה פדיון שיהיה מותר לאכילת ישראל, ומשמע דאם היה לה פדיון היה מקרי לכם הגם שמחוסר מעשה פדיון, ואת"ל דפדיון לא מקרי מעשה א"כ למה פרש"י דאינו יוצא במע"ש חוץ לירושלים). אמנם, אכתי צ"ב איך יוצאין בלולב של ע"ז הלא אסור בהנאה, וע' בר"ן (יד. בדפי הר"ף) שכתב דאה"נ אינו יוצא אלא מיום שני ואילך אבל ביום ראשון אינו יוצא בין בלולב מאשרה ובין בלולב משאר ע"ז וכן פסק המחבר (תרמט', ג'), ובשאר הימים יוצאים יוצא בשל ע"ז ואינו יוצא בשל אשרה דכתותי מכתת שיעוריה. ולפי"ז א"ש טפי מש"כ תוס' (לה. ד"ה לפי) דלכן לא פסל אשרה מטעם שאין בו דין ממון אלא משום כתותי מכתת שיעוריה כדי לפסול ביר"ט שני, דלהנ"ל כל ההבדל בין אשרה לסתם ע"ז הוא רק לענין יר"ט שני.

כתותי מכתת שיעוריה

אמנם לכאורה תי' של תוס' הנ"ל לא א"ש להרמב"ם, דכמו שהקשו תוס' על לולב דאשרה כ"ש דיש להקשות על אתרוג דאשרה (כמוש"כ המהר"ם) דלמה לן טעמא דמכתת שיעוריה תיפוק ליה משום דבעינן היתר אכילה ודין ממון, ולהרמב"ם גם הפסול שאין בו היתר אכילה הוא פסול כל ז' בפשטות כיון שאינו פרי, וא"כ למה נקטו דפסול משום דמכתת שיעוריה. והאמת היא שהרמב"ם לא גרס כמו שהוא לפנינו דפסול משום כתותי מכתת שיעוריה אלא גרס דפסול משום מהב"ע (אבל יל"ע אם מהב"ע פוסל להרמב"ם כל ז'), והגם שמטעם אחר גרס כן כמו שמבואר בתוס' והרא"ש משום דס"ל דאין לאתרוג שיעור ווא"ל דמכתת שיעוריה אבל א"ש דל"ק הקושיא הנ"ל.

אמנם, אכתי צ"ב להרמב"ם ודעימיה דגם אם אין לאתרוג שיעור ולא שייך לומר כתותי מכתת שיעוריה, אבל למה לא נאמר דכל העומד לישרף כשרוף דמי וממילא אין כאן פרי כלל. ולכאורה מבואר כמוש"כ הפר"ח (אהע"ז קנד', א') דלר"ש אמרי' כל העומד לישרף כשרוף דמי אבל הרבנן פליגי עליה וס"ל דרק בדבר שיש בו שיעור אמרי' דכתותי מכתת שיעוריה והוי כאילו אין בו שיעור, ולכן כתבו דבאתרוג דליכא שיעור אין לפסלו אלא מטעם מהב"ע (אבל יש לציין שביריב"א (כט: ד"ה של אשרה) וכן משמע גם ברש"י (שם ד"ה ושל עיר הנדחת) דמכתת שיעוריה היא היא הדין דכל העומד לשרף כשרוף דמי).

אמנם, תוס' והרא"ש נקטו דמה דבעינן שיהיה מינכר לקיחתה הוא שיעור וכיון דמכתת שיעוריה הוי כאילו נשחק לגמרי ואין שיעורו ניכר. ובדעת הרמב"ם צ"ל דס"ל דמינכר לקיחתה אינו שיעור אלא תנאי בלקיחתה שיהיה ניכר מה שהוא לוקח (ובפרט להכפ"ת דדין זה נלמד מהמדרש ע"ש).

בענין נולדו באתרוג סימני טריפה (סוכה לו).

פסול טריפות באתרוג

איתא בגמ' (לו.) בעי רבא נולדו באתרוג סימני טריפה מהו, ומסיק הגמ' דשאלת רבא היא לענין אתרוג שנימוח בשרו מבפנים וחדרי הזרע קיימים האם יש לדמותו לראיה שנשפכה כקיתון וקיימי סיפונהא, וצדדי הספק הם "דלמא התם הוא דלא שליט בה אוירא הדר בריא אבל הכא דשליט בה אוירא סרוחי מסרחת או דלמא לא שנא". וצ"ב דהיכא דקיימי סיפונהא אינו טריפה ואיך קאמר רבא נולדו באתרוג סימני טריפה דר"ל סימנים שהבהמה נטרפה בה כדפרש"י. וצ"ל כמוש"ב הכפות תמרים דאילו היה הבהמה כאתרוג שהיה שליט בה אוירא היה נטרפה בהכי ולכן שפיר מקרי סימני טריפה. ולכאורה הא דבאתרוג שליט ביה אוירא הגם שמכוסה בקליפה ה"ט משום דכיון שהקליפה דקה לכן אינה מגן מפני האויר בניגוד לבהמה שהריאה נמצאת בפנים.

אמנם, לכאורה עצם הדמיון של אתרוג לטרפות תמוה וכמו שתמה החו"ד (יר"ד לו', סק"ג) "דטרפה תלוי באין כמוה חיה ואתרוג בהדר תליא", וע"ע בפנ"י שהוסיף דכיון שטריפה בחיותא תליא מילתא לכן לא אשכחן שום טרפה אלא מחיים, אבל אתרוג דבהדר ותמים תליא מילתא אדרבא עיקר פסולא היינו לאחר שנתלש מן המחובר כגון נקלף וניקב. ועוד יל"ע, דמאי קמבעיא ליה לרבא "או דלמא לא שנא", דאם כוונתו דאע"ג דשליט בה אוירא דלמא אינו מסרחת, א"כ נמצא דרבא מסתפק במציאות מה יקרה באתרוג ולכאורה הוא דבר שאפשר לברורי. ולכן משמע דאה"נ פשיטא ליה דסרוחי מסרחת ואעפ"כ יש להסתפק דאפשר דאינו פסול, אבל צ"ב למה שלא יהיה פסול.

פסול מדאורי' או מדרבנן

והנה, יל"ע מהו גדר הפסול של אתרוג הדומה לטריפה, האם פסולו מדאורייתא משום הדר או חסר, או דפסולו מדרבנן בגלל הדמיון לטריפה. ומצינו שנחלקו הראשונים בפסול זה, דנשאהר שאלת רבא כבעיא דלא אפשיטא ולא הביאו הר"ף להלכה כלל, וכתב הרא"ש דה"ט משום דס"ל דפסולו מדרבנן ומספק אזלינן לקולא, אבל ע' בטור (תרמח', ג') שהשיג עליו דפסול מדאורייתא וספיקו לחומרא. ולכאורה מבואר דס"ל להטור דפסול משום הדר או חסר (דאל"ה מאיזה טעם יפסל מדאורייתא), אבל יש בזה נ"מ גדולה להלכה דאם משום הדר א"כ פסול כל ז' כדעת אביו הרא"ש אבל אם משום חסר אינו פסול אלא ביום ראשון (אמנם להריטב"א ודעימיה ליכא פסול חסר כלל באתרוג, ופסול הדר אינו פסול אלא ליום ראשון בלבד). והנה, יש להסתפק אם זה מקרי חסר דהלא על אף שנימוח בשרו אבל כל מה שנימוח נמצא בתוך קליפת הפרי. ולכאורה יש להביא ראיה מניקב נקב כאיסור דפסול אפי' לא חסר כלום (לרוב ראשונים, ולראב"ד רק בחסר) וצ"ב איך לא נחסר האתרוג דלכאורה נתלש בשרו ממקומו ונדחס יותר פנימה, ומשמע דכיון שכל הבשר נמצא בתוך דופני האתרוג לא מקרי חסר.

אבל נראה דא"ז הפשט, דא"כ מי שהוציא חתיכת אתרוג ודחסו עד שיהיה יותר קטן והחזירו לתוך החור שממנו הוציאו, וכי נאמר דלא מקרי חסר כיון שכל בשר האתרוג נמצא בפנים (ויש לחלק דהתם כבר הוציאו), אלא נראה דה"ט בניקב דלא מקרי חסר משום דאה"נ תלינן שלא נתלש הבשר כלל ממקומו אלא שנדחק לצדדין וממילא לא מקרי חסר, וביש בה נקב כאיסור או בנקב מפולש, הגם שאינו חסר, פסול משום דבעינן לקיחה תמה ואין זה תמים כמו שמצינו בלולב דנסדק כהימנך ונחלקה התימות פסולים משום לקיחה תמה הגם שלא נחסר כלום מגוף הלולב.

ולפי"ז באתרוג שנימוח כל בשרו אכתי יש לצדד דמקרי חסר הגם שלמעשה לא נחסר כלום מבפנים, ואפי' את"ל דלא מקרי חסר ממש אבל אכתי י"ל דאינו לקיחה תמה. וכן נראה מבואר בפנ"י שביאר ששאלת רבא היא האם בכה"ג חסרון מבפנים מקרי חסרון ופסול משום לקיחה תמה. ולפי"ז אפשר דפסולו מדאורייתא אבל מצד שני יש קולא שאינו פסול אלא ביום ראשון.

לא מקרי פרי

אמנם, ע' בחור"ד (שם) שנקט דפשוט דהיכא דנחסר בשר האתרוג דלא מקרי פרי ורק מבעיא ליה לרבא בנימוח אם יחזור ויבריא או לא, ולפי"ז בפשטות פסולו כל ז' כיון שאינו פרי. אבל צב"ק דחוץ מזה דנמצא שמסתפק רבא במציאות, יל"ע מנא ליה דהשם פרי נקבע ע"פ הלבן העבה של האתרוג דבפשטות אי"ז אלא קליפה ועיקר הפרי הוא החדרי זרע מבפנים. אמנם, בגמ' (לה.) דרשינן פרי עץ הדר שטעם עזו ופריו שוים, וצ"ב דלכאורה אין טעם הפרי שווה לטעם העץ, וע' בכפות תמרים שביאר דבניגוד ללימון שהחלק החמוץ הוא עיקר הפרי, באתרוג עיקר הפרי הוא הלבן והא"נ טעמו כטעם העץ, וא"ש דנמצא שאין החלק הלבן קליפה בעלמא אלא עיקר הפרי ועל שמו מקרי פרי עץ הדר.

אבל יל"ע אמאי לא נקטו הפוסקים דפסול משום שאינו הדר, דהנה בכלל יש להסתפק איך אפשר לדעת אם החדרי הזרע קיימים, וע' בב"ח שכתב דכשנימוח ונעשה כמים נראה מבחוץ מעבר לעבר ויראה אם חדרי הזרע קיימים, והשיג עליו המג"א (תרמח', סק"ד) דזה דבר שהחוש מכחישו אלא דיכול להרגיש במשמוש היד. ואיך שנפרש לכאורה הגם שהקליפה החיצונה עדיין קיימת אבל אין האתרוג הדר (ויש לציין שכבר קדמם בשאלה זו הראב"ד ונקט דאה"נ צריך לנקוב האתרוג, ומזה הוכיח דגם נקב עד חדרי הזרע אינו פוסל כל כמה שאין בו חסרון). ואפ"ל דא"כ דפסולו משום הדר לכאורה לא הו"ל לגמ' לדמותו לטריפות כלל דאי"ז טעם הפסול (וכמו שחלקו האחרונים לעיל דאתרוג בהדר תליא מילתא).

אבל לפי"ז יל"ע מאי ס"ל להר"ף דנקט דפסולו אינו אלא מדרבנן, דכנ"ל לכאורה יש לפסלו או משום חסר או משום שאינו פרי ובשניהם הפסול הוא מדאורייתא. וע' בתרוה"ד (סי' צט') שכתב דרק מדמינן לטריפה דבר שסוף האתרוג לירקב בשביל זה, דהיינו מעין טריפות דמטרפי נמי משום דסופו למות. ומשמע דנקט דכיון דשליט בה אוריא דבדואי סרוחי מסרחת וכל הספק של הגמ' הוא אם יש לפסלו בגלל שסופו לירקב הגם שעכשו עדיין אינו רקוב, ובדומה לבהמה דמקרי טריפה משום שסופו למות הגם שעכשו עדיין חי (וע"ע בשפת אמת שפי' עד"ז).

ויל"ע באמת מהו הצד לפסלו אם עכשו אינו רקוב. וכנראה דלכן הבין הר"ף שאין פסולו אלא מדרבנן שהחשיבו כל העומד לרקוב כרקוב כבר עכשו. אבל חידוש הוא דבגלל שסופו לרקוב דפסול כבר עכשו דלא מצינו דבעינן אתרוג הראוי לשבעה וגם לא ק"ל כר"ש דס"ל בכל מקום דאמר' כל העומד לדבר מסוים כאילו כבר נעשה אותו דבר. ואפשר דכיון שכבר עכשו נמצא באתרוג גורם הרקוב לכן הוי בגדר לא המתים יהללו קה, וא"ש טפי הדמיון בין אתרוג לטריפות דגם באתרוג בעינן חיות.

ונראה דבטעם הפסול תלוי עוד נ"מ לדינא, דאת"ל דפסול כחור"ד משום דכיון שנימוח בשר האתרוג לא מקרי פרי, י"ל דשאלה זו לא שייכת אלא לענין אתרוג ואין לדמות א' משאר המינין לטריפה, ובאמת ע' בחור"ד בעצמו בסו"ד שכתב דלפי"ז תמיה לי מה שדימו האחרונים בהרבה דברים אתרוג לטריפה. וכ"ש דיש לתמוה על מה שדימו לולב להלכות טריפה כמו שמצינו במג"א לענין נשבר השדרה (ובאמת ע' בא"ר שתמה על המג"א דאין לדמות לולב לדיני טריפה). אבל את"ל דטעם הפסול משום דסופו לרקוב א"כ יש לצדד דגם בשאר המינים כל כמה שיש דבר שבסופו יגרום למיתת המין גם עכשו כבר יש לפסלו, וכמו שמצינו הפסול דלא המתים בלולב היבש לדעת הראב"ד.

נדמה

ואכתי יל"ע בפסול של נדמה, מאיזה טעם יש לפסלו, דבדואי אינו חסר ומקרי פרי ואין להחשיבו כמת או טריפה, וגם משום הדר נראה דאין לפסלו דהנה דמבואר בגמ' (לו.) אליבא דרבא דלבני א"י כושי פסול ולבני בבל כושי כשר אבל אתרוג כושי שגדל בבבל נדמה הוא ופסול. ומשמע נמי דנדמה פסול לגמרי ואפי' לבני כוש ויל"ע בזה דלמה פסול לבני כוש כיון שלהם אינו חסרון בהדר.

וע"ע ברי"ף ורמב"ם שפי' בע"א דאתרוג הכושי ר"ל שחור מעט (ע' במאירי שירקקותו כהה וקראו כושי ביחס לשאר אתרוגים) דכשר לבני בבל, והדומה לכושי ר"ל דומה לאדם שחור שהוא שחור הרבה ופסול אפי' לבני בבל, וכתב הכפות תמרים דיש להסתפק לשיטה זו מה יהיה הדין באתרוג הכושי שגדל בא"י והביאו לבבל, ודקדק מהרמב"ם (לולב ח', ח') דפסול (והביה"ל בסעי' יז' הסתפק בזה), וצ"ב כנ"ל דמהו הנ"מ איפה זה גדל דסו"ס אתרוג הנראה בדיוק כזה שגדל בכוש כשר וא"כ לכאורה אא"ל דאינו הדר.

ומשמע דנדמה הוא פסול בעצם כדפרש"י "קונטרפא"ט" (counterfeit) שהוא כמזויף ופסלוהו הדרבנן, אבל צ"ב כנ"ל מ"ט פסלוהו. וע' בט"ז (תרמט', סק"ג) שצייד דפסולי טריפות באתרוג לדעת הטור שהוא מדאורייתא ילפינן מהלמ"מ, אבל לר"ף דאינו פסול אלא מדרבנן ה"ט דחכמים תקנו כעין דאורייתא בקדשים" וכתב דהיינו נמי טעמא דנדמה שפסול ג"כ בקדשים (כדאיתא בב"ק עז:). ואולי אפשר לבאר דבריו ע"פ מש"כ הריטב"א במהב"ע ד"א דרק בדבר הבא לרצות פסול משום מהב"ע, ולפי"ז י"ל דפסול ד' מינים כעין הפסולים של קרבן דשניהם באים לרצות, ויש לצדד דגם בשאר ד' מינים י"ל דנדמה פסול. (ולפי"ז אולי אינו פסול אלא יום ראשון בלבד משא"כ אם משום שאינו הדר יש לפסלו כל ז'. אמנם ע"ש בט"ז דמשמע דאה"נ הא דחכמים תקנו כעין דאורייתא הוא משום דפירושו הדר מסרו הכתוב לחכמים והם אמרו שכל הפסול בקדשים אינו הדר וע').

רבי חנינא מטביל ביה ונפיק (סוכה לו):

אתרוג שנקבוהו עכברים

איתא בגמ' (לו:): "אתרוג שנקבוהו עכברים אמר רב אין זה הדר, איני והא ר' חנינא מטביל בה ונפיק בה, ולר' חנינא קשיא מתני', בשלמא מתני' לר' חנינא לא קשיא כאן ביר"ט ראשון כאן ביר"ט שני אלא לרב קשיא, אמר לך רב שאני עכברים דמאיסי". וע' ברש"י שפי' דפריך הגמ' על רב מר' חנינא דמוכח מיניה שגם כשאכלו מהאתרוג כשר, ושאלה הגמ' על ר' חנינא ממתני' דחסר פסול ות' דמתני' מיירי ביר"ט שני דליכא פסול חסר, ופריך הגמ' דאכתי קשה לרב שאמר שא"ז הדר מהא דר' חנינא דע"כ לאחר שאכל ממנו אכתי הדר הוא דהלא דין הדר בעינן כל ז', ות' הגמ' דשאני עכברים דמאיסי ולכן הגם דליכא פסול הדר באתרוג שאכל ממנו רבי חנינא אבל יש פסול הדר באתרוג שנקבוהו עכברים.

ויל"ע למה א"א לחתוך ניקור העכברים דתו לא יהיה מאוס ויהיה כשר ביר"ט שני (דליכא פסול חסר). וע' בט"ז (תרמט', סק"ח) שכתב דא"נ בזה נחלקו ב' הלשונות בגמ', לאחר שנחתך ממנו מה שאכלו עכברים האם עדיין אסור משום דמאיסי או דתו לא מקרי מאוס, ולפי"ז א"ש מה שאמר רב בלישנא בתרא דהרי זה הדר דלכאורה כל כמה שעדיין ניכר מקום אכילת העכברים בודאי אינו הדר, אלא דאיירי לאחר שחתכוהו וס"ל לל"ב דתו לא הוי מאוס, אבל לל"ק עצם זה שאכלו ממנו עושה האתרוג למאוס הגם שעכשו אינו ניכר. וע' בחת"ס שגם הוא פי' הסוגיא כן אבל הוסיף דלא כ"כ הפוסקים, וכנראה ששאר הפוסקים פירשו הסוגיא כפשוטו דפליגי אם מקרי הדר גם בלי שיחתוך מקום ניקור אכילת העכברים. ויל"ע במאי פליגי.

והנה, יל"ע אם פסול מאוס פוסל רק לכתחילה או אפי' בדיעבד, וע' ברמ"א (תרמט', ה') שפסק אתרוג שנקבוהו עכברים לא יטלנו אף שאר הימים משום מאוס עד שיסיר ניקור העכברים, וע"ש במ"ב (סקל"ז) דה"ט דמדינא כשר, ורק לכתחילה מחמירין משום דמאיסי ולכן כשיסיר מקום המאוס כשר. וע"ש בשעה"צ (סקל"ד) דמשמע דכיון שאין הפסול אלא לכתחילה משום מאוס לכן בדיעבד אם נטלו בלי הסרת ניקור העכברים יצא יד"ח, וה"ט משום דדעת הרמ"א הוא כלישנא בתרא דרב אמר זה הדר דהא ר' חנינא מטביל בה ונפיק.

ולכאורה היה אפ"ל בע"א דאפי' אם ס"ל כל"ק דעכברים מאיסי יש לצדד אבל כל הפסול מאוס אינו פוסל אלא לכתחילה (ודלא כהמשך השעה"צ ע"ש), דהלא לענין לולב של ע"ז אמרי' דלכתחילה לא יטול ופרש"י משום דמאוס ובדיעבד יצא ומוכח שפסול מאוס אינו אלא לכתחילה אולי משום הקריבהו נא לפחתך וכדומה אבל אינו פוסל בדיעבד (ופריך הגמ' מר' חנינא שאכל כן לכתחילה). אבל לפי"ז לכאורה מוכח דמה שאמר רב אין זה הדר אין הכוונה להדין הדר דהמיוחד בד' מינין דבודאי ד"ז פסול אפי' בדיעבד ולא רק לכתחילה (ויש לציין למש"כ הבעה"מ בריש פירקין דהא דהדר פוסל כל ז' ה"ט משום דהקריבהו נא לפחתך, אבל ע"ש ברמב"ן שהשיג עליו, ובתו"ד כתב דאתרוג שנקבוהו עכברים לא פסלוהו משום הקריבהו נא).

ביאור הגמ' לראשונים דס"ל דבעינן הדר רק ביום א'

ולפי"ז אפשר לבאר הסוגיא גם אליבא דראשונים שפי' דהדר אינו פוסל אלא ליום ראשון, דצ"ב לדבריהם מאי מקשה הגמ' אלא לרב קשיא, דבשלמא לרש"י ותוס' ודעימייהו דס"ל דהדר פוסל כל שבעה א"ש דקשיא ליה איך אמר רב שאתרוג שאכלו ממנו אינו הדר ופסול כל ז' הלא מר' חנינא מוכח דליכא חסרון בהדר כשאכלו ממנו, אבל לרמב"ן ריטב"א ור"ן שפי' דחוץ למקדש הדר אינו פוסל אלא ביום ראשון א"כ מאי פריך לרב דלא בעינן הדר אלא ביר"ט ראשון, דאיהו לא אמר אלא דלא מיקרי הדר, ור' חנינא נמי מודה דלא מקרי הדר, ומ"מ יוצאים ביר"ט שני.

וע' בלחם משנה (לולב ח', ט') שתי' בדוחק דס"ל דביר"ט שני קצת הדר בעינן וכל שאר הפסולים הדר קצת מקרי, וביר"ט ראשון בעינן הדר גמור ולכן פסול יבש, אבל אם אינו הדר כלל כ"ע מודו דאפי' ביר"ט שני פסול ולהכי הקשה לרב דקאמר אין זה הדר כלל דא"כ ביר"ט שני לא נפיק. וזהו ג"כ הפירוש במה שאמר רב בל"ב זה הדר כלומר הדר קצת. ובאמת ע' ברבי אברהם מן ההר שכבר קדמו בכעין זה וביאר דאין כוונת רב לדין הדר שהזכירו ר' יוחנן לעיל (כט:). לענין פסול יבש, אלא הואיל וניקב נמאס הוא ושוב אינו ראוי לעשות בו מצוה. ומשמע דר"ל דאינו ראוי משום הקריבהו נא לפחתך. וא"ש למה שנתבאר לעיל דגם רב רק אמר דמאיסי ולכן לכתחילה אין לצאת בו אבל לא התכוון לפסלו אפי' בדיעבד מדין הדר.

והנה, ע' בכפות תמרים שתי' קושיית הלח"מ הנ"ל בע"א, דהיה פשיט לגמ' דמה דאמר רב אין זה הדר כוונתו היתה לפסול האתרוג ליר"ט שני דהלא ליר"ט ראשון פסול בלא"ה כיון שהוא חסר, וע"כ דבא רב להשמעינו דבעינן הדר כל ז', וע"ז הקשה הגמ' מר' חנינא דמטביל בה ונפיק ביר"ט שני וא"כ מוכח מיניה דלא בעינן הדר בשאר ימים, ות' הגמ' דנהי דהדר לא בעינן ליר"ט שני מ"מ שאני עכברים דמאיסי וראוי לפסלו ביר"ט ב'. ולכאורה גם לפירושו הפסול אליבא דרב אינו משום הדר אלא משום הקריבהו נא (כיוצ"ב) ולא משום הדין הדר המיוחד שיש בד' מינים.

ולכאורה כדבריהם משמע קצת גם ברש"י שפי' (ד"ה אלא לרב) דמצוה הדורה בעינן הואיל ומזכיר שם שמים עליו, וצ"ב כוונתו דלמה לא פי' כפשוטו דמצוה הדורה בעינן משום דכתב הדר, אלא נראה דגם לפני שתי' רב דשאני עכברים דמאיסי הבינה הגמ' דמה שאמר אי"ז הדר אין הכוונה להדר דד' מינים (אבל לפי"ז צ"ב המשך דברי רש"י שכתב "כדאמר בריש פירקין יבש פסול לא שנא ביר"ט ראשון ול"ש ביר"ט שני ואוקימנא דבעינן הדר וליכא", דמבואר דאיירי בדין הרגיל של הדר של ד' מינים, וי"ל).

מ"ט אכל ר"ח מהאתרוג

והנה, לכאורה עצם הגמ' צריך ביאור טובא וכמו שהקשה המאירי דאיזה דבר היה מביא אדם כר' חנינא לעשות מצותו פגומה (ועוד הקשה דהאיך היה אוכל שלא מצד אונס קודם יציאת חובת נטילת הלולב. אבל צב"ק דאכילת פירות אינו קביעות, וכן יש להעיר על

מה ש"מ מה שכתב הרמב"ם ומחבר לענין הדס שענביו מרובים מעליו דילקטנו אחר לאכילה ולא האדם עצמו, ה"ט משום דהאדם עצמו אסור לו לאכול לפני נטילת לולב, ולכאורה מעיקר הדין מותר כל כמה שאינו אלא מעט פירות ובפרט אם הוא פחות מכזית וע'.

וע"ש במאירי שר"ל דאה"נ לא אכל ר"ח מהאחרון עד אחר שיצא בה הגם שהיה אוחזו בידו כל היום, וכן הראב"ד כתב דהיה לו אחר ונאבד ממנו והוכרח לצאת באחרון שכבר אכל ממנו, אבל נראה דפשיטא לכתחילה בודאי לא היה עושה כן. ויל"ע למה לא, דהלא לפי הנ"ל אינו חסרון בהדר וגם אינו מאוס וא"כ אינו חסרון בהקרבהו נא לפחתך. ונראה מבואר דיש ג' דרגות, א' שאינו הדר מדין תורה, א' שהגם שלא נפסל משום שאינו הדר אבל נפסל משום שהוא מאוס ומשום הקרבהו נא לפחתך, ויש דרגא שלישית דיש ענין להדר לעשות מצוה הדורה משום זה קלי ואנוהו. ויש לציין למש"כ תוס' לעיל (לד: דהגם ששמואל ס"ל מדינא כר' טרפון דאפי' בחד וקטום כשר אבל לא רצה לדרוש לרבים כן להלכה כיון שרצו שיקיימו מצוה הדורה, ונראה דכוונת תוס' היא כנ"ל, דגם כשלא נתמעט מהדין הדר דקרא אבל אכתי נתמעט מדין זה קלי ואנוהו.

אתרוג הגדול

והנה, בהמשך הגמ' נחלקו ר' יוסי ור' יהודה בשיעור גודל האתרוג, והביא ר' יוסי מעשה מר' עקיבא שבא לבית הכנסת ואתרוגו על כתפו ואמר לו ר' יהודה משום ראייה אף הם אמרו לו דאין זה הדר. וצב"ק מה היה הראיה כלל וכי לא ידע ר' יוסי מה שאמרו לו. ואפ"ל דר' יוסי הביא ראייה מר' עקיבא עצמו שהביא אתרוג כזה גדול בכדי לצאת בו וע"כ דס"ל שהוא הדר, וע"ז השיגו עליו דאי"ז הדר, ושר"מ שכ"כ הב"ח (סו"ס תרמח) והוסיף דזה הדר דמפני גדלו לא נתמעט הדרו, אדרבה כל שכן דאיכא הדר טפי.

ולכאורה מבואר מהגמ' כמוש"כ הרא"ש, דענין הדר מסרו הכתוב לחכמים, דהלא פליגי החכמים אם זהו חסרון בהדר, ואפ"ל דטעמא דר"ע דמקרי הדר דכאן שאני מכל שאר פסולי הדר, דליכא חסרון בעצם האתרוג (דליכא יובש, חזזית, שינוי מראה וכו') וא"כ מנלן דד"ז הוא חסרון בהדר, אבל לפי"ז צ"ב מ"ט דחכמים דפליגי דהלא למעשה ליכא חסרון בעצם הפרי, ואפ"ל צ"ל דס"ל לחכמים דפליגי דהמכנה המשותף של כל פסולי הדר הוא שביחס לשאר אתרוגים הוא משונה, ומה"ט אתרוג שחור כשר במקום שרגילים בו דאינו שונה משאר אתרוגים, וא"כ גם כאן אתרוג שהוא כ"כ גדול שא"א להחזיקו בידים הוא משונה משאר אתרוגים ואי"ז הדר.

וע"פ מה שנתבאר לעיל אולי אפ"ל השו"ט בע"א, דאה"נ מה שאמרו החכמים לר"ע דאי"ז הדר אין הכוונה מטעם הדר הכתוב בד' מינים אלא כרב הנ"ל (דהלא השתמשו באותו לשון ממש) דאין זה מצוה הדורה אבל אין החסרון משום הדר דד' מינים. ולכאורה יש בזה נ"מ לדינא לראשון שפי' דהדר אינו פוסל אלא ביום ראשון, ד"ל דמצוה הדורה בעינן כל ז' (לכה"פ לכתחילה), וזה א"ש טפי דהלא מבואר בגמ' לעיל (לא: דלר' יהודה לא בעינן הדר בד' מינים כלל, אלא אה"נ אין כוונתו לדין הדר דעלמא (אבל אכתי קשה קושיית רש"י ע"ש).

סימן תרמח' (דברים הפוסלים באתרוג)

סעיף א' (יבש)

שיעור יבשות הפוסל - המחבר נקט כהראב"ד ששיעור היבשות הוא כשאינו מוציא שום ליחה, וכתב הרמ"א דאתרוג משנה שעברה ודאי יבש הוא ופסול, וע' בב"ח וגר"א שציינו למש"כ בב"ב (צח). דהמוכר לחבירו יין ישן חייב להביא לו יין משל אשתקד דהיינו משנה שעברה. ומשמע קצת לפי"ז דאם יש לו אתרוג שלקטו מיד אחר סוכות והיה השנה מעוברת דלא מקרי ישן הגם שכבר עבר יב' חודש כיון שאינו משנה שעברה.

ולהלכה, נחלקו הפוסקים אם אחר יב' חודש מועיל בדיקה, דדעת הט"ז דמועיל ולב"ח וגר"א אינו מועיל. וצ"ב דלמה שלא יועיל, דאם ימצא ליחות זה יוכיח שעדיין לא התייבש האתרוג. ואפ"ל דאפי' אם יצא קצת ליחות אינו סימן שלא התייבש ד"ל דיבשות פוסלת גם קודם שהתייבש כל האתרוג. דהנה, ע' בבכורי (סק"א) שכתב שהפוסקים רק הזכירו השיעור יבשות באיכות אבל לא בכמות, וע"ש שמסיק דינו כחזזית ושינוי מראה וכ"כ המ"ב (סקמ"ח) מהפמ"ג ור"ל דיבשות פוסלת על חוטמו במשהו, ובשאר האתרוג אם הוא במקום אחד ברובו, ובב' וג' מקומות אף במיעוטו (אבל ע"ש בביה"ל שהסתפק אם יבש בב' וג' מקומות פוסלת, דבפשוטו יבשות שאין בה שינוי מראה אינו גורם נימור).

ולפי"ז י"ל דאפי' אם יצא ליחות אבל קים להו לחז"ל דבודאי יש שיעור יבשות הפוסל (בפרט אם בחוטמו במשהו). אמנם, אי"ז משמעות לשון הפוסקים, דהב"ח כתב שלא יצא תועלת מבדיקתו והגר"א כתב "דא"א שיהיה בו ליחה" ומשמע שלא יצא ליחה כלל וכלל. אבל מצאתי בערוה"ש (סעי' ג') שכתב להדיא דאפי' אם יתראה ליחה אי"ז כלום. ומשמע דהכי נקט המ"ב למעשה לפסול כל כמה שלא עשה משהו להעמידו בלחותו.

אופן בדיקת היבשות - הא דבודקין במחט מקורו בראב"ד ולטעמיה אזיל (כמוש"כ הפמ"ג והגר"א) דס"ל דנקב מפולש בלי חסרון אינו פוסל, אבל לדין דנקב מפולש פוסל גם בלי חסרון (ע' סעי' ב') כתבו הנוש"כ דצריך לבדוק בע"א. ובדעת המ"א נחלקו הפוסקים אם ר"ל שיש לתחוב חוץ המחט כ"כ עד שנכנס החוץ ואז להוציאו לאחוריו או דר"ל דמתחילה יש רק להכניס חוץ המחט. אבל לדעת הט"ז אפשר לבדוק ע"י העברת מחט מעבר לעבר כל כמה שאינו מעבירו באמצע האתרוג, וכתב השעה"צ דיש שפי' דר"ל שיש להכניסו למעלה מחדרי הזרע במקום שמתחיל להתקצר, ויש שנקטו דגם לט"ז זה פסול ורק אפשר לבדוק בצדו, ובמ"ב כתב דר"ל בצדו לאורכו (ויל"ע למה מפולש הוא רק מצד לצד ולא מלמעלה ללמטה, ואולי ה"ט משום דבאופן זה אינו ניכר שהוא מפולש, אבל א"כ נמצא שנקב מפולש פוסל משום שאינו הדר ובפשוטו ה"ט דפוסל משום לקיחה תמה וכמוש"כ הטור בתרמט).

והנה ע' במחזיק ברכה וכ"כ המ"ק דיש אפשרות לבדוק בקלות ע"י שינקב בחוד המחט משהו ואם הנקב יתמלא בליחה כשר. ומי שרוצה דוקא לבדוק ע"י העברת מחט, כתבו מחברי זמנינו דאפשר להעביר המחט בתוך בליטה א' דכתב השעה"צ (סק"ח) מהפמ"ג דבעשוי דפי דפי

אם ניקב א' מהבליטות לכו"ע לא מקרי מפולש (אבל יל"ע למה לא כתב הפמ"ג עצה זו, דהלא יש בליטות כמעט בכל אתרוג, ואתרוג העשוי דפי דפי יל"ע אם אף פעם היה מציאות כזו).

אתרוג ששמרו שלא יתייבש - השעה"צ (סק"ח) הביא מש"כ הראב"ד דבדואי אם ישגיח האדם עליהם לקיים אותן בלחותם יכול להעמיד אותם כמה זמנים וע"ז לא נתנו חכמים זמן אלא הכל לפי מה שהוא. וכתב הבכור"י דמכאן ראייה דזמן לחוד אינו פוסל, ומסיק השעה"צ דאולי גם הגר"א מודה באופן זה והוא מיירי רק בסתמא. וצ"ב"ק מהו הספק בזה, דהלא הב"ח נקט ג"כ כהגר"א דאתרוג משנה שעברה לא יצא תועלת ע"י בדיקתו ואפ"ה הוסיף דאם טמנו בדבש דמועיל בדיקה. ועוד דאיך אפשר להכחיש המוחש שבאופן ששמרו דאינו יבש. ומשמע קצת מהשעה"צ שיש צד דגם אם יצא הרבה לחות זה אינו הוכחה שאינו יבש הגם שהשגיחו עליו, דקים להו לחז"ל דלאחר יב' חודש דינו כיבש. וצ"ב.

ולמעשה נראה שהשעה"צ נקט להקל כמוש"כ הבכור"י שבעיניו ראה אתרוג שעבר עליו יותר משנה מעת שנתלש מן האילן שנשמר משליטת אויר ע"י הסגר בכלי של מתכות והיה מונח במקום קר ולח קצת וע"ז נשאר לו נוי ולחותו ובדקתי ומצאתי בו לחות הרבה. ולפי"ז מי ששמר אתרוג בצנצנת של זכוכית והדליק נר והניחו בתוכו וסגרו כדי להוציא את כל האויר (airtight glass jar) ונשאר טרי כמות שהיה, נראה דכשר לכתחילה ולכאורה אפי' בדיקה א"צ. אמנם, ע' מה שיתבאר בעזה"ת בסעיף ד' לענין אתרוג שנשמר במקפא למשך השנה דנראה דכן הוא המציאות באתרוג הנ"ל.

כמוש - המג"א האריך בפסול כמוש ומסיק דכשר אבל בעי בדיקה, אבל ע' בא"ר וערוה"ש (סעי' ה') שהביאו גירסת הבה"ג בברייתא דאתרוג תפוח סרוח **כמוש** שלוק וכו' (וע"ש דלפי"ז מה דאיתא וכולן כמושים כשרים ר"ל כולן חוץ מאתרוג. וצ"ב) וכתבו דברור דכן הוא גירסת הרוקח ומהר"ל, ולפי"ז פשיטא דכמוש פסול וכן יש להורות. אמנם, הברכי יוסף כתב דהבה"ג מלא בט"ס ואין משום ראייה ורוב גדולי הפוסקים מכשירים והכי נקטינו וכו"פ המ"ב (סק"ב) כהמג"א דכמוש כשר בבדיקה.

סעיף ב' (ניקב, חסר)

גדר הפסול של ניקב - המחבר פסק כרוב ראשונים דנקב מפולש פסול גם כשלא חיסר מהאתרוג כלל, ויל"ע מ"ט פסול דלכאורה אינו חסרון בלקיחה תמה כיון שלא חסר כלום מהאתרוג, וחיודו הוא לומר שפסול מדין הדר דא"כ מ"ט יש הבדל בין מפולש לשאינו מפולש בפרט אם מפולש ר"ל עד חדרי הזרע דבין כך לא רואים סוף הנקב ולמה שיהיה פחות הדר כשנכנס הנקב יותר פנימה, אמנם ע' בריטב"א בריש פירקין (כט: ד"ה נמצינו) שכתב דנקב פסול מטעם שאינו הדר, אבל יש לציין דאיהו לטעמיה אזיל דס"ל דגם חסר פסול משום שאינו הדר. **והנה**, ע' בטור (תרמט) שכתב דניקב מותר ביר"ט ראשון ואילך ומבואר דפי' דפסול משום לקיחה תמה. והגם שלא חסר כלום צ"ל דאינו שלם ותם כמו שמצינו לענין נסדק ונחלקה התימות בלולב דהגם שלא חסר כלום דעת ר"י דפסול משום לקיחה תמה. ויש להוסיף דלכאורה מתוס' (לו. ד"ה אי נסדק) משמע דפסול מטעם טריפות (אבל יש שציידו לומר דה"ט דפסול טריפות משום שאינו הדר, ע' ט"ז תרמט' סק"ג).

עורו ובשרו קיים - הרמ"א הביא מש"כ התורה"ד להכשיר הנקבים שנעשו דרך גדילת האתרוג אבל רק כשרואה שעורו ובשרו קיים. ויל"ע מהו ב' הדברים של עורו ובשרו. לכאורה הפשטות הוא שבשר היינו בשר האתרוג ועורו היינו הקליפה שעליו (וזה תלוי במחלוקת לענין נקלף מה מקרי בשר האתרוג ומה מקרי קליפת האתרוג) אבל א"כ צ"ב דכשנחסר מהאתרוג ע"י קוץ וכדומה אין בשר האתרוג גודל בחזרה רק שנעשה כמין גלד חים ע"ג הנקב ואפי' את"ל דגלד זה הוא במקום עורו אבל לכאורה אא"ל שבשרו קיים. **ובספר** כשרות ד"מ ובספר לקיחה תמה הביאו מש"ב הגר"ז (תרמח, ט') "שכל נקב שבאה לו בעודו גדל האילן חוזר לבריאות ע"י שנקרם עליו עור מלמעלה כיון שהוא עדיין הולך וגדל באילנו **ואע"פ שע"ג עור זה יש גומא וחסרון בגוף האתרוג** אין בכך כלום" ומבואר שאה"נ לא נשלם הבשר החסר אלא העור נקרם בתחתית הגומא ואפ"ה כשר. וכן גם מפורש בט"ז (סק"ד) שכתב "מבואר כוונתו דאנו רואים שנקרם עור האתרוג במקום החסרון והוא רק **שיש חסרון וגומא שם**, בזה התייר".

אמנם יש לציין למש"כ הפמ"ג (א"א יח', ובקיצור הלכות בס"ס תרמח) דצ"ע בחוטמו אם ניקב מתחילת ברייתו בקוצים ויש עור סביב הנקב, והביאו בכשרות ד' מינים שמספק יש למנוע מלקחת אתרוג כזה. וחומרא היא, וזה דבר מצוי, ויל"ע מהו הצד לפסול, ושם כתב משום הדר וצ"ב מהו המקור שזה לא מקרי הדר, ואפשר דר"ל דחום הגלד אינו מראה אתרוג אבל חידוש הוא כיון שזהו דרך גדלתו כשניקב.

חסרון משהו - הביה"ל כתב דיש לחשוש דמקרי חסרון כל שנחסר יותר מהגלד הדק העליון, אבל לדעת החזו"א (כמו שנראה לענין נקלף בסעיף ו' בעזה"ת) לכו"ע לא מקרי חסר עד שיחסר מבשר הלבן של האתרוג. ולא כל שקע באתרוג הוא חסרון בכלל, וע' בספר חמדת משה שהאריך בעני"ז ועיקר יסודו הוא דאם הכל נראה חלק בלי חתך וחילוק במירקם האתרוג (texture) אין בזה חשש חסרון הגם שיש גומות באתרוג.

יצא מיץ מהאתרוג - ע' בחזו"א (סו"ס קמז') שכתב דביצא מיץ מהאתרוג, וזה מצוי מאד אם נפל האתרוג או אם לחצו עם הצפורן, דאין זה בכלל חסר הגם שלמעשה יצא משהו, וראיה מהמחבר שפסק דבחסר משהו פסול וכתב דאפשר לבדוק יבשות האתרוג ע"י שיכניס מחט ובו חוט ויראה הלחלוחית על החוט. אמנם, עצה טובה קמ"ל דיש לשטוף האתרוג מיד אחר שיצא המיץ (כשמריחים המיץ יודעים שיצא קצת) כדי שלא יתייבש וישנה את מראה האתרוג לחום (הגם שאינו פוסל משום מראה כמוש"כ החזו"א שם).

שיעור איסור - ע' יו"ד (לד', ב') דלא ידעינן שיעור איסור, ובגר"א כאן מבואר שהוא יותר גדול מעוקץ רגיל ולכן כתב דניטלה העוקץ פסול רק אליבא דשיטה ראשונה בסעי' זה, ובבכור"י כתב דמבואר שהוא יותר גדול מגרירת של עוף (וראיתי במחברי זמנינו שיעורים שנעים בין 7 מ"מ 19 מ"מ).

ספק חסר - המ"ב כתב דבספק חסרון יש להכשיר מטעם ס"ס, ספק אם הוא חסר ואפי' אם הוא חסר י"מ דחסר אינו פוסל אא"כ בנקב מפולש או בחסרון בגודל כאיסר. ויל"ע מה מקרי ספק חסרון דהרבה פעמים יש מישהו שהוא יותר בקי שיכול להגיד בברירות אם יש בו חסרון וא"כ הוי ספק חסרון ידיעה. וע' בהסכמה לספר חמדת משה שהביא מהגר"נ קרליץ דא"צ לנסוע לירושלים למצוא מישהו אבל בתוך בני ברק מבואר דכן צריך ללכת למומחה, ויל"ע מהו הגדר בזה. וכמדומני שמקילין בזה כל שמר"ץ מומחה מסתפק בזה. אבל בזמנינו שיש אתרוגים לרוב לכאורה אין סיבה לסמוך על ס"ס. ויל"ע אם לדעת המחבר שלא סמך על הראב"ד בשעה"ד יש ג"כ ס"ס זו דאפ"ל דהגם שלא סמך עליו בפנ"ע אבל בצירוף עוד ספק יש להקל (וע' בזה בספר בית דוד). ולענין ספק חסר **בחוטם** ע' לקמן סעי' ה' בעזה"ת.

ויש לציין דהגם שנקט רעק"א דמש"כ המב"ט דלענין פסולי אתרוג א"צ להסתכל התבוננות, דאינו אלא לענין פסולי הדר אבל פסול חסר דתלוי בלקיחה תמה צריך התבוננות, אבל כל כמה שא"א לראות החסרון אלא ע"י זכוכית מגדלת זהו בגדר לא ניתנה התורה למלאכי השרת (ע' הל"ש פ"י הערה 78), אמנם לפעמים כשרואים ריעותא לפנינו ומסתפקים במה שרואים אפשר לברר הדבר ע"י זכוכית מגדלת.

דין חסר בשעת הדחק - הפמ"ג (משב"ז ג') נקט שהרמ"א רק הקיל בחסר פחות מכאיסור, ולא במפולש בלי חסרון וכאיסור בלי חסרון. וע' בבכור"י שתמה דמהו המקום לחלק בזה דלא מצינו שיטה שלישית בזה (וע"ש דיש בסה"כ 5 נ"מ לדינא) ובכולם יש להקל בשעה"ד, וכ"פ המ"ב. אמנם כבר הזכרנו ששעה"ד ר"ל כשאין עוד אתרוג בעיר. אמנם, לענין יו"ט שני של גליות נראה מהמ"ב דאפי' שלא בשעה"ד יש להקל ולברך עליו.

סעיף ג' (נקב מפולש)

מהו נקב מפולש - נחלקו הראשונים בפסול נקב מפולש, לראב"ד אינו פוסל אלא במפולש מעבר לעבר ובחסר משהו (ויל"ע מהו הצירוף של ב' הדברים יחד) ולבה"ג מעבר לעבר פסול גם בלי חסרון, ולתוס' בניקב אפי' רק עד חדרי הזרע מקרי מפולש. ולדינא הביא המ"ב מהאחרונים דיש להחמיר כתוס', וכנראה דה"ט משום ד"מ וי"מ קי"ל כ"מ בתראה (דלא כדחילק לעיל דתלוי אם הוא דאורייתא או דרבנן) אבל בספק מפולש עד חדרי הזרע אזלי לקולא משום דהוי ס"ס, ספק אם הגיע לחדרי הזרע ואפי' אם הגיע ספק אם זה מקרי מפולש.

נקב שנסתם אחר שהוציאו המחט - יל"ע מה דינו של נקב שנסתם אחר שהוציאו, האם אמרי' דסו"ס אינו שלם ואינו לקיחה תמה או דגם לקיחה תמה תלוי בראיה וכלשון הגר"ז (בענין נחלקה התימות) שהרי נראה וניכר שאינו תם ושלם. וכן יל"ע אם רואה הנקב אבל א"א לראות מעבר לעבר. וע' ברש"ש (לו. ד"ה נקב) שנקט לקולא אבל במאמר מרדכי הגם שמתחילה צידד להקל אבל מסיק דמסתמת הטוש"ע משמע דגם זה פסול. [וע"ש עוד שכתב דאפשר לבדוק יבשות האתרוג ע"י שיעביר המחט בבשר האתרוג במקום שבוטל סביב העוקץ דבזה בודאי לא מקרי מפולש.

סעיף ד' (נימוח מבפנים)

איך יודעים אם נימוח בשרו מבפנים - הב"ח כתב דאפשר להכיר שנימוח מבפנים וקיימי סימפונהא דאפשר לראות מעבר לעבר, והמג"א כתב שהחוש מכחישו אלא דאפשר למשש בידיו, וכתב הפמ"ג דקשה קצת להכיר במשמוש היד. וע' ברעק"א ובכור"י שכתבו דאה"נ כל הנידון אינו אלא בנטל אתרוג כזה ואח"כ נזדמן לו אתרוג אחר ורוצה לדעת אם יכול לברך על השני או לא, ולכן חתך הראשון וגילה המצב מבפנים. והאמת היא שהראב"ד כבר קדמם בשאלה זו, וכתב דאה"נ ניקב האתרוג והסתכל בפנים, אבל לדידיה מפולש רק פוסל מעבר לעבר ובחסרון, אבל לדין צ"ל כדביארו האחרונים.

אתרוג שהוקפא - יל"ע מה דינו של אתרוג שהחזיקו במקפא כל השנה והוציאו לפני סוכות הדר ביפיו, דלכאורה משום יבש אין לפסלו כיון שהשיגה עליו לשמרו בלחלותו, וגם אינו כבוס דכבוס אינו אלא במונח בתוך נזלי. אמנם, המציאות היא שהרבה פירות מתקלקלין בקרישה ואין מתקיימים כלל אחר שמוציאים אותם מהמקפא, וכתב האגר"מ (ח"א, קפה) דיש לדמותו לאתרוג שנימוח בפנים דבעיא הגמ' דכיון דשליט בה אוריא סרוחי מסרחת או דלמא לא שנא, ואי"ל דלא שנא ר"ל שאינה מסרחת דלא מסתבר שיהיה ספק לגמ' במציאות, אלא דודאי מסרחת וה"ט דלא שנא כיון שעכשו אינו סרוח יש להקל. ולדינא הביא המחבר ב' שיטות, והב"ח כתב דליכא אלא שיטה א' דגם הרי"ף והרמב"ם החמירו בזה ולכן אין להקל (אבל יש לבדוק עוד כמה פעמים אם באמת האתרוג מתקלקל בימים בודדים אחר שהוציאו מהמקפא). ולכאורה גם אתרוג שנשמר בצנצנת סגורה הוא בכלל ספק זו.

נימוח וסרוח מבפנים - הביה"ל כתב דהגם ששאלת הגמ' דנימוח מבפנים הוא איבעיא דלא אפשר אבל כתב הפמ"ג דאם נימוח בפנים ונסרח י"ל דפסול לכו"ע, וצ"ב דהלא בגמ' רצה להביא ראייה מהברייתא לפשוט הספק ואיתא מאי לאו תפוח מבחוץ וסרוח מבפנים ופרש"י וקליפתו קיימת כמין ראייה שנשפכה כקיתון, ומבואר דסרוח אינו דבר נוסף על נימוח אלא היא נימוח. אמנם, ע' בפמ"ג (משב"ז ז') שהביא שהכפ"ת פ"י הגמ' בע"א דפירכת הגמ' מאי לאו תפוח מבחוץ וסרוח מבפנים דמדוייק דרק **סרוח** פוסל ולא **נימוח**, וע"ז דחה הגמ' דאין לדייק כן דגם סרוח איירי מבחוץ. ולפ"ז כתב הפמ"ג דאם הוא גם נימוח וגם סרוח לכו"ע יש לפסול (וצב"ק למה הביאו המ"ב כיון שהוא דלא כפרש"י).

סעיף ה' (נסדק)

גדר פסול נסדק - אינו מבואר בראשונים מהו טעם פסול נסדק האם הוא משום לקיחה תמה ולכן פוסל רק ביום הראשון, או דפסול משום הדר ולשיטת הרמ"א פסול כל ז'. ולכאורה היה אפ"ל דבזה גופה נחלקו ב' השיטות במחבר אם נסדק פוסל בחוטמו בכל שהו, דאת"ל פסולו משום לקיחה תמה י"ל דליכא הבדל בין החוטם לשאר האתרוג משא"כ את"ל שהוא משום הדר החוטם יותר חמור משאר האתרוג. אבל

הוא סתום בנוש"כ (וכן מהגר"א לא משמע כן. אבל ע' בביה"ל סעי' יב' ד"ה שינוי) וגם רוב הראשונים סתמו בזה, ואולי ה"ט משום שהגמ' דימתה אותו לטריפה וממילא דינו כשאר פסולי טריפה דלר"ף פסול מדרבנן ולטור מדאורייתא (ואינו לא משום הדר ולא משום חסר). **ולהלכה**, הד"מ כתב דפסול משום לקיחה תמה והביאו המג"א וכן נקטו הגר"ז וערוה"ש, אבל דעת הלבוש וח"א דפסול משום הדר (וע"ש הביא ראייה מעניינת מהשמיר שבקע האותיות באבני החושן הגם שכתוב בהם במלואותם, וע"כ שאין בנסדק משום חסר). ולמעשה המ"ב סתם בזה אבל יש משמעות מהביה"ל (ד"ה וכל) דע"ש שכתב דיש דעות דנסדק אינו אלא בהגיע עד חללו ואף דא"כ לא גרע מניקב מ"מ נ"מ לאותן פוסקים דס"ל דלא מקרי מפולש עד שיגיע מעבר לעבר. ומהא דלא כתב דנ"מ לענין שאר הימים דליכא פסול ניקב ויש פסול נסדק, משמע דפי' דגם נסדק דינו כניקב דפסול רק ביום הראשון. אמנם, ע' לקמן בסעיף יב' בביה"ל (ד"ה שינוי) שהביא מחלוקת ראשונים לעני"ז ע"ש.

ולמעשה נראה דיש להקל בשאר יומי כיון דהוי ס"ס כמוש"כ הדעת תורה (בע"א), ספק אם נסדק פסול משום חסר ואפי' את"ל דפסול משום הדר י"ל דפסול הדר אינו אלא ליום ראשון, (והגם שיש לצדד דפסול מטעם טריפות, אבל י"מ דגם זה אינו פסול אלא ביום א' וכן י"מ דטריפות פסול מטעם הדר).

איזה סדק פוסל - הט"ז תלה פסול נסדק בפסול ניקב, ויוצא כמה שיטות או דפסול רק בנסדק מב' הצדדים (ומשמע דר"ל מעבר לעבר וב' חלקי האתרוג אינם מחוברים אלא מלמעלה), וי"א דפסול אפי' נסדק כולו מצד א' (ובעומק עד חדרי הזרע), ויש מחמירין לפסול בנסדק בעומק אפי' רק רוב הבשר הלבן. והרמ"א הוסיף דיש שיטה רביעית שסובר שפסול נסדק הוא אפי' **ברובו**, והגם שהט"ז ומג"א תמהו עליו דליכא שיטה הסוברת כן, אבל הגר"א כתב דמבואר בריטב"א להדיא כדעת הרמ"א.

ומה שהקשו הנוש"כ דאינו דומה לגרירת, י"ל כמוש"כ השעה"צ מהבכור"י דבעצם סגי ברוב בכדי לפסול ורק בגרירת צריך כולו שהבהמה מושכת צוארה והדר סתים ליה. ויש להוסיף נופך מה ששמעתי מר' אברהם אהרנרייך נ"י שגם בגרירת מצינו שיעור זה **לרחבו** כיון דליכא טעם דמושכת צוארה, ונמצא דגם לענין טריפות עיקר השיעור הוא רובו ולא כולו ואתרוג **בארכו** דומה לגרירת **ברחבו**. ולמעשה נראה שנקט המ"ב לדינא כהרמ"א.

נסדק בחוטמו - המחבר כתב ד"א דבחוטמו פוסל בכל שהוא. וצ"ב דאם רק בנסדק כולו פסול א"כ תמיד יש משהו על החוטם וא"כ יפסול אפי' נשאר קצת למעלה וקצת למטה. והיה אפ"ל דאה"נ גם המחבר ס"ל דיש פוסלים ברובו וכשיטת הרמ"א ולדידיה יש פסול גם בחוטמו במשהו, אבל אי"ז משמעות הרמ"א שכתב "דיש מחמירין לפסול בנסדק ברובו" וכנ"ל אי"ז עוד שיטה אלא שיטת הי"א של המחבר. וגם בביאור הגר"א אינו משמע כן, דפי' שהשיטה הראשונה במחבר סוברת דרק אמרי' חוטמו **כרובו** ולא חוטמו **ככולו**, ומבואר שהי"א ס"ל דגם בפסול שפוסל בכולו פסלינן בחוטמו במשהו, וא"כ הדק"ל דבנסדק כולו תיפוק ליה דפסול מחמת מה שנסדק בחוטמו במשהו. **ואפ"ל** דנסדק כולו ר"ל **מתחת לחוטם** וצריך שישאר החוטם בלי סדק דאל"ה פוסל במשהו, והגם שנראה דחידוש הוא לפרש כן אבל מצאתי שכן נקטו הלבוש והח"א. ולכאורה היה אפ"ל בע"א ג"כ, דס"ל לשיטה זו שהחוטם אינו אלא תחת הדד כשיטת הר"ן או הדד עצמו כשיטת הרמב"ם וא"כ גם בנסדק כולו אפשר דליכא סדק בחוטם. ולדינא ע' לקמן בביה"ל (סעי' יב', ד"ה שינוי) שכתב דנראה דיש להחמיר גם בנסדק בחוטמו אם לא במקום הדחק, אבל החז"א (קמז', ה' ד"ה כתב במ"ב) הקיל בזה ע"ש.

קמט באתרוג - מה שמצוי באתרוגים שנראה כמין קמט באתרוג שנותן מראה כאילו האתרוג סדוק (ובספר לקיחה תמה כתב דמצוי שזה נגרם ע"י ג'וקים קטנים) וכן כשיש ב' בליטות קרובות א' לשני נראה כעין סדק באמצע, אי"ז פסול נסדק כלל וכלל, דלא נסדק **בשר** האתרוג כלל והוא כשר לכתחילה (אם לא שלא נראה יפה יש להדר אחר אתרוג אחר משום זה קלי ואנוהו), ואינו מצוי כלל באתרוגים שלנו שיהיה האתרוג סדוק רוב בשר הלבן.

סעיף ו' (נקלף)

נקלף - נחלקו הראשונים בביאור מה דאיתא לענין נקלף (לו). הא בכולה הא במקצתה, לדעת רש"י בנקלף כולה כשר ובנקלף מקצתה פסול משום מנומר, אבל רוב ראשונים פי' כתוס' דבכולה פסול משום טריפה ובמקצתה כשר דהדר בריא, ולפירושם לא התייחס הגמ' לפסול מנומר. ואה"נ אם נשתנה הצבע במקום הקילוף ישתנה גם הדין שגם כשנקלף רק רובו במקום א' או מיעוטו בב' וג' מקומות פסול משום שינוי מראה.

ויש לציין למש"כ הב"ח דגם רש"י מודה דבנקלף כולו טריפה, ומש"כ רש"י דכשר בכולו ר"ל שנקלף **במקום א'**, ומש"כ דפסול במקצתה ר"ל שהקילוף הוא **בכמה מקומות** ולכן פסול משום מנומר, אבל בנקלף כולו י"ל דמודה רש"י דינו כטריפה ופסול ואפי' לא נשתנה המראה כלל.

עומק הקילוף - מבואר בראשונים דנקלף איירי באופן שאינו מחסר מהאתרוג, וע' בשעה"צ (סקכ"ז) שכתב דיש ד' שכבות בכל אתרוג, (1 קליפה ירוקה דקה מאוד, 2 קליפה עבה קצת שיש בה חריפות כשאלכין אותה, 3 בשר האתרוג שהוא לבן, 4 חדרי הזרע. וכתב דנחלקו הראשונים בדין נקלף, דדעת הר"ן דנקלף במקצתה דכשר איירי בנקלף השכבה (1) הירקה הדקה מאוד ואם נקלף יותר מזה הוא כבר בגדר חסר ופסול, אבל דעת הרא"ש דאפי' נקלף מהקליפה העבה כשר כל שלא נחסר מבשר הלבן שבאתרוג. וע' בחז"א (קמז', ב') שהשיג עליו דליכא בזה מחלוקת וליכא מאן דפוסל בנקלף רק הירוק (אבל כל שרואים הלבן באתרוג פסול משום דא"א לצמצם ובודאי נחסר חלק מהאתרוג).

ונראה שהבינו העולם שהשעה"צ התכוון בשכבה הראשונה להגליד השקוף (transparent) הדק מאד מאד (פחות מקליפת השום), ולפי"ז כל שנחסר יותר מגליד שקוף זו הוא כבר בגדר חסר. והוא לכאורה תמוה מכ"כ טעמים. א' שכמעט וא"א להוריד הקליפה, ורק ע"י הקפאה לכמה ימים וגם אז א"א להוריד הכל בב"א אלא מעט מעט, ואיזה אפשרות היה בזמן הגמ' שיהיה נקלף כולה. וע' בחמדת משה שהתקשה בזה ור"ל דיש אפשרות שיקלף ע"י ג'וק מיוחד שחופר מתחת לגליד זה. וער"ק דלענין מה דנו הפוסקים אם נקלף במשהו פוסל בחוטמו דהלא א"א לראות אלא בהסתכלות מרובה שנקלף גליד זה שכל ההבדל הוא שהאתרוג נראה מט במקום מבריק ואם רק נקלף משהו, קשה מאד להבחין בזה.

ועוד קשה דמהו המקור של המ"ב שיש כזה שכבה בכלל, דלא מצינו שהתייחסו האחרונים לשכבה זו, ורובם כתבו שיש רק ג' שכבות ואפי' הפמ"ג ודעימיה שנראה מדבריהם שיש ד' שכבות, אבל רק כתבו שיש כגליד דק מאד למעלה אבל מבואר בדבריהם דאירי בהירוק ולא בשקוף (כן מבואר בט"ז וח"א ועוד, וה"ט משום שבייחס לשאר פירות הדר, קליפה זו היא דקה מאד), ולא עוד אלא המ"ב עצמו כתב ששכבה זו היא ירוקה, ושכבה דקה זו אינה ירוקה אלא שקופה. ועוד איך כתב המ"ב דאם נלקף ונשתנה המראה דפסול משום מנומר דהלא כשמורידים חלק זה אינו משתנה הצבע של האתרוג.

ולוא דמסתפינא הייתי אומר שגם דעת המ"ב דנקלף לא איירי בשכבה שקופה זו שכמעט וא"א להורידו, אלא דמתחת להשקוף יש עוד ב' שכבות לפני שמגיעים להלבן, יש הירוק הכהה (dark green) ויש את הירוק הבהיר (light green), והירוק הכהה דק מאד, והבהיר הוא קצת יותר עבה ובזה פוסל חסר לדעת הר"ן ולרא"ש ליכא פסול אא"כ חסר מהלבן, וע"ז פליג החזו"א וס"ל דלכו"ע ליכא פסול חסר אא"כ חסר מהלבן, (ויש לציין ללשון הרמב"ם בפיהמ"ש שכתב "ואינו רוצה בנקלף שתהיה נקלפת [הקליפה] הירוקה עד שיראה הלבן, כי זה נכלל באמרו חסר כל שהוא, אבל ר"ל שנקלף ממנו גלד דק א' מאותו הגלד הירוק").

ולמעשה, נחלקו הפוסקים אם ק"ל כהמ"ב או כחזו"א, אבל במציאות קשה לקלף חלק בלי שיחסר משהו, אמנם מה שכן מצוי הוא כשמורידים בלאט"ל בזהירות רבה אפשר שרק השקוף ירד ביחד עם הבלאט"ל ואה"נ ליכא בזה פסול. ומסתבר שרוב הקילופים שנמצאים כיום הם בכוונה שקילפו דברים שמורידים מההידור של האתרוג ויש לשים לב שלא נחסר מהלבן. (ובספר לקיחה תמה העיר שהחלק הזה של הירוק נעשה יותר דק במשך הזמן ומה שהיה ירוק עכשו, לאחר חודש הוא לבן ואיך אפ"ל דכשר רק בגלל שעכשו הוא ירוק דהלא במשך הזמן יתגלה שזה לא קליפה כלל אלא בשר האתרוג).

שינוי מראה - נחלקו הראשונים בנקלף הפוסל משום שינוי מראה (ברובו במקום אחד, ובמיעוטו בב' וג' מקומות) אם פסול רק בנשתנה למראה פסול (כשחור ולבן) או דפסול גם בנשתנה למראה כשר (חוס כאהינא סומקא), והמ"ב החמיר אם לא בשעה"ד, אבל בשעה"ד הקיל ואפי' בחוטמו, ודעת הגר"ב דלמעשה כיון שנדפס הראב"ד ומבואר כהא"ר שמודה להקל בשינוי כשר לכן בכבר קנה אתרוג עם שינוי מראה כשר א"צ לקנות אחר. ויש לציין שבנוסף למראה פסול ומראה כשר, יש גם מראה אתרוג שגם כשהוא ברוב האתרוג או מנומר במיעוטו אכתי כשר הוא וכמו שנראה בסעיף יג' לענין בלאט"ל.

נלקף חצי מעובי הקליפה - מסברא דג"ז פסול דסו"ס נקלף ועוד דאל"ה כמעט א"א שימצא נקלף שאינו חסר (וכ"מ בחזו"א קמז', ב').

סעיף ז' (ניטל פטמתו)

פסול דניטל פטמתו - על המשנה דניטל פטמתו פסול איתא בגמ' (לה: תני ר' יצחק בן אלעזר ניטל בוכנתו, ונחלקו הראשונים אם כוונתו להפיטם או העוקץ, ועל הצד שר"ל העוקץ עוד נחלקו אם הוא בא לפרש המשנה או להוסיף דלא רק בניטל הפיטם פסול אלא גם בניטל עוקצו, ומדברי הריטב"א (המובא בב"י) משמע שפי' ד"ל שהתכוון ר"י בן אלעזר לשתיהם, דשתיהם דומים לבוכנא. ולדינא מבואר במחבר בסעי' ז' וח' דבשתיהם פסול.

וגם בגדר הפסול נחלקו הפוסקים, דדעת הרמ"א (תרמט', ה') והמג"א (כאן) דפסול משום חסר, אבל המג"א בסי' תרמט' (סקי"ז) הביא די"א דפסול משום הדר וממילא לדין פסול כל ז'. ולפי"ז בשאר הימים לכאורה אפשר לברך על אתרוג שניטל פטמתו דיש ג' ספיקות, ספק אם ניטל פטמתו פסול בכלל, ואפי' את"ל דפסול שמא פסול משום חסר, ואפי' את"ל דפסול משום הדר לשיטת רוב ראשונים הדר אינו פוסל אלא ביום ראשון.

אמנם, למעשה ע' במ"ב (תרמט', סקל"ו) שלא סמך ע"ז ורק התיר לקחתו בשאר ימים בליכא אחר, וגם בליכא אחר הביא שיש מפקפקים שאין לברך עליו אבל צידד דאם יצטרף עוד ספק בזה אם נטלה פיטמתו (ע' בסמוך) אז בודאי יוכל לברך בשאר יומי. ולכאורה משמע מכאן שהמ"ב חולק על מה שהזכרנו כמה פעמים בשם המהרש"ם שהתיר לברך בס"ס דספק אם משום הדר או חסר ואפי' את"ל משום הדר יש ספק אם הדר פסול כל ז'.

ניטל השושנתא - הר"ן נקט בדעת הר"ף דגם בניטל השושנתא לחוד פסול והביאו הרמ"א, אבל הביה"ל הכריע כב"י שנקט דגם להרי"ף אינו פוסל, והבאר הגולה הביא מהשל"ה שמי שמעדיף אתרוג שאינו הדר כ"כ על אתרוג מהודר שניטל השושנתא הוא בגדר כסיל בחושך הולך. והיינו דגם בחומרות צריך להשתמש עם משקל החסידות ולחשבן אם כדאי להחמיר על דבר שאינו פוסל מדינא כשהוא בא על חשבון היופי של האתרוג, וע"ע בסמוך.

נשאר חלק מהפטום - לדעת הט"ז אפי' לא נשאר חלק מהפטום למעלה מהאתרוג כשר כל כמה שלא נחסר מגוף האתרוג ע"י נטילת הפיטם, אבל לדעת הב"י גם זה פסול והביאו המג"א, והוסיף דאם ניטל רק מקצתו וחלק מהדד עדיין בולט כשר, דבניטל כל שהוא לא מיקרי חסר דאין זה חסרון הניכר. ויל"ע במש"כ דא"י חסרון הניכר, דידוע מש"כ הגרעק"א דההבדל בין הדר לחסר הוא דבהדר א"צ להסתכל בהתבוננות אבל בחסר כל כמה שהאתרוג חסר הוא חסר גם כשניכר רק בשימת עין בדיוק כיון שאינו לקיחתה תמה.

ולכאורה מבואר כמוש"ב הגר"ז דגם בחסר צריך "נראה וניכר שאינו תם ושלם" ובנידו"ד אינו נראה וניכר שאינו תם ושלם כיון שא"א לדעת כמה גבוה היתה הדר (ואולי רק נפל השושנתא) ולכן אפי' בשימת עין אינו ניכר שהוא חסר. ולמעשה אחר שהביא המ"ב (סק"ל) דברי המג"א, כתב (סקל"א) דאם ידוע שניטל השושנתא וגם מקצת מהדד שיהדר ליקח אחר אם אפשר כיון שלמג"א עצמו (תרמט', סקי"ז) פסול משום הדר.

לא היה פיטם מעולם - הרמ"א העתיק מש"כ הרא"ש דאין לפסול אתרוג שלא היה לה פיטם מעולם וכן הוא רוב האתרוגים שלנו. והנה, ידוע בברירות בזמנינו שכל האתרוגים בלי יוצא מן הכלל מתחילים עם פיטם ורק הפיטם נופל כשהאתרוג עדיין קטן מאד, וא"כ לכאורה

נפל כל ההיתר בבירא שאין לנו אתרוג שלא היה לה פיטום מעולם. ואה"נ יש שחששו לזה וכן חשש הקנה בושם (ח"ב, כח-כט) וכן שראיתי שכתב הגר"פ שיינברג זצ"ל (בהסכמה לספק לקיחה תמה), וגם דברתי אתו בקשר לנידון זה והוא אמר לי שהוא היה בפרדס וראה שכולם מתחילים עם פיטום.

אמנם הרבה דוחים שגם כשהיה לה פיטום מתחילת ברייתו אבל נפל לפני שהיה מאד קטן זה ג"כ מקרי לא היה עליו מתחילת ברייתו, וראיתי בספר לקיחה תמה שהוסיף דשיעור פרי באתרוג בכדי להתחייב במעשר הוא פפול הלבן, ולדעת המהר"ל פול הלבן הוא ארבעס (chickpea), ואה"נ רוב פעמים הפיטום כבר נופל לפני שמגיע האתרוג לגודל פרי. אבל יל"ע איך אפשר לדעת מתי נפל הפיטום, והאמת שלא תמיד תמיד אפשר לדעת בדיוק מתי זה נפל, אבל ר' משה הלר זצ"ל קבע שכל שיש חריץ מסביב לפיטום מוכח שנפל מתחילת ברייתו. וד"מ למהדרין הביא שכן היתה דעת הגריש"א זצ"ל דאין להתיר אה"כ נפל בתחילת גידולו. אבל המב"ט כתב כשיש גומא במקום הפיטום זה סימן שלא היה מעולם, והגם שתוס' כתבו דכשעוקרים הפיטום מהאתרוג נשאר גומא בראש האתרוג, יש הבדל בין גומא לגומא, דגומא שנעשה מתחילת ברייתו לא נחסר מבשר האתרוג כלל ונראה חום, משא"כ בניטל אח"כ.

נפל בעודו על העץ אבל לא מתחילת ברייתו - בספר בכשרות ד"מ ציין למש"כ התרוה"ד (סי' צט) לשהנקבים באתרוגים שנעשו בעודן באילן מהקוצים הם חסרון "מתחילת ברייתו" ומשמע שכל שנעשה בעודו על האילן מקרי מתחילת ברייתו (אבל צריך שישראל באילן מספיק זמן שיקרום עליו עור ובשר), ולמעשה דעת הגרש"א (הל"ש) והשבה"ל (ח"א, קפו') שכל שסיבת נפילת הפיטום מכה תכונתו הטבעית אין נ"מ מתי נפל מהעץ ודומה לחזית דבדרכן בכך שרי, וביותר מזה הביא הד"מ השלם מהחזו"א דאפי' נפל אחר שנתלש מהאילן אם כבר נתייבש על האילן ג"ז נחשב דרך גדילתו וכשר, וביאר הגר"ק שליט"א (ד"מ למהדרין) דגם כשכבר נתייבשו כל הנימין המחברין אותו להאתרוג עדיין לוקח כמה ימים עד שהפיטום נופל למעשה.

האם להקפיד למעשה על אתרוג עם פיטום - מכמה פוסקים משמע שיש הידור באתרוג עם פיטום מאתרוג שלא היה פיטום מעולם דע' בבכור"י שהביא ו' דרגות בהידור וכתב א) הוא שיהיה לו השושנה שלמה על הדד ב) ואחריו הוא המובחר אותו שיש לו דד שלם וניכר שלא נחסר כלום מהדד ולא נטל רק השושנה ג) ואחריו אותו שניכר שלא היה לו דד מעולם כגון שיש במקום פטמא כמו גומא. (וע"ש שכתב ד) ואחריו אותו שיש לו במקום פטמא בליטה קטנה ומראה כמראה שושנה דבזה יש ספק אם היה לו דד מעולם ה) ואחריו אותו שניטל קצת מהדד ו) ואחריו היכי שנחסר כל הדד עד האתרוג אבל לא נעשה גומא באתרוג.

ובמועדים זמנים (ח"ו, סב') כתב דיש כ"כ הרבה אתרוגים עם פיטמות אה"ל דהיינו רביתייהו, אבל בכשרות ד"מ כתב דעדיין דרכן בכך ולכאורה ר"ל כמו בלאטלך שיש הרבה אתרוגים בלי אבל כשיש בלאטל מקרי מראה האתרוג. ובספר חיים וברכה הביא מהכפול"ת דתלוי באילן, ואם באילן א' יש עם פיטום אז אלו שאין להם פסול, אבל יש דוחין דבזמנו כל אילן או שכולם לא היה להם או שכולם היה להם ולכן אם יש באילן א' קצת עם וקצת בלי מוכח שנפלו ואה"ל שלא היה מעולם אבל בזמנינו מצוי בכל אילן שחלק יש וחלק אין ואינו ראה (ולא עוד אלא גם אם נפל בעודו על העץ יתכן דמקרי לא היה מעולם וכנ"ל)

וע"ע בביאור הגר"א (ד"ה וכו') שביאר הרמ"א ע"פ מש"כ השו"ע ביו"ד (נ', ב') שכל שאמרנו בו אם ניטל טריפה ה"ה לנברא חסר, ויש מכשירין. וכתב הרמ"א דבהפסד מרובה יש לסמוך על המכשירין (הרמב"ם), וכאן הרמ"א נקט כהרמב"ם, ומשמע לפי"ז דאה"נ רק בהפסד מרובה יש להקל לקחת בלי פיטום. אבל יש מדחין דכאן לא כתב הרמ"א להכשיר רק בהפסד מרובה, ולכאורה ה"ט משום דדרכן בכך (ואולי הרוב). וע' בבגדי ישע (המובא בביה"ל ריש סי' תרנו') שכתב דצריך להדר יותר משליש בכדי לקנות אתרוג עם פיטום, וע' בחיים וברכה שכתב דיש לקנות עם פיטום דלמה להכניס עצמו לספק.

ואלו שאין מדקדקין לקחת דוקא עם פיטום יש שכתבו דה"ט משום דבדר"כ אלו שיש להם פיטום יש בהם חשש מורכב (דאל"ה דרך הפיטום ליפול), אבל בזמנינו זה לא תשובה דכבר מצאו כמה אופנים לחזק הפטמות בלי הרכבה. ולמעשה לדעת הגר"ב יש הידור לקחת עם פיטום אבל כנ"ל שאם זה בא על חשבון שאר היופי של האתרוג אין להקפיד עליו, וכיון שהחסידין מקפידין לקחת דוקא עם פיטום לא תמיד יש יפים עם פיטום ואין לוותר מחמת זה על שאר הידורים (ולכאורה יש לדמותו לבלטלאך שהם כשרים אבל יש הידור לקנות אתרוג נקי לגמרי אבל שלא יהיה על חשבון שאר הידורים). ולמעשה הרבה מאד ליטאים לוקחים בלי פיטום. ויש להוסיף דאם הוא כזה שתמיד חושש שמא יפול הפיטום והוא מתעצבן על אשתו וב"ב אה"נ עדיף לקיים המצוה בשמחה.

נקב עמוק במקום הפיטום - מצוי שיש נקב במקום הגומא של הפיטום ולפעמים זה מגיע לחדרי הזרע, והגם שנעשה כן בתולדה, כתב המ"ב (סקל"ב) דאין הבדל בזה ופסול. ויל"ע איך יודעים אם הגיע הנקב לחדרי הזרע. ולכאורה תמיד יש ס"ס, ספק אם הגיע לחדרי הזרע ואפי' הגיע ספק עם זה מקרי מפולש וכבר התיר המ"ב ד"ז לעיל (סקל"א) אבל כיון דאפשר לברורי אין לסמוך על הס"ס, דאפשר להכניס חוט דיג וכדומה לתוכו הנקב עד שהוא מרגיש שהחוט נתקע, ותוציאו וינחנו ליד האתרוג שיוכל לראות מבחוץ לאתרוג כמה עמוק הנקב, ולעולם אין חדרי הזרע יותר גבוהים מהתחלת שיפוע החוטם. ולכאורה גם עם זה מגיע מתחת לשיפוע החוטם אכתי יש ספק אם נכנס לחדרי הזרע, דהלא באמצע האתרוג ממש אין חדרי הזרע כלל אלא הבשר הלבן, אבל בזה עדיף לקחת אתרוג אחר.

סעיף ח' (ניטל עוקצו)

גדר הפסול דניטל עוקצו - יל"ע מהו הפסול דניטל העוקץ, דלכאורה אינו מחסר האתרוג וגם אינו חסרון בהדר כיון שהוא למטה. והנה בהגה"מ כתב דשמא חסר הוא, וכן נקט הרמ"א (תרמט', ה') דפסול משום חסר, וכנראה דה"ט משום דתולין שכשניטל העוקץ בודאי ירד חלק מהאתרוג ביחד עם העץ (כמו שמצוי בענבים שכשמורידים הענב מהעוקץ נשאר משהו מהענב על העוקץ) וכ"כ המ"ב כאן (סקל"ג) ולא הביא שיש חולקים בזה כמוש"כ לענין ניטל פיטמות, אבל ע' בביאור הגר"א דזה דתלוי במחלוקת הראשונים אם חסר פוסל בפחות מאיסר, מפני שהעוקץ יותר קטן מאיסר. וא"כ להמקילין לכאורה צ"ל דפסול משום הדר, אבל צ"ב דהלא א"א לראות בכלל כשאוחזים האתרוג דרך גידולו ואיזה חסרון בהדר יש, ולכאורה צ"ל דאינו הדר בעצם (וע"ע בסעיף ט').

נשאר הגומא מכוסה - כל שניטל העוקץ ונשאר הגומא מכוסה לגמרי כשר, אבל אם יש נקב בתוך העץ שנשאר בגומא כתב הפמ"ג דפסול. ויל"ע אם צריך שכל גובה הגומא יהיה מלא עם העץ או דסגי כל כמה שיש עץ כל שהוא המכסה הגומא מלמטה. והנה, בד"מ משמע דסגי

במשהו, אבל לכאורה במ"ב (סקל"ד) משמע שצריך שיתמלא כל הגומא, אבל צ"ב למה כיון שכל כמה שיש עובי משהו מן העץ לכאורה ליכא חשש חסר. אמנם נראה שמקורו בטור שמשמע כן להדיא, ולכאורה צ"ל שאין החשש חסר משום דנחסר מבשר האתרוג אלא משום דצורת האתרוג הוא עם מילוי הגומא וכל שנחסר לגמרי נראה וניכר שאינו תם ושלם הגם שאינו חסר מבשר האתרוג כלום (כעין נחלקה התימות דפסול משום לקיחה תמה) ושר"מ שעד"ז כתב הערוה"ש (סעי' כא').

סעיף ט'

חזיית - אינו ברור כלל מהו החזיית שעליו דברו חז"ל, והראשונים כתבו שהוא כעין אבעבוע שתרגום של ילפת היא חזון והאגודה כתב שהוא גודל מעצמות הפרי. והנה אם הוא כעין שחין לכאורה אין אפשרות שיגדל בתלוש והמ"ב כתב דגם בגדל בתלוש מקרי חזיית. אמנם, ע' בביה"ל (סעי' יג') שהביא מהבכור"י שנוגד ע"י עיפוש הפרי ואה"נ זה שייך בין בתלוש ובין במחובר. ומזה שדנו הראשונים לענין בלעטלך אם מקרי חזיית משמע שהבינו שכל דבר שבולט החוצה מקרי חזיית. ויש להוסיף דגם אינו מבואר מהו גודל החזיית הפוסל. ואיך שנפרש אין החזיית מצוי כלל באתרוגים המצויים בשוק, אבל כללי דין חזיית שייכים לדיני שינוי מראה ובלעטלך הגבוהים שג"כ פוסלים ברובו במקום א', במיעוטו בב' וג' מקומות, ובחוטמו במשהו.

סעיף י'

גדר פסול מנומר - המחבר הביא ב' שיטות מתי פוסל מנומר אם רק בנתשפט הנימור על רוב שטח האתרוג או אפי' כשהנימור נמצא כולה בצד א' של האתרוג ג"כ פסול. והנה, בין אם הכלל הוא ד"א ו"א דבדאורי' אזלי' לחומרא ובדברנו לקולא (כמוש"כ המ"ב תרמו' סקל"ז) ובין אם הכלל הוא דאזלי' בתר ה"א השני (כמוש"כ המ"ב בסמוך בסקמ"ד), לכה"פ ביום ראשון שהוא דאורייתא היה לנו להחמיר כשיטת הר"צ גאות דאפי' במיעוטו של צד אחד פסול. אמנם, למעשה המ"ב (סקמ"ב) הביא מהאחרונים שפסקו כדעה א' לקולא דרק בנתשפט ברובו פסול (אבל בביה"ל הביא מה שהסתפק הבית מאיר דשמה כשיש ד' חזייות אפשר דגם בצד א' פוסל, דהרא"ש אמר שאינו מסתבר שג' נקודות קטנות במקום א' יפסול, אבל בד' אפשר דמודה).

אמנם, מצד שני המ"ב החמיר לפרש כהמג"א דא"צ שהנימור יתפשט על רוב שטח האתרוג אלא כל כמה שנתפשט הנימור ברוב הקיפן (circumference) של האתרוג ג"כ פסול, וע' בגר"ז שנקט דלאו דוקא ברוב הקיפן לרחבו אלא ה"ה ברוב הקיפן לאורכו ג"כ פסול. וצ"ב מ"ט פסול כיון שאין הנימור מכסה רוב האתרוג, ולכאורה סברתו היא דנימור אינו פוסל מחמת החזייות בעצמן אלא בגלל היחס למה שמסביבו ונמצא שגם מה שהוא מראה האתרוג הוא חלק מהנימור, ולכן כל שברוב הקיפן יש שינוי מראה מסתכלים על רוב האתרוג כמנומר. ובזה אפשר להבין מש"כ השעה"צ (סקמ"ה) דברובו במקום א' לא סגי ברוב הקיפן, שכיון שהפסול אינו בגלל הנימור לכן מחשבים רק מקום החזיית ולא שאר האתרוג ביחס לחזייתו.

אמנם, החזו"א (קמז', ה' ד"ה ספק) תמה דמנ"ל למג"א לחדש שיעורים, ואם זה היה כוונת הראב"ד היה מאריך לפרשו שזהו יסוד חדש שאינו ראוי להבליעו ברמז, אלא דבעינן שרוב שטח האתרוג יהיה מנומר והיינו שאם יקיף כל החזייות יכסה מקום המוקף את רוב שטח האתרוג. אבל יש להעיר שזהו כמעט מן הנמנע שב' או ג' חזייות יכסה רוב השטח האתרוג (אא"כ הם מאד גדולים) וגם יש להעיר דכיון שחזיית פוסלת בחוטמו במשהו ע"כ הנימור הפוסל איירי בלא נתשפט לחוטם וכיון שהחוטם הוא כ-25% מהאתרוג שאין בה חזיית כלל, וכמעט תמיד יש עוד 25% שאינו מכוסה כשיש רק ב' או ג' אבעבועות (אבל יש לדחות דרובו היינו רוב שטח האתרוג לבד החוטם כמו בהזכרנו בנסדק, ובמחצה על מחצה בסמוך). אמנם, נראה דיש לסמוך על החזו"א לכה"פ לענין שינוי מראה בזמנינו שבדר"כ אינו מעצם האתרוג אלא נגרם ע"י דברים חיצוניים כמו שנראה בהמשך בעזה"ת.

מנומר ליד העוקץ - ע' באשל אברהם מבוטשאטש (בסעי' ט' מהדור"ת, מובא בשו"ע שבהוצאת מ"י) שנקט דאין פסול מנומר ליד העוקץ כיון שאינו נראה. ומבואר שפסול הדר תלוי באיך שנראה לבנ"א, ומה"ט יש חומרא בחוטם, וכן אין מנומר וחזיית פוסל אלא במכסה רוב האתרוג (אבל לכאורה אין הטעם משום דאפשר לסובב האתרוג שלא יראה החלק המנומר). ולשון המב"ט המובא במג"א הוא "אם אין נראה לעין מחמת דקותו וצריך להסתכל בו לא הוי כל שהוא" וע"ש שכתב ג"כ דתלוי באיך שנראה כשאוחזו בידו (כעין שמחזיקו בשעת הנענוים), וע"ע בכע"ז ברדב"ז (ד', קיא'), ובגר"ז (תרמח', כב') כתב יותר דשינוי מראה שאינו פוסל אא"כ נראה לרוב בנ"א בהשקפה ראשונה, ונראה שכן נקטו הפוסקים למעשה (וע' בכשרות ד"מ דמש"כ החזו"א בסו"ס קמז' מהמב"ט שגם בקרוב צריך הסתכלות, צ"ב דמפורש במב"ט שמירי באוחזו במרחק ידו).

וכ"ז בפסולי הדר, אבל בפסולי לקיחה תמה יש שהביאו מש"כ רעק"א (מכתבים דו"ח עמ' פח') דאפי' נראה רק אחר הסתכלות עיונית ג"כ אינו תמה. ות"ח שאל אותי לדעת המחבר (תרמט', ה') דחסר פסול משום שאינו הדר א"כ יל"ע אם צריך להחמיר כרעק"א ויוצא דגם בחסר א"צ הסתכלות עיונית, וע'.

סעיף יא'

מחצה על מחצה - ע' במג"א (סקט"ו) שהקשה על הפוסלים מחצה על מחצה דאיך כתב המחבר בסעי' י' דאם כלם בצד א' כשר הא הו"ל מחצה על מחצה, ות"י דהתם מיירי שאינו מחצה של כל האתרוג רק של היקפו ולכן כשר (וע"ע מה שתי' בביה"ל). וצ"ב איך תי' קושייתו דאכתי הו"ל מחצה היקפו ולמה כשר. וע' במחה"ש שביאר דמחצה היקפו קיל טפי ממחצה שטח. ויל"ע למה, ואולי כוונתו דחידוש הוא דסגי ברוב היקפו וא"כ במחצה על מחצה שג"כ אינו ברור לפסול דנחלקו בזה הראשונים, אין לפסול אא"כ רוב שטח האתרוג מנומר.

סעיף יב'

מקום החוטם - נחלקו הראשונים במקום החוטם, לרש"י הוא עובי גבוה, ומשמע דאינו אלא קו דק במקום הכי גבוה של האתרוג לפני שמתחיל לשפוע, ולרא"ש הוא כל מקום השיפוע מעובי גבוה כלפי מעלה, להר"ן הוא מקום שממנו יוצא הוד, ולרמב"ם הוא הוד עצמו. ויל"ע למה לא הביא המחבר שיטת הרמב"ם, ואולי משום שהרא"ש נקט בדעת הר"ף שהוא כל מקום השיפוע וא"כ נמצא שהרא"ש והר"ף בשיטה א' ולכן אין לפסוק כהרמב"ם. ובדעת הרמ"א שלא הזכירו י"ל בע"א דלהרמב"ם החוטם הוא הפיטום וכבר כתב הרמ"א שרוב אתרוגים שהיה להם לא היה להם פיטום.

ולמעשה הביה"ל (ד"ה ממקום) דצ"ל דמתחיל אחר רובו (אבל לא פי' מהו מקומו בדיוק) ומתחיל למעלה מעובי גבוה וכולל גם הפיטום. וע' בשו"ת שבה"ל (ח"ח, קנ') שדייק מלשון המחבר (סעי' ט') שמתחיל להתקצר ולהתחדד שרק שיפוע חד (sharp incline) מקרי החוטם, וכמדומני שכן עמא דבר, ובדר"כ כל אתרוג מתחיל לשפוע קצת כבר מחצי האתרוג אבל אח"כ יש עוד שיפוע יותר חד ורק מהשיפוע החד מקרי חוטם (והחדרי הזרע הם מתחת להחוטם החד).

אתרוג שאינו משפיע בב' הצדדים מגובה שוה - נחלקו פוסקי זמנינו איך משערין החוטם באופן שאין ב' הצדדים של האתרוג מתחילים לשפוע מאותו מקום, ודעת הגריש"א שיש לחשבן מהלמטה ולדעת החוט שני יש לחשבן ממקום ממוצע (ולכאורה חידוש הוא), ולדעת השבה"ל (שם) יש לחשבן את הקו באלכסון דזיל בתר טעמא דהאדם משים עיניו בכל צד במקום שמתחיל לשפוע, וכמדומני שכן נוהגים למעשה (וכ"כ בחמדת משה יב', א' שנראה דכן הוא המנהג).

גארטל - ע' בא"א מבוטשאטש (סעי' ט') שהסתפק באתרוג שיש לו גארטל האם יש חוטם א' או ב', ובספר ד"מ השלם ר"ל ע"פ מש"כ הכפ"ת (לבאר איפה ראה הרא"ש בדעת הר"ח דכל השיפוע מקרי החוטם) דכל מקום חד מקרי חוטם ואה"נ יש שתים, אבל למעשה המנהג להקל שרק הלמעלה מקרי החוטם.

מה פוסל בחוטם בכל שהוא - הנה, המחבר רק כתב די"א דיבש פסול בכל שהוא בחוטמו וכתב המ"ב דלשיטה זו בודאי כל שאר פסולי הדר פוסלים שם בכל שהוא (מל"ש מיבש שאינו ניכר כ"כ, וע' בביה"ל), אבל יל"ע מהו בפסולים משום לקיחה תמה, וע' במחה"ש (מג"א סק"ז ד"ה וכל) שחידש דנהי דנסדק במקום אחר הוי הדר אבל בנסדק בחוטמו אזיל הדר דיליה ופוסל בכל שהוא. ולמעשה משמע מהביה"ל שדעתו להכריע שכל פסולי הדר פוסלים בחוטמו משא"כ פסולי לקיחה תמה, חוץ מפסול נסדק (והגם שלר"ן חסר פסול משום הדר, לטעמיה הדר אינו פוסל אלא יום א'. אבל ע"ש בביה"ל וצ"ב).

סעיף יג'

בלעטלך - בלעטיל נעשה בדר"כ מהעלין (ועלה באידיש היינו בלעט) משאר האתרוגים, מקוצים או מענפים שהשתפשו (brushed against) באתרוג וגרם שיווצר כעין גלד שהוא בדר"כ בצבע בז' (beige) או קרם (cream), והסתפק התרוה"ד (סי' צט') אם יש להכשירם או לא, והמהר"ל נקט להכשירם משום שאינם דומים לחזזית כיון שאינם גבוהים משאר האתרוג, והתרוה"ד מסיק להכשירם מט"א דכיון שדרכו בכך מקרי מראה האתרוג.

ולהלכה, הרמ"א הביא ב' השיטות, ויש נ"מ לדינא ביניהם. חדא, כשהוא גבוה או על החוטם דאז למהר"ל פסול ולתרוה"ד כשר, ולדינא כתב המ"ב דאין להקל בגבוהים. ויש לציין שהרבה פעמים נראה שהבלעטיל גבוה והוא מרגיש שונה משאר האתרוג אבל במציאות אינו גבוה ורק בגלל שהוא על בליטה (שהוא מקום שיותר מצוי שישתפשו) וכיוצ"ב הם נראים יותר גבוהים. ואפשר להבחין אם הוא גבוה ע"י שיסגור עיניו ויעביר ציפורנו משטח האתרוג לשטח הבלעטיל ויבחין אם יש איזה גובה ע"י שיתקע ציפורנו בבלעטיל.

ועוד נ"מ אם מקרי מראה האתרוג לענין אם פוסל בחוטמו בכל שהוא (ע' שעה"צ סקנ"ו), ולדינא כל כמה שאינו גבוה מהאתרוג אינו פוסל בחוטמו, ואעפ"כ אכתי יש ענין משום זה קלי ואנוהו שיהיה האתרוג (ובפרט החוטם) נקי לגמרי וכמוש"כ הפמ"ג (ס"ס תרמח') הח"א (קנא', ח') והתפא"י (ג', ו').

נקודה שחורה ע"ג בלעטיל - יש שרצו לדייק מהשעה"ה הנ"ל שהביא מהפמ"ג דמראה שחור ע"ג אבעבוע אינו פוסל משום שינוי מראה, דה"ה בנמצא על בלעטיל כיון דבשניהם אינו על עצם הארוג, אבל ע' בכשרות ד"מ שדחה שהפמ"ג רק כתב כן באבעבוע שדרכו בכך אבל בבלעטיל אין דרכו בכך, ולהלכה נשאר בצ"ע. ונראה דלמעשה יש להדר אחר אתרוג אחר (ומסתבר שאת"ל שהבלעטיל הוא מראה האתרוג דא"כ מראה שחור על גבו הוי כע"ג שאר האתרוג).

סעיף יד'

קילוף חזזית - קילוף חזזית אינו מצוי כיון שעצם החזזית אינה מצויה אבל קילוף בלעטלך הוא מאד מצוי, דבלעטיל קטן על החוטם יכול להוריד את המחיר של האתרוג בכמה מאות שקלים ולכן מנסים להוריד הבלעטלך, ובעצם אפשר להורידם אבל זה צריך זהירות רבה שזה לא יגרום לחסרון באתרוג (וע' בהל"ש שהגרש"ז"א אמר שאין אנו בקיאים בזה) ובדר"כ כשמורידים הבלעטל יורד גם הגליד השקוף אבל לכ"ע אי"ז חסר. ולכאורה מותר לקלוף הבלעטיל גם ביו"ט דרק בקילוף חזזית כתב הביה"ל דאסור משום מתקן מנא כיון שקודם הקילוף פסול מדינא, משא"כ בבלעטיל שאינו אלא משום הידור מצוה, אין בקילופו משום תיקון מנא. ובענין מתי אמרי' פסול החוזר להכשירו ומתי אמרי' בא בכח פסול, ע' מה שיתבאר בסי' תרמט', ה' בעזה"ת.

סעיף טו'

פסול כבוש - המחבר רק הזכיר כבוש בחומץ וביאר המ"ב דבזה דינו כמבושל אפי' שהא רק בכדי שירתיח (18 דקות), אבל אה"נ ה"ה בכבוש במים מעל"ע. ויל"ע מ"ט פסול, והמ"ב כתב שהוא משום הדר, אבל למעשה צ"ב איזה חסרון יש בהדרו בנשרה במים מעל"ע, דלכאורה אין לפרש משום שע"י שנשרה כ"כ הרבה זמן האתרוג ספג הרבה מים ודומה לתפוח, דבפשטות כבוש אינו אלא 24 שעות רצופות ואם כל יום הוציאו לרגע והחזירו אינו כבוש הגם ששהא במים בסה"כ לכר"כ שבועות. והנה, הפמ"ג (תרמט' משב"ז יב') הסתפק לענין מבושל דאפשר דנשתנה מכמות שהיה ולא במילתיה קאי ולאן אתרוג הוה, אבל יל"ע אם אפ"ל כן בכבוש, ולכאורה מה"ט כתבו הט"ז וב"ח דרק פסול בכבוש בחומץ (חזק, כמוש"כ השעה"צ) דאז אה"נ י"ל דנשתנה מכמות שהיה, וצ"ב.

מבושל - הביה"ל הסתפק בכמות הבישול, ויש להסתפק באיכות הבישול, האם פסול בנפל לרגע לתוך סיר רותחת או נשפך עליו דבר רותח או דבעינן שיתבשל כמאכל בן דרוסאי (שליש בישול) או שיהיה מבושל כל צרכו, וע' לקמן (תרמט', מ"ב סקמ"ה) דנראה מבואר דאפי' נפל לרגע הוי מבושל (ולכן התקשו האחרונים איך שייך בלוע באיסור בלי בישול). אבל צ"ב דלשון הגמ' הוא שלוק, והיינו מבושל ביותר כהרי"ז ויל"ע למה נקטו לדינא דבסתם בישול פסול.

מנומר - ע' בבכור"י שהעיר דכבר הזכיר השו"ע פסול מנומר לענין חזית ובסמוך כתב השו"ע מנומר בשינוי מראה, וא"כ מה בא המחבר לחדש בסעי' זה, וכתב דאולי דבא לפסול מנומר עם מראות כשרות. ולמעשה המ"ב הביא ב' שיטות בזה אם ר"ל מנומר בגוונין הפסולין או אפי' אם הוא מנומר במראות כשרות אבל ולא הכריע, ובשעה"צ (סקס"ב) כתב דמשמע מהשו"ע דמנומר פסול רק במראות הפסולות וצ"ע לדינא. וצ"ב דהלא לעיל (סקס"ו) בנקלף ונשתנה מראה האתרוג ג"כ הביא ב' דעות והכריע דאין להקל אלא בשעה"ד. וע' במטה יהודה שחילק (בדעת הראב"ד, וכן אפ"ל בביאור דברי המ"ב) דבנקלף גרע טפי כיון דאיכא תרתי הסרת הקליפה ושינוי המראה. אבל אכתי צב"ק מהו הצירוף הזה דשניהם בפנ"ע כשרים (ובספר חמדת משה סי' כא' האריך בביאור עני"ז).

סעיף טז'

מראה שחור - פשוט שאם הניח מדבקה שחורה ע"ג האתרוג או שיש לכלוך שחור ע"ג האתרוג שאינו פסול משום הדר, דרק כשהאתרוג עצמו שחור פסול, וכן ע' בגר"ז (סעי' כג') שנקט דאין שינוי מראה פוסל אא"כ נולד מעצמות האתרוג. ולכן יש לדון לענין הנקודות השחורות המצויות בזמנינו שרובם ככולם אינם מעצמות האתרוג אלא שנגרמו ע"י ריסוס (pesticides), פיח (soot) העבודות בפרדס, כנימות (insects), וזיהום אויר (pollution).

והנה, פשוט שכל מה שיכול להוריד אינו פוסל וכנ"ל, וכבר כתב הערוה"ש (סעי' לז') דראינו כמה פעמים שע"י דביקת שעוה נסתלק הדיבוק וכן כשמקנחין אותו בדבר רך יש לפעמים שמסתלק וכשר. ובזמנינו יש משתמשים עם בלו-טק (blu-tack), החלק האחורי של גפרור שע"י לעיסה נהפך למברשת, בניילון מהשרוול של האתרוגים, או בקוץ. והנה, לענין נדוקות מריסוס יש מחמירים כיון שהן חודרות לעצם האתרוג אבל הגרש"א לא פסלם למעשה. אמנם, פטריה (fungus) שחורה (ויותר מצוי בשמיטה) הוא מעצמות האתרוג ופוסל משום שינוי מראה כל שנראה בראיה רגילה (בריוחוק 300 ס"מ מהעין) לרוב בנ"א בלי הסתכלות עיונית.

מראה פסול על הפיטום (ב' סוגי פיטום) - בשחור על השושנתא כתבו הפוסקים דכשר כיון שאינו אלא עץ בעלמא, ובספר ד"מ למהדרין כתב דמה"ט כשיש שחור על גלד הגומא של הפיטום כשר. אבל כשיש נקודה שחורה על הדר, כתב הכה"ח דתלוי בסוג הפיטום, דבפיטום בשרי פסול אבל בפיטום עצי כשר. ולמעשה רוב אתרוגים שלנו הם הסוג הבשרי (והסוג העצי מצוי באתרוגים צהובים שהתחיל העץ להתייבש, ובהם לפעמים בניטל הפיטום גורם לגומא) ופסול בו שינוי מראה בפרט שהוא החוטם אליבא דהרמב"ם (והביה"ל חשש לשיטתו) ולא עוד אלא מה"ט גם בפיטום העצי נקטו הרבה פוסקים דיש להחמיר בשינוי מראה.

מראה לבן - גם בזה יש כמה סוגי מראות לבנים, והנה יש שבאים מעיפוש הפרי ואה"נ זה פוסל, אבל יש מראות לבנות שבאים מריסוס וכנ"ל, או בגלל שעלה הסתיר מקום באתרוג (אבל בדר"כ זה רק ירוק בהיר) או משפשופים או כנימות. והחיים וברכה כתב שכל שנוטה למראה לבן פוסל והשיג על התפא"י (פ"ג, מ"ו) שרק פסל בלבן ביותר, אבל ידוע מהחזו"א וכן ראיתי מובא בשם הגריש"א שנקטו כהתפא"י דרק בלבן הדומה ללבן חולצה פסול. ולפעמים אפשר להוריד הלבן, ולפעמים כשיצהיב האתרוג לא יראו הלבן בכלל ובה"ה ג"כ אינו פסול.

ירוק - המ"ב כלל ירוק כעשבי השדה עם שאר המראות הפסולות, ובמקורו בר"ן שכתב כן להדיא (לדעת י"א), וצ"ב דהלא מבואר בגמ' (לא): דאתרוג ירוק פסול לר"י משום שאינו גמר פירא ולא משום שאינו הדר, וע' בבית מאיר שהוכיח מהר"ן דס"ל כהב"ח דלמסקנת הגמ' דל"ל לר"י הדר באתרוג א"כ י"ל כדס"ל לגמ' מעיקרא דאתרוג ירוק פסול משום שאינו הדר. אמנם, בדעת המ"ב אא"ל כן, דהלא כתב (מ"ב סקס"ה, ושעה"צ סקס"ט) דלא קי"ל כהב"ח, וצ"ב.

חום - מצוי שע"י משמוש הידים שמתחיל האתרוג לקבל כל מני נקודות חומות, ויל"ע אם זה פוסל משום שינוי מראה. והנה מהביה"ל משמע שנקט דחום כענין צבע התמר הוא מראה כשר, אבל אולי אכתי יש להחמיר משום מנומר במראות כשרות (אא"כ ננקוט שהוא מראה אתרוג ממש). וידוע מהחת"ס שאמר שהוא כשר "דזהו הודו והדר" שנהפך לחום ע"י המצוה, (ויל"ע בנעשה כן לפני יו"ט). אבל לפי"ז יל"ע מה הדין בנחלקה התיומת או נפלו עלי ההדס ע"י נענועים.

אדום - נחלקו האחרונים אם אדום מקרי מראה כשר, ומשמע מהביה"ל שצייד דאדום כדם פסול. ומצוי צבע זה באתרוגים ישנים (שעדיין אינם יבשים).

סעיף יז'

כעין שחורות - המאירי ביאר שכעין שחורות ר"ל שירקרותו כהה וקראו כושי ביחס לשאר אתרוגים, ור"ל שהוא ירוק כ"כ כהה שנראה כעין שחור וזה כשר רק במקום שזהו הצבע הרגיל של האתרוגים. ולכאורה משמע דירוק פחות כהה וכעין עשבי שדה כשר לגמרי (כשידוע שנגמר הפרי) וע' בסעי' כא'.

גדל בשאר ארצות והובא למקום זה - הביה"ל כתב דלדעת הרמב"ם והרי"ף אינו מבואר בגמ' מה דינו, אבל ע' בכפ"ת (לו. ד"ה אמר מר) שכתב דמדקדוק לשון הרמב"ם (שהוא כלשון המחבר) משמע דלא הכשיר בבבל אלא האתרוגים שלהם אבל נדמה שבא מארץ אחרת משמע דפסול.

סעיף יח'

עגול ככדור - בד' מינים למהדרין הביא מחלוקת פוסקי זמנינו אם יש לה פיטום שבולט אם זה מציל שלא יהיה נחשב עגול ככדור.

עגול כדוד (כקדירה) - ע' בערוה"ש (סעי' יט') שביאר שאינו כאתרוג שעגול באמצעו ומשפע ויורד למטה ומשפע ויורד למעלה אלא מראשו עד סופו הוא בעגול והוא ארוך ואינו ככדור. ולדינא הביה"ל נקט דא"צ לחוש לגי' הפוסלת, ודלא כהעטרת זקנים, אבל הערוה"ש כתב דנכון להחמיר לכתחילה.

אין עוקצו מכוון נגד הפיטום - לא מצינו שיש פסול במה שאין עוקצו מכוון לפיטמתו, אבל התפא"י הביאו כא' 5 הידורים באתרוג, אבל בשם הגר"ע אורבאך שליט"א ראיתי (בדמ"ל) שאין מקפידין ע"ז ונחשב מהודר, אבל כמדומני שלמעשה עמא דבר שכן מקפידין בזה וכנראה משום שחסר בצורת האתרוג.

סעיף יט'

עשאו כמין בריה אחרת - יל"ע אם פסול משום הדר או משום שאינו אתרוג ונ"מ להמחבר בשאר ימים או לדין בשעה"ד. ובכלל יל"ע למה דפי דפי לא מקרי עשאו כבריה אחרת, וכן כדוד ג"כ לא מקרי בריה אחרת, וצ"ב מהו הגבול דמאיזה צורה כבר לא מקרי צורת אתרוג.

סעיף כ'

תיום - המ"ב הכריע דלכתחילה יש להחמיר בדאפשר כהסמ"ג דפסול, וע' בערוה"ש (סעי' מא') שהסתפק מה דינו אם הפרידם זמ"ז. ולכאורה ד"ז תלוי בטעמא דסמ"ג, דלדעת היראים פסול משו הדר, ולמכתם משום דפרי א' אמר רחמנא ולפי"ד אם הפרידם כשר. אבל הריב"ן כתב דה"ט דפסול משום דכשמפרידם נראה המקום כחסר ומבואר דל"מ להפרידם (אבל לפי"ד האתרוג כשר בשאר ימים).

סעיף כא'

הירוק כעשבי השדה - בפשטות ירוק ככרתי פסול משום דיש חשש שלא גמר פירא כדאיתא בגמ' (לא:): אליבא דר"י, אבל הב"ח נקט דלא חזר הגמ' ממה דנקט לפני"כ דאינו הדר, והגם דקי"ל כהט"ז ומג"א שהשיגו עליו דירוק אינו חסרון בהדר, אבל הביאו מש"כ המהר"ל דאין לקחת אתרוג ירוק אא"כ התחיל להצהיב, ויל"ע מ"ט אין העולם מקפידין בזה. וע' בכה"ח שהביא מהגט מקושר דבירושלים המנהג לברך על ירוקים כיון שידוע בודאי שיזרו למראה האתרוג, וכן ראיתי בד' מינים למהדרין בשם הגריש"א בטעם המקילין, וכבר מבואר בראשונים דבכה"ג כשר גם כשהוא ירוק. [אמנם, ראיתי בחמדת משה (י', הערה פו') שהוא לקח אתרוג מאד קטן (פחות מגודל אגוז פקאן) והניחו ביחד עם תפוחים והצהיב הגם שלכאורה אא"ל שהוא גמר פירי, וצ"ב].

אתרוג צהוב - יל"ע אם יש איזה ענין להדר לקחת דוקא אתרוג צהוב. וע' בכור"י שכתב דבעל נפש יחוש להב"ח (והגר"ח וגרי"ז הקפידו ע"ז) והמ"ק כתב שבודאי מראה כזה וככרכום שהוא מראהו של אתרוג הגמור והמהודר יפה הוא יותר (וכן משמע בראשונים דזהו עיקר מראה האתרוג, ע' בתוס' נדה יט:). ועוד טעם להקפיד על אתרוג הצהוב מחשש דשמא הירקות מסתיר נקודות שחורות וכשיצהיב באמצע סוכות יראה הנקודות.

מורכב - בגמ' ובראשונים לא מצינו כלל שדיברו בענין אתרוג המורכב, ובספר מסורת האתרוג ר"ל דה"ט משום דא"א להרכיב אתרוג בשאר פירות חוץ מפירות הדר (citrus fruits) ולא היו לראשונים שאר פירות הדר. ולמעשה רוב אחרונים נקטו דפסול אבל מטעמים שונים. ללבוש פסול משום דנעבדה בו עבירה, לרמ"א (בתשובה קיז') ומג"א משום שאינו פרי, למהר"ם אלשיך ולט"ז משום חסר (ולכאורה זה א"ש רק את"ל דחסר אינו משום הדר, אא"כ חסר בשיעורו). וע' בכשרות ד"מ שהביא עוד טעמים המוזכרים באחרונים, לכפ"ת (לה). משום שאין טעם עצו ופריו שוה, לחלקת יואב (סי' לב') משום בל תוסיף שמוסיף מין ה' לבכורי שלמה (או"ח סי' ז-ח) משום שפרי א' אמר רחמנא ולא ב', והביא שם בשם ר' מרדכי גימפל דפסול מצד חציצה שהחלק הלימון חוצץ בין ידו לאתרוג.

והגם שהאחרונים נתנו ד' סימנים לאתרוגים אבל למעשה כתבו הפוסקים שא"א לסמוך עליהם, ובכלל ידוע שאתרוג תימני אין בו מיץ, ובאתרוג מורקאי אין גרעינים. והשע"ת (תרמט', ג') רצה להקל בדור שני של מורכב (כיון שלא נעבדה בו עבירה), אבל מסקנת המ"ב כחת"ס דצריך מסורת דוקא, ובפרט בזמנינו שיכללו אופני הרכבה ובאתרוגים מכמה מקומות שבעבר לא חששו בהם למורכב יש לחשוש בזמנינו. ואתרוגי יענווא היו מוחזקים והיינו אתרוגי כפר חב"ד. והחזו"א חיקר מאיפה לקחו הגדולים שבדורות שלפניו את האתרוגים שלהם ונתן בגרעיניהם להגרמ"י לפקוביץ ולהרב הלפרין ושתלום וזהו זן חזו"א (למיניהם).

סעיף כב'

שיעור אתרוג - לדינא צריך שהאתרוג יהיה 50 גרם, ולכתחילה יש להדר אחר הגדול כב' ביצים (100 גרם) ומהידור מצוה שלא יהיה שיעור מצומצם.

אתרוגי מים - גידול האתרוג בחורף לוקח ז' חדשים, בקיץ ה', ולפני סוכות ב' חודשים שמשקים האתרוגים עם הרבה מאד מים, אבל יש חשש שיתכווצו בסוכות, ולמעשה המ"ב החמיר בהתכווץ אבל צ"ב למה כיון שכבר גדל כגודל פרי (וכ"מ לקמן תרמט', ה' לענין אתרוג שחתכו ממנו דבעינן שישאר כביצה, וצ"ב כנ"ל).

סימן תרמט' (דברים הפוסלים בארבעה מינים)

סעיף א'

לזול באתרוג ושאר מצוות - המ"ב (בהקדמה) הביא מהסמ"ג דאין לזול בד' מינים כשהעכו"ם מוכרים אותם שצריך ליתן להם מעט יותר מדמיהם דאל"כ לא יביאו הד' מינים בעתיד. ונראה דיש עוד ענין שצריך לזהר בו הגם שאינו מדינא, אבל אולי יש בזה קצת משום מזלול מצוה, כשמתווכחים על המחיר, דמובא בשם האריז"ל "בענין הדברים של מצוה כגון לולב ואתרוג וכיוצא ראיתי שהיה נותן למוכרים כל מה ששואלים ממנו בפעם הראשונה לא היה מסרב עליהם וכו' ואמר לי שאין לסרב על שיעור המצות" (ואה"נ הכל תלוי במצב כי ידוע שבכמה מקומות מעלין את המחיר לכתחילה בגלל שיודעים שיתכווחו עליו) ויש לדעת שרק מרויחים מהכסף שמשלמים לצורך מצוה.

תשלום על הד"מ לפני סוכות - הביה"ל (ד"ה כל) ציין למש"כ לעיל בהלכות ציצית (יא', סקכ"ז) דאם קנה ציצית והמוכר עייל ונפיק אזוזי (ר"ל שהוא רוצה את הכסף שלו) והוא אינו רוצה לשלם לו, מדינא אינו שלו. ויש לציין למש"כ הגרשז"א (מצורף להסכמתו לספר ד' מינים השלם) דנלענ"ד חידוש דאפי' קעייל ונפיק אזוזי שאינו קונה אלא בדמים, מ"מ כיון דבערב החג ממש הרי לא יוכל המוכר למכור את האתרוג, וברור הדבר שאז ודאי לא יתרצה כלל המוכר לקבל את האתרוג מהלוקח ולבטל המקח, לכן נראה דתו לא חשיב כלל כעייל ונפיק אזוזי כיון דטפי ניחא ליה שהלוקח ילשם לו לאחר זמן מלבטל המקח, והיא הערה נכונה למעשה.

וע"ש בביה"ל (סימן יא', ד"ה מצמר) שציין למה שהביא השע"ת (ריש תרנח') מהמחנה אפרים דלדעת הפוסקים דקנין דרבנן לא מהני לצאת יד"ח מדאורייתא, הני דקנו אתרוג למצוה ופרעי אחר החג לא יאות עבדי דכל כמה דלא יהיב דמי אין לו בו רק קנין משיכה שהוא מדרבנן ואנן בעינן לך מדאורייתא. וכתב המ"ב (תרנח', סק"י) דלכתחלה נכון לזהר בזה ולפרוע קודם החג. אמנם, כמדומני שנקטו הפוסקים דצ'ק בזמנינו יש לו דין מזומן (אא"כ הוא צ'ק דחוי) אבל יש שמדייקים לשלם במזומן דוקא, אבל כנ"ל אינו אלא זהירות לכתחילה ואינו מעכב (ובטעם דאינו מעכב, ע' בד' המינים השלם ח"ב מילואים ללולב אות לד' שהביא מהאחרונים כמה טעמים להקל בזה).

גזל ואח"כ פייסו - מישהו אמר לי שהסבא שלו שלח האבא שלו לקנות אתרוג מרב א' ובדרך הביתה שיחק הבן עם הקופסא ונפל האתרוג וכשהגיע הביתה ואביו פתח את הקופסא הוא גילה שנשבר הפיטום, והוא שלח הבן בחזרה להרב להגיד לו שמכר לו אתרוג עם פיטום שבור, והרב נתן לו אתרוג חדש. אחר עשרות שנים, האבא חזר להרב ואמר לו מה שקרה והרב מחל לו (ולאחר כמה ימים נפטר הרב). ויל"ע אם הסבא יצא יד"ח המצוה למפרע או לא, דלכאורה בשעת מעשה היה האתרוג גזול כיון שהרב לא ידע בשעה שנתן לו אתרוג חדש שהבן הוא זה ששבר את הפיטום.

והנה, הביה"ל ציין למש"כ השע"ת (תרנח', סק"ג) דמי שמכר ד' מינים בתנאי שלא ליתנו לקהל, ועבר על תנאו וחזר ופייסו דעת המהרשד"ם שיצא, וכתב המשאת משה דה"ה בגזל ופייסו אח"כ דשפיר נחשב שלו למפרע ויצא יד"ח. אבל הגבעת פנחס השיג דאינו נעשה לך למפרע. **ולדינא** אינו ברור איך ק"ל, אבל לכאורה הוא חידוש גדול שמצותו מתלה תלוי וקאי אם ימחול לו הנגזל או לא. וע"ש במ"ב (סקט"ו) שכתב דבלא החזיר המתנה ע"מ להחזיר ואמר הבעלים הריני כאילו התקבלתי יוצא יד"ח, והשעה"צ (סקי"ט) הוסיף שכ"ז הוא אם מבטל תנאו בתוך הזמן אבל בלאחר זמן שכבר לא נתקיים התנאי ונתבטל מתנתו ונתבטל מצותו בודאי לא יועיל מה שיאמר הריני כאילו התקבלתי. ולכאורה משמע דלא מהני מחילה כדי שיוכל לקיים המצוה למפרע. אמנם, יש לחלק דשאנ"ה שאא"ל הריני כאילו התקבלתי אם כבר עבר זמן המצוה דמה יועיל שקיבלו עכשו דאפי' החזירו לו עכשו את האתרוג אינו מועיל (ע"ש בשו"ע דצריך להחזירו בזמן חיובו), משא"כ בגזילה אם מחל לו על מה שגזלו יש לצדד דאה"נ יצא בדיעבד, ולמעשה צ"ב.

גזל אתרוג מהודר ורוצה לפטור עצמו בפשוט - המהר"ם מינ"ץ חידש דבגזל אתרוג מהודר מחבירו שהוא יכול לפטור עצמו, וראיה ממי שאמר הרי עלי עולה והפריש שור וגזלו ממנו דיכול להחזיר לו שה כיון שיוכל לקיים נדרו עם שה. וכנראה דה"ט דעצם האתרוג אינו שוה כ"כ, והמחיר אינו אלא בגלל שרוצה לקיים המצוה עם אתרוג מהודר, אבל כיון שמדינא יוכל לצאת יד"ח באתרוג פשוט לכן אינו חייב לשלם לו אלא אתרוג כשר. אבל כמה אחרונים השיגו עליו דבודאי חייב לשלם לו דמי ההידור. וראיתי בספר ד' המינים השלם (שם), אות לו' שכתב דבגנב מהמוכר אתרוגים לכו"ע חייב לשלם לו דמיו (כיון שאצלו השווי הוא כמה שהוא יוכל למכור את זה) ורק פליגי בגנב ממי שקנה האתרוג, דהוא אינו מתכנן למכור את זה ורק רוצה לצאת בו יד"ח, ולזה סגי באתרוג פשוט.

איגוד לולב ע"י אשה וקטן - במ"ב (ושעה"צ סקט"ו) מבואר דלכתחילה אין לבקש מאשתו או מבניו הקטנים לאגד הלולב, ואם אפשר יש להתיר האגד ולאגדו שנית. ולא לו שנוהגים להשתמש עם קוטשק"ל, אין להניח לאשתו או לבנו לשים הלולב הדסים וערבות בתוכו דלדעת המ"ב (תרנא', סק"ח) בזה מקיימים הדין איגוד, וכן אין לתת להם לקשור הטבעת מסביב לקוטשק"ל, אבל הם יוכלים לקשור שאר הטבעות כמוש"כ המ"ב, ובודאי אין בעיה אם הקטן עשה הקוטשק"ל או הטבעות דאין העשייה מעשה האיגוד כלל.

סעיף ב'

סתם שאילה היא מתנה ע"מ להחזיר - מבואר במ"ב (סקט"ו) דאין מצוי הפסול שאול כיון דבסתמא אמרי' שנותן לולבו במתנה ע"מ להחזיר, וליכא פסול שאול אלא כשאומר בפירוש שנותן לו בשאלה או כשהנותן אינו יודע הדין (וע' בערוה"ש סעי' ה' דאה"נ השיג דלא אמרי' כן דלא מסתבר שזהו כל הפסול של שאול). וע' לקמן (תרנח', שעה"צ סק"ה) דמבואר דגם המקבל יכול להחזיר לו בסתם. ויל"ע מה הדין אם המקבל א"י הדין שצריך שיהיה שלו (והוא די מצוי), האם הוא צריך לכוון לקנות הלולב וכן להקנותו בחזרה או דאין צורך בזה וסגי בדעת מקנה ובמה שלמעשה החזירו בסוף היום, ולכאורה מהשעה"צ הנ"ל משמע דיש צורך להקנות את הלולב בחזרה (ורק אמרי' דבסתמא מקנה לו בחזרה).

והנה, ע' ברא"ש (פ"ג, ל') והריטב"א בקידושין (ו'): שכתבו דבמתנה ע"מ להחזיר צריך המקבל להקנות המתנה בחזרה, אכן הקצוה"ח (רמא', סק"ד) כתב לדון בזה שא"צ להקנות לו בחזרה, גם יכול לומר לו יהא שלך במתנה עד שתצא בו, אמנם ע"ש בנתיחה"מ שהשיג עליו, ולמעשה המחבר פסק כהרא"ש ולכן בכל אופן בודאי יש לנהוג כמוש"כ המ"ב דטוב לפרט שנותן במתנה ע"מ להחזיר.

לבקש מאשה הד' מינים של בעלה - ע' במ"ב לקמן (תרנח', סק"ח) שהביא מהמג"א דאשה שנתנה לקרובה הד' מינים של בעלה, לא יצא דשמא לא ניחא ליה כ"א במכירה אם לא שהוא אדם חשוב דזילא ביה מלתא למכרו "דאמדינן דעתיה דניחא ליה". ולכאורה בזמנינו כל א' הוא חשוב דלא שמענו אף א' דלא ניחא ליה כ"א במכירה. אבל ע"ש שהביא המ"ב שהבכור"י השיג על המג"א וס"ל דביום הראשון לא מהני מה דניחא ליה לבעלה כיון דאינו שלו ממש ואפי' כשהיא נושאת ונותנת בתוך הבית אין לה רשות ליתן משלו וע"כ מסיק שם דאפי' שמע בעלה אח"כ ונתרצה, לא מהני דבעת הלקיחה לא היה שלו וצריך לחזור וליטלו. ולכאורה משמע דאם לא קיים המצוה בשעת מעשה א"א לצאת המצוה למפרע בשעה שהבעל הסכים, וע' בסמוך.

לתת לאשה נשואה לצאת עם הד' מינים שלו - ק"ל דמה שקנה אשה קנה בעלה, וא"כ כשנותן לאשה מתנה ע"מ להחזיר אכתי אינו שלה, ובשלמא כשבעלה נותן לה מתנה בודאי הוא שלה לגמרי, אבל אחר הרוצה לתת לה מתנה צריך לומר ע"מ שאין לבעלך רשות בה, וא"כ לכאורה ה"ה בד' מינים. וכן בבכור"י (תרנז', סק"ה) שנקט כן לדינא, אבל ע"ש בתוספת ביכורים שרב א' העיר עליו, וכן דעת הגרש"ז (הל"ש פ"י) דסגי במה שיש לה קנין הגוף הגם שיש לבעלה קנין פירות, וע"ש דבביתו לא הקפידו ע"ז, וכן עמא דבר להקל בזה.

אתרוג האסור בהנאה - הביה"ל (ד"ה אינו יוצא) חידש דלולב האסור בהנאה אסור כל ז' דכתותי מכתת שיעוריה. וקשה דרק לענין דברים העומדים לשריפה אמרי' כתותי מכתת שיעוריה (כמוש"כ בסק"ח) ולא בסתם דבר האסור בהנאה, והגר"א שציין עליו איירי בערלה ותרומה טמאה, וצ"ע.

נדר הנאה מלולבו - הרמ"א נקט כתשובת הרשב"א דבנדר הנאה מלולבו לא אמרי' אי בעי מיתשיל על נדרו, וא"א לצאת יד"ח בלולב זו. ויל"ע למה באמת לא אמרי' אי בעי מיתשיל עליה, דמאי שנא מאתרוג של דמאי דיוצא משום דאי בעי מפקיר נכסיו. ואפשר דשאני נדר דתלוי בדעת אחרים, דבעינן חכם להתיר נדרו משא"כ בדמאי דיכול להפקיר נכסיו בעצמו (הגם שצריך ההפקר להיות בפני עוד אנשים). וע' בערוה"ש (סעי' יד') דאם נטלו ואח"כ נשאל על נדרו יצא שהרי החכם עוקר הנדר מעיקרו. ולפי"ז נמצא שהמצוה מיתלה תלי וקאי, וכן ראינו (בסעי' א') לענין מי שגזל אתרוג ואח"כ פייס הבעלים ד"א יוצא למפרע. אבל יש לחלק דכאן עדיף טפי כיון שהחכם עוקר הנדר מעיקרו ואינו כפיוס.

סעיף ג'

לולב של הפקר - יל"ע אם אפשר לצאת אם אתרוג של הפקר ביום הראשון, ודבר זה תלוי בביאור הדין לכם, האם לכם רק בא למעט אתרוג של חבירו דהיינו גזול ושאלו או דבעינן שיהיה שלו ממש. וע' בערו"ל (כז:): שתלה ד"ז במחלוקת ראשונים. לדינא ע' בכפות תמרים (לא: ד"ה) דא"א לצאת באתרוג של הפקר והביאו הפמ"ג לדינא (במשב"ז סק"ג), וכתב דראיה מלולב של עכו"ם דא"י לצאת בו רק מיום ראשון ואילך, ובמה איירי דאם הוא של הגוי בודאי א"י לצאת בו, ואם קנאה הישראל א"כ הוי ע"ז של ישראל וכתותי מכתת שיעוריה וע"כ שהוא הפקר ולא הגביהו הישראל לקנותו ואפ"ה א"י לצאת בו.

וע' בתוספת ביכורים (תרמט') שכתב דכיון דק"ל (סעי' ב') דמי שאסר הנאת לולבו ע"ע אינו יוצא בו דלא מקרי לכם הגם שאין לאדם אחר רשות בה, מוכח דלכם אינו בא רק למעט שלא יהיה גזול ושאלו אלא בא לרבות דבעינן שיהיה לו בעלות בד' מינים שהוא יוצא בהם, וממילא א"י לצאת בשל הפקר.

סעיף ד'

ד' מינים שגדלו בחצר כנסיה (church) - לכתחילה אין להשתמש בד' מינים שגדלו בחצר של כנסיה, וכמוש"כ המ"ב מהספר חסידים. ונמצא ששוה דין גנות הצעירים לדין לולב של ע"ז דלכתחילה לא יטול משום דמאוס ובדיעבד אם נטל יוצא (רק דיש נ"מ ביניהם לענין יום ראשון). ויל"ע למה באמת יוצא בלולב של ע"ז כיון שהוא מאוס לגבוה, (ובפרט אם מיאוס של נקיבת עכברים פוסל אפי' בדיעבד ע"ס סעי' ה'), אבל יש לחלק דהתם ניכר באתרוג מקום אכילת העכברים משא"כ בלולב של ע"ז.

ערבות שגדלו בבית הקברות - ראייתי בספר ד' מינים השלם שכתב דכיון שמה שגודל בבית הקברות אסור בהנאה לכן א"א לצאת בהם.

סעיף ה'

ניחא ליה לאיניש למעבד מצוה בממוניה - הא דאמרי' דניחא ליה לאיניש למעבד מצוה בממוניה לכאורה חידוש הוא לענין ד' מינים דהלא הרמ"א (תרמה', ג') הביא דיש פוסלים נסדק התינומת במשהו משום שע"י הנענועים יתכן שיפתח יותר, ומוכח דמצוי הוא שיפסל ע"י הנענועים, וכן ידוע שע"י המשמושים נולדים כתמים חומים באתרוג (הגם שלדעת החת"ס אינם פוסלים האתרוג). ובודאי מי שידוע בו שהבעלים מקפידים אין ליטלו ממנו בלי רשות כמוש"כ המ"ב, וגם במי שידוע בו שאינו מקפיד אכתי צריך זהירות בשעת הנענועים.

ולצאת בלולבו של חבירו ביום א' מבואר במ"ב דלא מהני מה דניחא ליה לאיניש וכו', כיון שלמעשה אינו שלו. ומשמע דר"ל דרק נ"ל לאיניש למעבד מצוה בממוניה דהיינו בממון שלו, אבל לא שיתן הלולב לאחר שיהיה הממון שלו. ויל"ע כשידוע בודאות שיסכים האם יכול לצאת בו ואח"כ לבקש ממנו רשות. ולכאורה כיון דבשעת מעשה לא היה שלו לכאורה אינו יוצא בו (ע"ד שכתב המ"ב תרנח' לענין אשה שנתנה הלולב של בעלה ואח"כ הסכים הבעל).

בא מכח פסול - ברמ"א חילק בין חתך ניקור העכברים דכשר ובין חתך יבשות או נימור דפסול משום דבא מכח פסול. ויש לציין, שמקור הדין של בא מכח פסול הוא מהראב"ה המובא בהגהות אשרי, וע"ש בראב"ה שהביא ראייה לדבריו מניקבוה עכברים, דלרב (בלישנא קמא) משמע דפסול אפי' ביום שני בכל ענין ואפי' אם יחתוך במקום שאכלו העכברים (כמוש"כ הט"ז), ונמצא לדבריו דאין לחלק בין נקבוה עכברים לנימור. וצ"ל דלדין דלא ק"ל רב דלישנא קמא, א"כ נקבוה עכברים אינו פסול כמו יבשות ולכן יש לחלק ביניהם לדינא, דבבא מכח פסול ממש אינו יוצא יד"ח. והא דאין יוצאין יד"ח בבא מכח פסול משמע בהגהות אשרי דה"ט משום שהוא מאוס (וע' מה שחידש החיים וברכה לפי טעם זה).

והנה, מצינו עוד כמה ציורים בד' מינים שבאו בכח פסול ולפעמים כשר ולפעמים פסול. (א) מיעוט ענבים בהדס כשר. (ב) הורדת עלין יבשים בהדס כשר. (ג) קילוף חזית כשר. (ד) לדעת רש"י בקליפה שהתחיל להתקלף, אם קילף כולו כשר. (ה) לישר לולב עקום דעת כתבו הפוסקים דמועיל. (ו) הדבקת המניק יחד פסול לדעת הגרש"א ולדעת הגר"י פ"ש כשר. (ז) חיבור עוקץ או פיטום שנפל, וכן לחבר אתרוג שנסדק ע"י מחט נחלקו בזה גדולי האחרונים. (ח) צביעת נקודות שחורות באתרוג משמע דפשוט דפסול. ויל"ע מהו הגדר בדברים אלו. **ויש** לציין שהמ"ב (סקל"ח) הביא מהמאמר והגר"א דאה"נ דיש בזה מחלוקת לדינא, ולמחבר שכתב (תרמח', יד) דבקיף הנימור אם נשאר ירוק כמות שהיה כשר מבואר דגם הבא מכח פסול כשר. ולא עוד אלא כתב המ"ב לדינא דבשעה"ד יש לסמוך להקל כדבריו בשאר ימים כיון שלדעת הרמב"ם גם אם לא חתכוהו פסולי הדר כשר בשאר ימים. אבל יש להעיר, דהלא לדעת הרמ"א פסולי הדר פסולים כל ז', ולדעת הרמ"א מה שבא מכח פסול אין יוצאין בו, וא"כ להרמ"א ליכא קולא כלל בשאר הימים.

וע' בביאור הגר"א דכל שאין פסול ההדר בגופו אלא מבחוץ אין לפסול משום בא מכח פסול וראיה ממיעוט ענבי הדס דלאחר שממעטו אינו ניכר אם מיעטו. ומה"ט מותר להוריד חזית או נימור שהוא מעל גופו של האתרוג וכן עלים יבשים מההדס, ומותר לישר לולב במכבש. אבל מה שחסר בהדר בעצם כגון ביבש האתרוג או שהוא מנומר בזה ס"ל להרמ"א דאינו מועיל לחתוך הפסול וכן לא מצינו מי שיכתוב שמוותר לצבוע הנימור, דכיון שהאתרוג אינו הדר בעצמותו, צביעת הנקודות השחורות אינו אלא כמי שמתעלם מהם ודומה למי שכיסה הנקודות באצבעו בשעת הנענועים, ומה"ט אינו מועיל לצבוע לולב היבש. ובעצם כבר כתב הראמ"ה כן (לא. תוד"ה) דאינו מועיל לצבוע אתרוג הירוק ככרתי כיון דבעינין הדר בעצמותו (והעיר החיים וברכה דמבואר דקאי בשיטת הב"ח דירוק פסול משום הדר דאת"ל משום שאינו גמר פירי פשוט שא"א לצבוע האתרוג שיהיה כאילו נגמר הפרי).

אמנם, פסולי לקיחה תמה נראה דבזה נחלקו הפוסקים אם ע"י תיקונו של אדם מקרי לקיחה תמה, דדעת הגרש"א דא"א לדבק לולב שכבר נסדק כהימנך או נחלקה התיומת דכיון שהוא כבר פסול למה זה דומה למי שמחבר הפיטום ע"י מחט. ולכאורה דוקא נקט פיטום משום דלענין חיבור העוקץ מצינו פוסקים שהתירו ד"ז כמו שהביא הבאה"ט (תרמח', סקט"ו) ובטעם ההבדל י"ל דבפיטום חיישינן דפסול משום הדר (ע' מ"ב סקל"ו) ולכן באינו הדר בעצמותו א"א לחברו יחד ולהכשירו וכנ"ל, משא"כ עוקץ שפסולו משום חסר או לקיחה תמה לכן יש לצדד דאולי מהני ע"י חיבור מחט.

אמנם, הביאו כמה פוסקים התוספתא בעוקצין (ג', ד' ומובא בביאור הגר"א תרמח', ג') דאתרוג שנפרץ ותחבו בכוש אינו חיבור שאין חיבורי אדם חיבור. ויש שרצו לדחות דהתם איירי לענין טהרות דלא מקרי מחובר לענין טומאה וטהרה, אבל הר"ש שם כתב דאינו חיבור **למצוה**, ולכן נחלקו בזה הפוסקים אם חיבור ההמניק, התיומת והעוקץ ע"י אדם מקרי חיבור למצוה, כיון דסו"ס אינו לקיחה תמה בעצמותו. אמנם, לולא דמסתפינא הייתי אומר שאם יכופף העלין באופן שחוזר ההימנך להראות כעלין ישרים דלכו"ע מותר דאינו מעשה חיבור אלא תיקון מבחוץ.

לצאת לכתחילה באתרוג חסר בשאר ימי החג - הגם דמשמע דרמ"א דמותר לכתחילה לצאת עם אתרוג חסר בשאר ימי החג, אבל בראב"ד ומאירי (לו. בסוגיא דר"ח מטביל בה) מבואר דחסר בזה קלי ואנוהו, אבל נראה דזהו רק בודאי חסר אבל בספק חסר לכאורה א"צ להחמיר.

אתרוג האסור באכילה - לדעת המחבר אתרוג האסור באכילה פסול כל ז', אבל אינו מבואר מ"ט. והנה, המ"ג (סק"כ) חידש דה"ט דפסול דיש פסולי לכם הפוסלים כל ז' כמוש"כ תוס' (כ"ט: ד"ה בעינן) ומה שהפרי אסור באכילה הוא פסול בגוף האתרוג ופסול כל ז'. ולכאורה היה אפ"ל בע"א בפשיטות כמוש"כ הרמב"ם בפיהמ"ש דלא מקרי פרי כיון שא"א לאכלו (והביאו הפמ"ג א"א סוס"ק כ') ולכן פשוט שפוסל כל ז'. **אתרוג שא"א לאכלו מחמת סכנה** יל"ע מה דינו, למשל כשיש עליו ריסוס (pesticides). ודעת הגרש"א (הלי"ש פ"י) דכיון שלאחר זמן יפוג הריסוס ויהיה אפשר לאכלו כשר, ומבואר דא"צ היתר אכילה עכשו וסגי במה שיהיה אפשר לאכלו לאח"ז וכנראה דה"ט משום שיפוג טעם הריסוס מעצמו בלי מעשה מצידו. ויש להוסיף דגם אם לא יהיה אפשרות לאכלו כלל מחמת הריסוס נראה דיש להקל, דהלא צידד המ"ב (סקמ"ה) דיכול לצאת בו בשאר ימים ובשעה"ד אפי' ביום ראשון (שעה"צ סקמ"ח), וא"כ כאן שאינו אסור בעצם ורק דא"א לאכלו משום הרעל יש לצדד דעדיף טפי וכשר בכל ענין.

ואתרוג שהיה מתחת המטה (או במטוס מתחת לכסא בשעה שישן) דעת הפ"ת (י"ד קט"ז) דבדיעבד אפשר לאכול אוכל שהיה מתחת למטה (וכ"ש יש להקל בתחת כסא ד"מ דאינו כמטה לעני"ז), ומה"ט הקיל השד"ח וגם מטעם דשומר מצוה לא ידע דבר רע, ובפרט אם ישפוך עליו מים ג"פ כעין גט"י.

סעיף ו'

לצאת עם ד' מינים פסולים בשעה"ד - בזמנינו כמעט מן הנמנע הוא לצאת עם ד' מינים פסולים בשעה"ד, דכתב המ"ב דשעה"ד ר"ל שאין אחר בעיר (ו"א בתוך התחום) וב"ה א"י מצוי כלל וכלל, ולדינא השעה"צ (סקס"ג) צידד דכל פסולי הדר לוקחים בשעה"ד אבל נשאר בצ"ע למעשה.

אתרוג שנחתך ממנו חלק ונשאר פחות מכביצה - לדעת הר"ן אין יוצאים באתרוג חסר א"כ נשאר רוב האתרוג אבל בתרוה"ד מבואר דא"צ שישאר רוב האתרוג וכל כמה שנשאר שיעור אתרוג יוצא יד"ח. וע' ברעק"א שהעיר דהלא כל השיעור ביצה אינו אלא משום גמר פרי וא"כ כל שמתחילה הגיע האתרוג לשיעור ביצה מה איכפת לנו אם נחתך ממנו ולא נשאר כשיעור ביצה.

והנה, הביה"ל (ס"ס תרמח') הביא מהח"א דבפחות מכביצה יש חסרון בהדר, אבל לכאורה כ"ז אתיא אליבא דב"ח דס"ל דלמסקנא הדרינן דירוק פסול משום שאינו הדר, וכן בפחות בכביצה, אבל להלכה לא נקטינן כוותיה (כמוש"כ השעה"צ סקס"ט) ולכן צ"ב למה הזכירו הביה"ל. וע' בחיים וברכה בהגהת המו"ל שרצה לחדש דבפחות בכביצה פסול מטעם דלא מינכר לקיחתה. והוא חידוש גדול דנמצא דנחלקו ר"מ ור"י אם מינכר לקיחתה בכביצה או בכאגוז (ועוד דמשמעות הגמ' דב' או ג' פלפלין כבר מינכר לקיחתה ונראה שזה פחות מכביצה). ולכאורה טפי עדיף לומר דשיעור אגוז הוא בכדי שיהיה מינכר לקיחתה ורבי יהודה החמיר דבעינן כביצה משום גמר פרי, וע'.

ומענין לענין ומעניינא דיומא - ע' בספר ד' מינים השלם (עמ' תד') שהביא מעשה שהיה שפעם א' בא אדם אל הגה"צ רבי זלמן בהר"ן לעווי זצ"ל במוצאי יוה"כ להראות לו אתרוגו שהיה מהודר בכל המעלות אלא שהיה חסר, ואותה שנה חל יום א' של חג הסוכות בשבת. כאשר אמר לו רבי זלמן שיש פסול חסר באתרוג תמה הלה וכי מה בכך הרי בשנה הזאת חסר כשר, נזדעזע רבי זלמן בחרדת קודש וגער בו: האם אינך מאמין בביאת המשיח, וכי אינך מחכה ומצפה לו בכל יום שיבא, הרי אנו מקוים כי במהרה יבנה ביהמ"ק ונזכה אז ביחד עם כל בית ישראל לברך שם על הלולב והאתרוג גם ביום הראשון של החג אע"פ שיחול בשבת, והרי אתרוגך יהיה פסול לברך עליו שם, ולא עוד אלא אף בשאר ימי החג יהיה החסר פסול במקדש (לשיטה א' בראשונים) הואיל והחיוב שם כל שבעה הוא מן התורה. יה"ר שזוכה לביאת המשיח ובנין בית הבחירה במהרה בימינו.

סימן תרנ" (שיעור הדס וערבה)

סעיף א'

האם העלין כלולין בשיעור ההדס - הפמ"ג הסתפק בעלין היוצאין למעלה מן העץ האם הם כלולים בשיעור ג' טפחים של ההדס, וכתב המ"ב (שעה"צ סק"א) שהפמ"ג לא ראה הריטב"א (כט: ד"ה נקטם) שכתב בפשיטות דאינם כלולים בשיעור. ולכאורה יוצא גם קולא דא"צ שהלולב יצא טפח למעלה מהעלין אלא למעלה מהשדרה (ע"ש בפמ"ג שהחמיר מספק לב' הדברים. וע' בכור"י דכתב דמהגמ' אינו משמע דהעלין כלולין בשיעור).

הגבעול הירוק ורך בראש ההדס והגבעול למטה בהדס - ע' מש"כ לעיל (תרמו', ה') מהאגלי טל (קוצר מט' אות יא') שרצה לחדש דאין לצרף הגבעול הירוק בראש ההדס לשיעור ג' טפחים דהתורה אמרה ענף עץ והאי לאו עץ הוא, אבל לדינא לא נקטו הפוסקים כוותיה. אמנם, הגבעול שלמטה מהקן הראשון, כתב החזו"א (קמו') דהגם שאינו מצטרף לשיעור עבות אבל מצטרף לשיעור ג' טפחים של ההדס.

בשעה"ד לצאת עם לולב שחסר משיעורו - יל"ע מ"ט חסר מהשיעור פסול, ויש בזה נ"מ לענין שעת הדחק האם אפשר לקיים המצוה עם לולב שחסר מהשיעור. וע' בריטב"א (לא: ד"ה אמרו לו) שכתב דרק פסול של אינו הדר אמרי' בשעה"ד דלא קפדינן ביה, אבל כל שפסולו מגופו מפני מיעוט שיעורו או שאין שמו עליו או שיש בו משום מהב"ע לא. ויל"ע בדבריו דהגם שבאתרוג קטן י"ל דלא גמר פירא ולכן אין שמו עליו, אבל בלולב הדס וערבה לכאורה ל"ש להגיד שלא גמר פירא. וע' בלבוש שכתב שכל שיעורים גמרינן מהלכה למשה מסיני, ולכאורה לפי"ז נמצא שכשאינו בו כשיעור לא מקרי לולב (אבל צב"ק דא"כ איך פליגי שמואל ור' יוחנן בהלמ"מ הלא כתב הרמב"ם דליכא מחלוקת בהלמ"מ).

ועוד יש להעיר דאין אפ"ל דשיעור ד' טפחים בלולב הוא מדאורייתא דהלא מה שצריך עוד טפח הוא כדי לנענע וכל הדין נענועים אינו אלא מדרבנן, דמדאורייתא קי"ל דמדאגביה נפיק ביה (וע' בחת"ס מב. ד"ה קטן היודע לנענע, שחידש דמדאורייתא בעינן שיהיה ראוי לנענע). וע' בברכי יוסף שהביא מהרי"ד דאה"נ בשעה"ד אפשר לברך על לולב של ג' טפחים כיון שמדאורייתא כשר בג' טפחים.

וע"ע באור שמח (הל' לולב ח', א') שחידש דאף הפסולים מחמת חסרון שיעור דנגעו בה משום ולקחתם לקיחה תמה אפ"ה בשעה"ד שאין להשיג אחר נוטלים אותן, והביא ראיה משמואל שלא דק לחומרא, וצ"ב דחומרא הבא לידי קולא היא דאם אין לו הדס בשיעור ג' טפחים לא יקח כלום הגם שמעיקר הדין סגי בשתים וחצי, וע"כ צ"ל דאם אין לו אחר חייב ליטל ההדס הגם שאין בו כשיעור. ולכאורה לדבריו יוצא שגם כשהוא פחות משתים וחצי טפחים יש לברך עליו בשעה"ד. אבל כנ"ל מבואר בריטב"א דלא אמרי' כן, וכן פסק המחבר לעיל (תרמט', ה') והמ"ב כאן דפסול אפי' בדיעבד כל ז'.

ג' וד' טפחים בשיעורי זמינו - ג' טפחים לדעת הגר"ח נאה הוא 24 ס"מ (9.4 אינטש) ולדעת החזו"א הוא 29 ס"מ (11.4 אינטש), וד' טפחים לדעת הגר"ח נאה הוא 32 ס"מ (12.5 אינטש), ולדעת החזו"א הוא 39 ס"מ (15.3 אינטש). ולדעת המ"ב (רעא', יג' ביה"ל ד"ה של רביעית) ראוי לחשוש לחומרת החזו"א (הצל"ח) לענין מצוות דאורייתא, אבל במצוות דרבנן יש לסמוך להקל כמנהג העולם. וא"כ אם יום ראשון של סוכות הוא שבת דאז ליכא מצות ד' מינים מדאורייתא יש להקל כהשיעורים של הגר"ח נאה. אבל מהידור מצוה לא לקחת ד' מינים בשיעור מצוצמם וכמוש"כ המחבר לקמן (תרנו').

סעיף ב'

לולב צריך עוד טפח כדי לנענע בו - המחבר הביא דיש מי שאומר שאם ההדסים יותר גדולים מג' טפחים, צריך שהלולב יצא טפח למעלה מההדס, ויל"ע מ"ט של אלו דס"ל שא"צ עוד טפח דהלא מבואר במשנה דבעינן עוד טפח כדי לנענע (ויתכן דאה"נ ליכא מאן דפליג

בהדסים וערבות כיון שהכל חלק מהמצוה לכן אינו חוצץ, משא"כ כשנפלו כמה עליון דאז ממילא אינם חלק מהמצוה גם לרבנן הם חוצצים (לכה"פ אליבא דרבה).

חציצה בנטילת הד' מינים

והנה, בעיקר הדין חציצה צ"ב מנלן דיש דין חציצה כלל במצות ד' מינים, דהלא לענין טבילה בעינן גזיה"כ דשייך חציצה. ובאמת מה"ט כתב הר"ן דלשון חציצה אינו אלא לשון מושאל והכוונה שיש חסרון בלקיחתו, ולכאורה כן יש לדייק מרש"י שפירש (ד"ה דלא נהוי חציצה) בין הושענא ליד ואין זו לקיחה. אמנם, בתוס' (ד"ה דבעינא) שחילקו בין הדין לקיחה תמה והדין חציצה מבואר שפירשו הדין חציצה כפשוטו, וצ"ב כנ"ל מהו המקור לדין זה. ולכאורה צ"ל דגם זה ילפינן מולקחתם שצריך לקיחה גמורה וכל כמה שיש משהו שאינו מעיקר המצוה החוצץ בינו לבין הד' מינים הוי חסרון בלקיחתו (ולפי"ז אפשר לדחות דזהו ג"כ כוונת רש"י במש"כ דאין זו לקיחה).

אמנם, א"כ צ"ב מהו הנ"מ בין הדין חציצה לדין לקיחה תמה כיון דשתיהם ילפינן מולקחתם. והנה, בתוס' מבואר דהא דאמר רבה דלא לינקוט איניש לולב בסודרא איירי בעשה מן הסודר כמין בית יד (ידית - handle) וא"כ אין לפסלו משום חציצה כיון דליכא דבר החוצץ, דזהו אופן לקיחתו והוי כלקח בכפפות דהגם שבודאי לענין טבילה חוצץ דבעינן ורחץ את כל בשרו במים, אבל לענין לקיחה אא"ל שאינו לוקחו דזה גופא האופן שאוחז בלולב שלו. ורק באופן שהוא מחזיק את הלולב במקום האגד אפ"ל שיש כאן חציצה כיון שהוא לוקח בידו משהו אחר ואינו אחיזתו באגד אופן של החזקת הלולב.

ואפ"ל אליבא דתוס' דהא דלא קאמר הגמ' דטעמא דפסול משום לקיחה, אפ"ל דחציצה עדיפא שמצינו פסול חציצה בכמה מקומות, אבל יותר מסתבר דה"ט משום דחציצה הוא ביאור החסרון דילפינן מלקיחה, דהלא אוחזו בידו ואי"ל דליכא לקיחה, אלא ה"ט דפסול משום דהגם שיש לקיחה אבל אינה לקיחה תמה. (אבל צ"ב לפי"ז קושיית האחרונים דא"כ מאי קא מהדר ליה רבא דלקיחה ע"י ד"א שמה לקיחה, הלא רבה דייק כן מלשון לקחתם דמשמע לקיחה תמה, משא"כ באזוב דרק כתוב ולקח).

ויש להבהיר דלא מצינו שיש דין לקיחה ביד דוקא, ולכן כתבו הפוסקים דגם גידם (ח"ו) שאין לו יד יכול לקחתו במרפקו או להחזיקו מתחת לשחי, ורק נחלקו בלקיחה בשיניים אם מקרי לקיחה (וגם יש להסתפק אם יכול לקחתו באצבעות רגליו או יש לצדד דבזה אפי' את"ל דמקרי לקיחה אבל הוי בזיון, ואפי' לגידם שאין לו אפשרות אחרת אבל כיון שלסתם אדם מקרי בזיון לכן יש לצדד שלא חילקו חכמים בדבר). ולכן א"ש הא דאין לפסול נטילתו כשאוחז האגד מחסרון לקיחה כיון דליכא חיוב שיגע ידו בד' מינים, אלא אכתי יש לפסלו משום דהוי חציצה.

דין נענועים

והנה, מהא דכתב ולקחתם ילפינן ג"כ דמדאגביה נפיק ביה, ולכן נחלקו הראשונים איך אפשר לברך עובר לעשייתו כיון שמיד שהגביה הד' מינים כבר קיים המצוה. ואת"ל שהנענועים מעכבים א"ש כיון שעדיין לא נגמר המצוה, אבל מבואר בגמ' דאינם אלא שירי מצוה, והגם שמעלתם גדולה שמעכבים את הפורעניות אבל אינם מעכבים את קיום המצוה. אבל אע"פ שאינם מעכבים, כתבו הראשונים דהגם שינענע בשעת ההלל אבל גם יש לנענע בשעת הברכה, והר"ן כתב שהוא מעיקר המצוה, וכן יש לדייק ממתני' (כט:): בעיקר השיעור שנתנו חז"ל ללולב דבעינן טפח רביעית כד לנענע. והאמת שהזכרנו שדעת הברכי יוסף שהביא מהתור"ד להקל בשעת הדחק לצאת יד"ח בלולב של ג' טפחים כיון שמדאורייתא סגי בג' דליכא דין נענועים מן התורה.

והנה, עיקר דין נענועים אינו אלא מעלה ומוריד מוליך ומביא, ונחלקו הראשונים אם הכוונה שמוליכו לכל הו' רוחות או דסגי בד' רוחות וכדנקט הבעל העיטור מטעם שהמושל בשתים מושל בארבע, ונראה כוונתו דאם רק מוליכו לרוח א' יש לצדד ח"ו שיש רשות הנמצא ברוח זו, אבל כל כמה שמוליכו לב' רוחות דא"א שיהיה משהו נמצא בב' מקומות חוץ מהבורא עולם ולכן מוכח ממה שהוא מושל בשתים שהוא מושל בארבע.

ומש"כ עוד הבעל העיטור שהמוליך לצפון ולדרום דעת חיצוני הוא, ביאר הרא"ש שחשש שאם יוליך הלולב לד' רוחות נראה כשתי וערב, וכתב עליו הרא"ש דאדרבה כשמוליך ומביא לשתי רוחות ואח"כ מעלה ומוריד נראה כשתי וערב שיש לו ארבע קצוות. וצ"ב דלכאורה דברים נכונים ומאי ס"ל להבעל העיטור (ואפשר לדחות דרק לצפון ודרום נראה כשתי וערב ולא כשמוליכו למזרח ומערב דאי"ז כמנהג הגוים).

ולכאורה אפשר לבאר דעת הבעל העיטור ע"פ מש"כ הר"ן בביאור הדין נענועים. ובהקדם יש לסכם שיטת הראשונים בנענועים. והנה, מבואר בירושלמי דיש לנענע ג' פעמים על כל דבר ודבר, ונחלקו הראשונים בביאורו. וע' ברא"ש שכתב דצריך ג' הולכות וג' הובאות לו' צדדים שהם שלשים ושש בין הכל. ומשמע דא"צ לנענע בשעת ההולכה והבאה, אבל ע' בקרבן נתנאל (סק"ב) שביאר דגם לרא"ש יש לנענע ג' נענועים חזקים בהולכה ובהבאה.

אמנם, ע' בר"ן שהביא עוד כמה ביאורים בירושלמי. דיש מן הראשונים שכתבו דא"צ כסכוס העלין וסגי בהולכה והבאה בעלמא, ומה דאיתא בירושלמי דבעינן ג' נענועים על כל דבר ודבר ר"ל שצריך להוליכו ג' פעמים בכל מקום בהלל שהצריכו נענועים, ורק איבעיא להו אם הולכה והבאה מקרי א' או שתים, אבל היה פשוט דמעלה ומוריד מקרי אחד דא"א לעלות בלי להוריד. ויוצא, או שצריך לנענע הלולב פעם א' בהולכה והבאה, פעם א' מעלה ומוריד ועוד פעם הולכה והבאה (דזהו ג' נענועים) או דסגי אפי' בפעם א' בהולכה והבאה (דזהו ב' נענועים) ופעם א' מעלה ומוריד שהוא עוד נענוע א'. ולכאורה מבואר מהר"ן שאינו מורידו למטה ממש דא"כ זהו עוד נענוע דבזה אי"ל דא"א לעלות בלי להוריד.

וע"ש שהביא גם פי' הרמב"ם שצריך לנענע ג' פעמים בכל תנועה של נענועים, והסתפק הגמ' אם צריך ג' פעמים גם בשעת ההולכה וגם בשעת ההבאה או דמקרי ההולכה והבאה תנועה א' וסגי בג' פעמים בין שתיהם, (ויל"ע אם לזה התכוון הקרבן נתנאל בדעת הרא"ש) וזהו כוונת הר"ף שכתב דנענוע זה חוץ ממוליך ומביא דהיינו שבנוסף להבאה והולכה הוא צריך ג"כ לנענע בשעת אלו התנועות. ועוד הביא הר"ן פי' שלישי שאין הספק של הירושלמי אם ההולכה והבאה מקרי א' או שתים אלא אם הנענוע של כסכוס העלין מקרי א' או שתים במה שמוליכו ומביאו קצת, ונענוע זה הוא אחר שגומר ההעלאה הורדה הולכה והבאה, וכן הוא דעת הרמב"ן, ונראה שכן נקט הר"ן לדינא.

אמנם, היוצא מדבריו שלפני הראשון ליכא דין להוריד הלולב, אלא במה שמוריד הלולב שהעלה מקרי הורדה ולכן אפ"ל דס"ל לבעל העיטור דליכא שתי וערב אפ"כ מוליכו לכל הד' רוחות אבל בלי זה אינו אלא עושה כעין קמץ הפוך (כזה +), משא"כ להרא"ש אה"נ צריך להורידו למטה ממש וממילא כתב דזהו בדיוק איך שהגויים עושים, ולכן יש לנענע לכל הד' רוחות.

סימן תרנא' (נטילת הלולב וברכתו)

סעיף א'

ביו"ט שני האם יש עדיפות ללולב או תפלה - הבכורי יעקב דייק מהפמ"ג דביו"ט שני שגם תפלה וגם לולב הם מדרבנן עדיף ללכת למקום שיוכל לקחת הלולב ממקום שמתפללין (היינו כשא"י להתפלל ואין הכוונה דליכא מנין ע' תרנח, משב"ז א'), והבכור"י השיג עליו דתפלה עדיף משום תדיר ושאינו תדיר. ובדעת הפמ"ג וכנראה גם דעת המ"ב (שהביאו בסק"א) אפ"ל דס"ל כדמבואר בתוס' (שבת כג: ד"ה הדר) דתדיר הוא דין בקדימה אבל היכא דע"י עשיית התדיר לא יהיה אפשרות למעבד תרווייהו ל"א תדיר קודם (וע' בזה במג"א סי' תרפד, סק"ב דיש לדייק מתוס' בסוכה דגם בזה אמר' תדיר קודם. וע"ע בערוה"ש תרנו', ד').

נטל לולב עם רק ערבה א' - המ"ב (סק"ג) חידש שאם נטל רק בד א' של ערבה צריך לחזור וליטול ולברך, וצ"ב דהלא לענין הדס קי"ל כדפסק הרמ"א דבשעה"ד סגי אפי' בא' ומשמע דנקט המ"ב דמותר אפי' לברך עליו, ובפשטות ה"ט משום דסמכינן על הרמב"ן שכתב דהלכה דכר"ע דבכל הד' מינים סגי בחד, וא"כ מ"ש ערבה מהדס. והנה, בשעה"צ (סק"ב) כתב שהמקור של הדין הוא מהחיד"א בברכי יוסף, ובספר בחיים וברכה () כתב שבמחזיק ברכה חזר בו החיד"א (וכן מובא בשע"ת סק"ב) וס"ל שיחזור ויקחנו בלי ברכה, וכן נראה שנקטו רוב הפוסקים למעשה, והכי עדיף טפי דספק ברכות להקל. ונראה פשוט דאם היה לו ב' ערבות אבל א' מהן נקטם ראשו, הגם שיש לחזור וליטל הד' מינים עם ב' ערבות כשרות, אבל בזה בודאי אין לברך עליו, כיון שדעת הרמב"ם דגם בערבה נקטם כשר (תרמז, ב'), ואולי גם המ"ב יודה בזה (אבל ע"ש בשעה"צ שהרמב"ם יחידאה היא ואינו מועיל אפי' לשויה ס"ס).

דין אגד - נשאלתי בקשר לאדם שיש לו אלרגיה (allergy) לעלי לולב וכל פעם שהוא נוגע בהם מגרד לו בדיים, ולכן קשה לו להחזיק הלולב או הקושישק"ל הנעשה מעלי לולב, האם יש איזה עצה. והנה, קי"ל דלולב א"צ אגד ולכן מותר לאגדו במין אחר והוא יוכל לאגדו באיזה חומר שהוא רוצה ולהחזיק הלולב במקום האגד. אמנם, יש לציין מש"כ הכפות תמרים (לו): לבאר למה אמר רבא אפי' בסיב וכו' כיון דזה קאי אליבא דר"י ואנן קי"ל כר"מ דא"צ אגד כלל, דה"ט דאעפ"כ יש לחשוש לכתחילה לשיטת ר"י (ע"ש כמה טעמים), והוסיף "וכן ראיתי חסידים ואנשי מעשה דאין אוגדין הלולב אלא בעלה של לולב", והאמת שכבר מוזכר כן ברוקח ועוד ראשונים.

האם אגד צריך קשר ע"ג קשר - יל"ע איך יוצאין ידי מצות אגד ע"י הקוטשיקלא"ך המצויים, דהלא מריהטת הגמ' (לג: מבואר דאגד הוא רק בקשר האסור בשבת. והנה, המ"ב הביא מתשובת אגורה באהלך שמצדד להקל שהבית יד שתוחבים בו הלולב בכלל קשר הוא (אבל יש לציין שהוא איירי שכולם בשרוויל א' ובזמנינו כל מין הוא בתוך שרוול נפרד), אבל אכתי צ"ב דאי"ז קשר האסור בשבת. וע' בפמ"ג (תרמז) א"א סק"א) שכתב שהוא עצמו נוהג להשתמש עם טבעות, אבל הבכור"י (סק"ח) העיר כנ"ל ומסיק שהרוצה לעשות טבעות מ"מ למטה מהן יאגוד כל המינים ביחד קשר ע"ג קשר וגם יעשה הקשר מהודק שפיר באופן שלא יוכל להוציא ולהכניס ההדס וערבה מבלי התרת הקשר דאל"כ לאו קשר הוא, ועד"ז כתב החת"ס (לו), וכן נקטו הגרשז"א (שם, הערה 55) והגר"ש"א (אשרי האיש). וצ"ב מא"ל בביאור מנהג העולם להשתמש עם קוטשיקלא"ך וטבעות.

וי"ל דתלוי בטעם שאיגוד הלולב הוא קיום של מצות זה קלי ואונוהו. דהנה, דעת אבני נזר (אר"ח תלג', תצד) שנתקשה בזה וחידש שאין הנוי בעצם הלולב דא"כ למה צריכים דוקא קשר ע"ג קשר, אלא שהתורה אמרה לקחת ג' מינים ביחד בלי לחברם, והמחבר כל הג' מינים ע"י איגוד מ"פ את רצון התורה ע"י שלוקח את ג' המינים לא רק ביחד אלא בחיבור גמור, ולכן יש ענין לקשרו דוקא בקשר של קיימא שיהיה מחובר טוב (ונראה דגם בטבעות יש אופנים שאפשר לנועלם ע"י קשר האסור בשבת).

אמנם, יש שנקטו שההידור הוא שמיפה הלולב, וכן מבואר בחלקת יואב (הקדמה לח"א) וכו' וכן נקט הערוה"ש (סעי' ז') וכתב דה"א שהביא הרמ"א דיש לעשות הקשר בענין אחר לכרוך סביב הג' מינים, ר"ל אפי' בחול (דלא כמ"ב שפי' דאיירי בשבת) וה"ט משום דכך נאה יותר, והוסיף "ולכן עתה נהגו לעשות טבעות נאות מעלי הלולב עצמן ותוחבין אותן הג' מינים לתוך הטבעות ומייפין המלאכה בקליעה נאה בג' חללים וכל מין ומין נתחב בחללו וזהו נוי להמצוה, וכן נהגין" וכן משמע שנקט השו"ת אגורה באהלך שהביא המ"ב. ולכאורה מי שרוצה לצאת ידי כל השיטות, אפשר להשתמש עם קוטשיק"ל ועל גביו (או מתחתיו, במקום שכל הג' מינים יוצאים ביחד) יש לקשור קשר ע"ג קשר (ויש לציין שהמ"ב לקמן תרנד', סק"ה הביא מש"כ הבכור"י דיש לעשות הקשר כ"כ חזק שלא יוכל להוציא או להכניס הדס או ערבה בלי להתיר הקשר).

לתלוש עלי לולב ביו"ט לצורך אגד - השע"ת (סק"ג) צידד דמותר לתלוש עלה מן הלולב כדי לאגד הלולב דהלא פסיקת תלוש לית ביה איסור, אמנם מסיק שהעולם נוהגים חומרא בזה שלא לתלוש ביו"ט (אבל בספר זכרו תורת משה כתב הח"א דמדינא אסור משום דהו"ל מתקן מנא שהרי בלא"ה לא יוכל לקשור בו) וכמדומני שכן עמא דבר לנהוג בו איסור, וכ"ש שאין לעשות הטבעות ביו"ט כיון שהוא בודאי תיקון מנא.

ויש להוסיף דאפי' אם תלשם מערב יו"ט ורוצה לקשרם ביו"ט אינו פשוט דמותר דבודאי לעשות קשר ע"ג קשר אסור כדמבואר בגמ', ואפי' בעניבה דעת המ"ב (שיז', סק"ט) דאסור כיון שהקשר מתחת לעניבה יעמוד לז' ימים, ומה"ט גם לקשור פעם א' ולכרוך העלה מסביב כמה פעמים יש לאסור וכמו שהעיר השש"כ) ויש לעשות רק עניבה ע"ג עניבה. [ומענין לענין באותו ענין, חידש המהר"ל דיסקין דקשר שאין לו ענין שישאר קשור לזמן ארוך, אפי' אם למעשה יעמוד לעולם לא מקרי קשר של קיימא (למשל קשר בשקית אשפה שרק רוצה שישאר קשור עד שמגיע לפח), אמנם מרש"י בסוגיין (לג: ד"ה הותר) משמע בע"א שכתב לענין הקשר של לולב "וזהו של קיימא שאינו חושש להתירו עולמית". וע' בהל"ש ושש"כ שהאריך הגרשז"א בעני"ז].

ועוד דנו הפוסקים אם אמרי' שהלולב הוקצה למצותו (כמו באתרוג) וא"א להשתמש בו לצורך דבר אחר, אבל נראה שנקטו הפוסקים דלצורך איגוד של אותו הלולב מותר לתלוש ממנו עליו, שלזה הוקצה.

דין האגד לאיטר יד - משמעות המ"ב (סקי"ב) הוא דקי"ל כפמ"ג דגם איטר יד יש לו להניח ההדסים בצד ימין, ודלא כבכורי יעקב שכתב דהוא תרתי דסתרי שנוטל הלולב בשמאלו שהוא החשוב ומשאיר ההדסים בימין שאינו חשוב (ועוד שכולם נוטלים האתרוג ליד הערבות והוא נוטל האתרוג ליד ההדסים) ועמא דבר כפמ"ג. ובטעם הדבר נראה שכיון שהוא כבר מחזיק הלולב בידו השמאלית שהוא החשוב, לכן מקום הנחת ההדסים בצד ימין אינו תלוי בו אלא במה שחשוב בכל העולם.

נטילת כל הג' מינים בידו - הרמ"א כתב דיש להשפיל ההדס וערבה תוך אגוד הלולב כדי שיוכל לאחוז בכל הג' מינים. והנה, מי שהחזיק בלולבו למטה מאגודו ע' בשו"ת בנין שלמה (סי' מח') שציידד שלא יצא, אבל לדינא מבואר במ"ב בשם הגר"א דהוי לקיחה ע"י ד"א ואינו מעכב בדיעבד.

ג' קשרים בלולב - המ"ב הזהיר לדקדק שלא לקשור הלולב אלא למטה מטפח מסוף השדרה כדי שיהיה טפח ראוי לנענע, וע' בגר"ז דצריך מאוד ליזהר בזה ושיהיה טפח למטה מסוף השדרה (וכתב במנחת פתים דנראה מדבריו דהוא לעיכובא דכיון שאינו ראוי לנענע), וע' בבכורי דמה"ט ג"כ לולב שכל העלין שלו מחוברין ע"י קורא אין נכון ליטלו כיון שאינו ראוי לנענע. אבל כ"ז לדעת הרמ"א דבעינן כסכוס עלין, אבל למחבר דסגי בהולכה והבאה כתב השדי חמד דא"צ להקפיד בזה.

סעיף ב'

נטילת כל הד' מינים ביד א' - המ"ב כתב דיש לחשוש להב"י שהביא מהארחות חיים דאינו יוצא יד"ח בנטילה ביד א' וכדילפינן מדכתיב כפת ולא נכפת. וצ"ב כדהקשה הט"ז דלכאורה רק ילפינן שלא יהא האתרוג עמהם באגודה (לג'): אבל מנלן שלא יהיה עמהם ביד א'. וע' בערוה"ש שביאר דכיון דקי"ל דלולב א"צ אגד א"כ בודאי כוונת התורה שלא יהיה עמהם ביד א', וע"ש בערוה"ש דלכן כתב דמי שאין לו יד אין ליטלם ביד א' אלא בזה א' זה. אבל לדינא מסיק דאינו עצה לענין ברכה עובר לעשייתו להחזיק כולם ביד א' דהגם שהקפידה התורה ע"ז מ"מ יותר נראה לומר דיצא מן התורה (אבל הוסיף דבכה"ג שנטלם כולם ביד א' י"ל דבודאי כוון שלא לצאת, וע' בסמוך בעני"ז).

נטילה ביד א' בעת אמירת ההושענות - המ"ב הכריע דמי שלקח דמי שלקח ביד א', כיון שנחלקו הפוסקים אם יצא, מספק יש ליטול כולם עו"פ אבל בלי ברכה. ולכאורה בנענועים הגם שלכתחילה יש לאחזם בב' ידים אבל בדיעבד נראה דיצא כמוש"כ הרמ"א לקמן דבכל ענין שעשה הנענועים יצא. ואכתי יל"ע לענין הושענות אם יש ענין להחזיקם דוקא בב' ידים, דהרבה נוהגים להחזיקם ביד א' ולהחזיק הסידור ביד שני. וע' בבכורי (סקי"א) שהביא מהגיב וורדים שכתב "וכן אנו נוהגים בהקפה, שאוחזין ספר ההושענות בשמאל ולולב ואתרוג בימין", אמנם ע' בבן איש חי (האזינו) דגם בהושענות יש ליטלם בב' ידים, וכן נהג הגרשז"א (הל"ש), וכן משמע מהערוה"ש (סעי' ט'), וכן נראה מהמ"ב (סקט"ו) דמתי שנוטלם יש לחלקם לב' ידים. אמנם, ראיתי באשרי איש מהגרשז"א דאם מחזיק הסידור ביד א' מותר להחזיק כל הד' מינים בידו השנית, וכן דעת הגר"י פ"י כיון שעיקר מצות הקפות הוא בערבה ולא בלולב (ובתמונה שתולין בסוכה אפשר לראות שכן נהגו למעשה, וכן עוד כמה גדולים).

דרך גדילתם - הבכורי"י הסתפק אם באירופה אפשר לקחת לולב הגדל באמריקה כיון שהוא שלא כדרך גדילתה שגדל בצד השני של העולם, ומסיק דמסתבר דמקרי דרך גדילתה. ואם הערבה או ההדס מתחיל להתכופף לכאורה בפטות אין זה שלא כדרך גדילתה כיון שאוחזו בידו כדרך גדילתה.

סדר הגבהת הד' מינים - המג"א הביא מהמטה משה דיש להגביה האתרוג קודם ואח"כ הלולב וכשמסלקם מידו יש להניח הלולב קודם ואח"כ האתרוג, והדגמ"ר תמה עליו דרק בתפילין מצינו ענין כזה דילפינן מקרא, משא"כ בד' מינים. אבל בחת"ס המליץ בעד המג"א דגם בלולב י"ל דכיון שפרי עץ הדר כתוב לפני כפת תמרים לכן כ"ז שיש לו הכפת תמרים בידו הוא אמור להחזיק גם הפרי עץ הדר. ולמעשה, השע"ת (סק"ד) כתב שהנוטל לולב קודם יש לו על מי לסמוך, והמ"ב לא הביא המג"א להלכה, ולא עוד אלא מבואר מת"ד (סקכ"ד) דנוטלין הלולב קודם. וכדמדומני שרוב רובן של אנשים לא מקפידין ע"ז כלל, וכ"כ הכף החיים (סקנ"ט) שמנהג העולם לקחת הלולב קודם. **ונראה** הוכחה שאין מקפידין ע"ז, דהנה רוב העולם נוהגים להפוך האתרוג בשעת הברכה, וא"כ הוי כאילו אין האתרוג בידו הגם שיש לו כבר הלולב ביד. ואה"נ, כתב הלב"ש דלדעת המג"א האופן לברך עובר לעשייתו אינו להפוך האתרוג אלא לקחת האתרוג ביד שמאל ואח"כ גם הלולב ביד שמאל ולברך ואח"כ להעביר הלולב לימין, ובודאי אי"ז מנהג העולם (ואולי יש לדחות דהגם שמהפך האתרוג אבל אכתי מקרי שאוחזו בידו לענין זה).

סעיף ג'

איטר יד - כמדומני שהרבה לא יודעים דין זה, שדעת הרמ"א דיש לאיטר לקחת הלולב בימינו שהוא שמאל כל אדם. אמנם, יש לציין למה שנקט הגרשז"א (הל"ש פ"י, טז') שרוב קהילה וכדומה שאנשים מתבוננים במעשיו, אפי' אם הוא איטר יד יש לו לקחת הלולב בימין כל אדם. ונראה דמה"ט לא רואים תמונות של גדולים שאוחזים הלולב ביד שמאל הגם שמסתבר שיש כמה מהם שהם איטר יד (וכן לענין אחיזת הכוס בסידור קידושין וכל כיוצ"ב), ובדיעבד יוצאים בכל ענין כמוש"כ המ"ב.

מי ששולט בב' ידיו - הגם שלענין תפילין הקובע הוא באיזה יד כותבין, ה"ט משום דכתיב וקשרתם וכתבתם, אבל לענין לולב אפי' אם כותב בימין אם עושה שאר מלאכות בשמאל דינו כאיטר יד ויש לו לקחת הלולב בשמאל כל אדם.

סעיף ד'

מי שיש לו גבס (cast) על ידו - כתבו הפוסקים דמה שפסק המחבר בסעי' זה הוא לאו דוקא במי שאין לו יד, דה"ה במי שידיו כפותות וכדומה, ולמשל מי שיש לו גבס וא"י לקחת הלולב בידו ג"כ דינא הכי דיש ליטול הלולב ביד השני והאתרוג בזרוע שכנגדו, ואם זה א"א יש ליטול הלולב בידו ואח"כ האתרוג, ומשמע דעדיף מלקחת הלולב בידו והאתרוג בזרועו של אותו יד, ויל"ע למה דלכאורה א"י יד א', ואולי ה"ט בכדי שיוכל לחבר הלולב ואתרוג ביחד כבסעי' יא'. אבל אם נשאר אצבעותיו מחוץ לגבס אפשר להחזיקו עם אצבעותיו, וע' בסמוך.

לקיחה בשיניים - המ"ב הביא ב' דעות אם לקיחה בשיניים מקרי לקיחה ולא הכריע, ונראה דלדינא מספק יש לו לקחת הלולב בשיניו. ויל"ע למה באמת לא מקרי לקיחה. ואולי משום דכל אחיזה בפה נחשב כמעשה אכילה ולא כמעשה לקיחה, ואם כנים הדברים עדיין יש להסתפק באופן שאפשר לו לקחת הלולב ברגליו אם מקרי לקיחה או דזהו דרך בזיון (הגם שאין לו אפשרות אחרת ליטלו).

סעיף ה'

לברך לפני שהגביה הלולב - הרמב"ם נקט דיש לברך לפני שמגביה הד' מינים, והרא"ש השיג עליו דזה מקרי עובר דעובר, וצ"ק דבשלמא בטלית וכדומה מובן שלפני שנוטל הטלית בידו דמקרי עובר דעובר כיון שצריך ליטול הטלית ואח"כ להתעטף, אבל בלולב שמיד שמגביה הלולב יוצא לכאורה כשהוא מונח על השלחן מקרי עובר לעשייתו ולא עובר דעובר. ואולי כוונתו דכשהוא מונח על השלחן לא רואים בכלל את השייכות למצוה ויש לו את החסרון של עובר דעובר, הגם שאינו ממש דומה, אבל לפ"ז אם כבר הגביה הלולב ומשאר האתרוג על השלחן לכאורה מועיל לכו"ע, ולמעשה עד"ז נהג הגרשז"א (הל"ש פ"י) שהגביה הלולב ובידו השניה החזיק האתרוג על השלחן בשעת הברכה.

ברכה עובר לעשייתו - למעשה מנהג העולם הוא כעצה שניה שכתב המחבר להפוך האתרוג עד שיברך (ע' בערוה"ש שכתב "וכך נוהגין ההמוני"). והנה, דעת הגר"א דמעיקר הדין א"צ עצה כלל שיחשב עובר לעשייתו וכמבואר בגמ' בפסחים (ז): דגם אחר שהגביהם מותר לברך עליהם, אבל כתב שהעצה המובחרת הוא לכוין שלא לצאת עד אחר הברכה, וה"ט שאם יהפוך האתרוג ויקח הלולב דרך גדילתה נמצא שיצא יד"ח הד' מינים בזה אחר זה כיון שכבר יצא יד"ח ג' המינים ורק אחר הברכה יוצא יד"ח האתרוג (ואה"נ מה"ט נקט הב"ח דעדיף להפוך גם הלולב, אבל אין המנהג כן). ולכאורה יל"ע בזה, דבזה שהוא מהפך האתרוג לכאורה מראה שאינו רוצה לצאת יד"ח המצוה עד אחר הברכה (ע"ד שכתב הערוה"ש הנ"ל לענין הנוטלם ביד א'), וכן משמע קצת בט"ז (סק"ה) שהוא טצדקי שיזכרנו לכוון שלא לצאת. ולפ"ז י"ל לענין מה שנשאלתי מאחד שאמר לי שהוא נוהג להגביה כל הד' מינים כדרך גדילתן ולהגיד היה"ר שלפני הנטילה ואח"כ הוא מהפך האתרוג בשעת הברכה כמבואר בסידורים שכן יש לנהוג, ולכאורה לא הרויח כלום בזה כיון שכבר יצא יד"ח לפני"כ. אמנם, אם ננקוט כנ"ל דבזה שמהפך האתרוג מראה שאינו רוצה לצאת לפני שחוזר ומהפכו, א"כ גם כאן יש לצדד שכיון שעתיד להפכו דעתו שאינו רוצה לצאת לפני"כ.

שכח לברך קודם הלקיחה - לדעת המ"ב מותר לברך גם אחר שלקחון כיון שגם הנענוע מן המצוה כדמבואר בפמ"ג, ובשעה"צ משמע דרק מותר לברך כ"ז שלא גמר הנענועים, אבל הוסיף דלדעת הגר"א מברך אח"כ אבל סתם ולא פירש עד מתי. והנה, גם לפמ"ג יש לצדד דמותר כ"ז שלא גמר ההלל דהלא גם נענועים אלו הן מהמצוה (ובמתני' רק מוזכר נענועים של הלל) וא"כ י"ל שהברכה שהוא מדרבנן קאי גם על נענועים אלו שתקנו החכמים. וכן מבואר בח"א (קמח') שכתב דמותר לברך באמצע הלל בין הפרקים (והיינו בין הפרקים שבתהלים אבל אין לטעות ולברך לפני ה' זכרנו יברך או לפני מה אשיב).

אבל יל"ע אם מותר לברך גם אחר הלל קודם ההושענות או דא"ז חלק מהמצוה כלל, וע"ש בח"א שהסתפק בזה. ומתוס' (לט.) משמע דמותר לברך כיון שאנשי ירושלים היו מחזיקים לולביהן כל היום, ויתכן שלזה התכוון השעה"צ במש"כ דלדעת הגר"א מותר לברך אח"כ, אבל אולי רק אלו שנוהגים להחזיק כל היום יש להם לברך עליהם, דהנה, ע' במאירי (לו:): דמשמע דלדידהו האחיזה היא כמו חובה. ונראה דלמעשה יש לנהוג כח"א לברך גם באמצע הלל אבל לא אח"כ.

סעיף ו'

לא בירך שהחיינו ביום ראשון - הנה, הדין שאין מברכין שהחיינו אלא פעם א', ובגמ' מבואר דיש לברך בשעת איגוד הלולב הגם שהוא לפני יו"ט, וממילא הדין הוא שביו"ט שני של גליות אין מברכין שהחיינו כיון שאפי' על הצד שהיום הראשון לא היה יו"ט, ג"כ יצא יד"ח. אבל אם לא בירך ביום ראשון יש לברך ביום שני (ואפי' ביום ז'). ומסברא דינו כנ"ל דאם עדיין לא גמר הנענועים אפשר לברך עליו שהחיינו, אבל יל"ע אם יש להפסיק באמצע הלל להגיד שהחיינו כיון שאינו ברכה השייכת דוקא בשעת הנענועים (דכנ"ל עיקר התקנה היתה לברך בשעת עשיית הלולב ולא הנענועים, וע' בהל"ש (שם, הערה לד') דיש לברך שהחיינו בין הפרקים.

סעיף ז'

לבישת כפפות - מבואר במ"ב (סקל"ג) שאם לבש כפפות בשעת נטילת הלולב לא יצא יד"ח ויחזור ויטלנו בלא ברכה (דלדעת הר"ן יצא), וכיון שהטעם הוא או מקום חציצה או משום שאינו לקיחה תמה, ואין הטעם משום דהוי דרך בזיון (כמו שצידדו תוס') לכן אם הוא הולך לכותל המערבי ורוצה ליטול לולב ציבורי ולכן הוא לובש כפפות בגלל הקורונה, לכאורה ג"כ לא יצא יד"ח.

חציצה בידיים - מעיקר הדין קי"ל דכל כמה שאין ידו מכוסה אין פסול בחציצה, אבל לכתחילה יש לחשוש לחציצה ולכן כתב הגרשז"א (הל"ש) דיש להוריד פלסטר (bandaid) לפני הלל ואם א"א יש להקל, וכנראה שמכאן הגיע המנהג שאלו שלובשין תפילין בחוה"מ חולצין

התפילין לפני הלל (ולא לפני מוסיף כמו בר"ח, אבל יל"ע כיון שגם בפסח נוהגים כן). ויש שציידו דלכתחילה יש לנגב הידים ג"כ מחשש חציצה. ולמעשה, ע' בערוה"ש שכתב שכל שמקצת ידיו מגולה סגי בהכי, אבל אינו מבואר אם צריך דוקא חלק גדול או סגי אפי' בנקודה א'.

נשים שיש להן טבעת - להנ"ל דיש לחשוש לכתחילה להוריד כל חציצה, יש לצדד שנשים יורידו הטבעות שלהן לפני הנטילה, ובפרט לפמ"ש"כ המ"ב מהגר"א ודעימיה דמעיקר הדין צריך להוריד חציצות. אמנם, אין זה המנהג, וכן ראיתי בהל"ש שבביתו של הגרשז"א לא נהגו להורידן, ואפשר משום שלהרמ"א אינו אלא חומרא לא נהגו להחמיר בזה וגם אינן חייבות מעיקר הדין בלולב כלל (ואם נגיד להם להוריד הטבעות יכול להגיע לכמה בעיות בין לענין הברכה ובין לענין שכחת הטבעות וכדומה), ויש לצדד ג"כ שאין הטבעת חוצצת כיון שמשאירות אותן תמיד (שרובן אין נוהגות ללוש בצק בידים, ורק לענין טבילה החמירו בזה).

סעיף ח'

מתי מנענעים - כמו שנחלקו לענין סדר הנענועים, נחלקו הפוסקים ג"כ לענין מתי מנענעים, וכמו שמובא במחבר ורמ"א. ולמעשה נוסח ספרד ועדות המזרח נוהגים ע"פ האריז"ל דלא כמחבר, וכשכופלין הודו האחרון רק מנענעים פ"א, דס"ל דאין לנענע יותר מחמש פעמים והיינו, בשעת הברכה, בהודו הראשון, באנא ה' פעמיים ובהודו האחרון פ"א.

חשש אגודות אגודות בשינוי הנענועים - יל"ע אם שייך חשש לא תתגודדו כשיש חלק מהקהל שמנענעים וחלק שאינם מנענעים או שמנענעים בענין אחר. וע' בח"א (כלל לב', לג' לענין אופן נפילת אפים בתחנון) דמשמע דגם במנהגים שייך לא תתגודדו אבל האשל אברהם מבוטשאטש (סעי' ו') והערוה"ש (סעי' כב') נקטו דבנענועים ל"ש לא תעשו אגודות אגודות, וכתב הערוה"ש דיש להביא ראייה ממתני' (לז'): דאמר ר"ע צופה הייתי בר"ג ור"י וכל העולם היו מנענעים את לולביהן והם לא ניענעו. וכן עמא דבר שלא מקפידין בזה.

למה אין מנענעים באנא ה' הצליחה נא - הראשונים דייקו מקרא דירננו עצי היער וכו' הושיענו אלקי ישענו דיש לנענע הלולב באנא ה' הושיעה נא, ובלבוש (סעי' ט') הוסיף "דלכן צריך כסכוס שדרה ועלין כדי להשמיע קולם שזהו השיר והרינון של העצים שכן הוא משמעות ריהוט לשון הפסוק שהעצים ירננו". וכתב האבודרהם דה"ט דבהצליחה נא א"צ לענענע מפני שהנענוע הוא לעצור רוחות רעות וטללים רעים ולגעור בשטן ולכן מנענעים בהושיעה נא כלומר הושיענו מאלו המזיקין אבל בהצליחה נא לא שייך טעם זה. ובא"א מבוטשאטש (סעי' ו') כתב טעם אחר דישועה מסמלת האנשים שנוטים לפעולות (שעושים בקום ועשה, ולכן מנענעים) והצליחה נא מסמלת אנשים היושבים בבטחון בשב ואל תעשה.

סעיף ט'

הכוונה בשעת הנענועים - בביה"ל מובא שהנענועים לארבע רוחות הם לעצור רוחות רעות ולמעלה ולמטה לעצור טללים רעים. ומשמע קצת דיש לכוון כן בשעת הנענועים. וע' ביסוד ושורש העבודה (שער האיתון פרק יד') שכתב יעיין אדם בכתבי האריז"ל מהתיקונים הנפלאים ונוראים הנעשים בעולמות העליונים הקדושים ע"י הנענועים וכו' וגודל מעלת הנענועים הלא הם באו כמה פעמים בזוהר הקדוש לאו כל מוחא סביל דא לכוון כוונותיו, ואתה אנוש כערכי תכוון כוונה פשוטה ההכרחית ומינה לא תזועזע והיא שבכל הולכה והבאה שבכל נענוע ונענוע יכוון במחשבתו בזה הלשון "לשם יחוד קוב"ה ושכנתיה, לעשות נחת רוח ליוצרו" ובודאי ברור הוא לכל משכיל שאם יכוון כוונה זו בשמחה עצומה מאד, יחשב לפני המקום ב"ה כאילו כיוון בכל הכוונות שכיוונו בהם אנשי כנה"ג.

אופן הנענועים - מהמחבר משמע דיש להוליך הלולב לכל רוח רק פעם א' אבל יש לנענע בכל הולכה והבאה ג"פ (ולפום ריהטא משמע שינענע בגמר ההולכה והבאה), והרמ"א חולק וס"ל דיש להוליך הלולב ג' פעמים לכל רוח, וגם יש לכסס העלין, וכתב השעה"צ (נט') דה"ט דיש לכסס בעלין כדי לצאת גם דעת הרמב"ם. וצב"ק דלשיטת הרמב"ם א"צ לנענע לכל רוח אלא פעם א' אבל יש ג"כ לעשות ג' הולכות והבאות קטנות לכל הולכה, וא"כ לכאורה עדיף טפי לעשות כמוש"כ המהרש"ל דיש להוליך לכל רוח ג' פעמים, ופעם א' מתוך הג' פעמים יש לעשות כהרמב"ם, ובמ"ב משמע שבכל ג' פעמים יש לכסס. ולמעשה לא נהגו העולם כמהרש"ל וכ"כ הא"ר דאין לנהוג כוותיה, וצב"ק על השעה"צ דלכאורה הא דצריך לכסס בכל פעם אפ"ל דהיינו כדי לקיים שיטת הר"ן דבעינן טירוף עלין (אבל מצד שני הר"ן עצמו ס"ל שהכסס הוא בגמר הנענוע).

ומנהג האריז"ל הוא שמוליכין הלולב ג' פעמים לכל רוח בלי כסכוס כלל, וכן נוהגים הספרדים. ולכאורה זהו משמעות הרא"ש כמוש"ב המהרש"ל (סי' פג'), דהנה כתב הרא"ש דהיה ראוי לפרש שיתפוס ידי במקום א' וינענע נענוע כל דהו ג"פ, לולב בעינן דר"ז (דממנו משמע שצריך ג' הולכות וג' הבאות ולא רק נענוע במקום א'). אבל יל"ע מה יענו על טענת הר"ן דמהא דקתני במתני' (כט") דלולב בעינן טפח רביעי כדי לנענע משמע דצריך לכסס בעלין, ואם אינו אלא הולכה והבאה א"צ שיהיה הלולב יותר גדול מההדסים וערבות.

וע' במאירי (לז: ד"ה וכן אמרו) שביאר שצורך השיעור (של ד' טפחים) אינו אלא מפני שהלולב עיקר וצריך שתהא נטילתו מפורסמת עד שיהא ראוי לנענוע ולהושטה הניכרת ואע"פ שההושטה והנענוע אין מעכבין ראוי לכך מיהא בעינן שכל הראוי לביילה אין ביילה מעכבת בו (ועד"ז כתב החת"ס (מב.) בביאור קטן היודע לנענע אביו חייב לקנות לו לולב). וחידוש הוא דמשמע דאפי' לכתחילה אין ענין לנענע וסגי בראוי לנענוע. ויש לציין שלדינא מסיק המאירי "מ"מ ראוי לנו לחוש לכבוד אבותינו ורבותינו שכולם מתאימים לב אחד ומסכימים ונוהגים לנענוע שדרה ועלין", וע"ש שהביא ראייה לדבריו מגירסת הראשונים במשנה (לז:): שכל העולם היו מטרפין לולביהן "שלשון מיטרפין ודאי הוא נאמר עד תנועה מהירה ומבולבלת".

ועוד נחלקו הפוסקים אם יש להפוך הלולב כשמוליכו למטה, וכתב הרמ"א דאינו חסרון בשלא כדרך גדילתו משום שנטילה בידו היתה דרך גדילתה, ולכאורה ר"ל שרק מהפך ומטה ידו, ואינו אוחד ידו ומהפך הלולב. ולמעשה מנהג העולם אינו להפך הלולב אלא להחזיקו דרך

גדילתה ולהורידו למטה (ובכף החיים ס"ק ק' הביא דיש שחששו לזה משום בזיון, ושמעתי שמה"ט יש שחששו שלא להפוך האתרוג בשעת הברכה, אבל יש לחלק דהתם הוא לפני קיום המצוה).

ובעני"ז נחלקו ג"כ אם יש להחזיק הלולב ישר ולהליכו לכל רוח או להטות ראש הלולב (וכמו שהזכיר הב"י ב' האופנים), וכתב השעה"צ (סק"ו) דמתוס' משמע דגם דרך שכיבה לא מקרי דרך גדילתו (אבל הוא מיירי שאוחזו בידו דרך שכיבה ולא באוחזו ישר ורק מטה הלולב לדרך שכיבה) ואפשר מה"ט כדאי להשאיר הלולב נוטה קצת למעלה, אבל כמדומני שאין נוהגים להקפיד בזה, ויש לחלק בין מטהו לצד ובין מטהו למטה.

סעיף י'

סדר הנענועים - גם בסדר הנענועים נחלקו הפוסקים, ודעת המחבר שכיון שאמרו חז"ל שכל פינות שאתה פונה לא תפנה אלא ימין לכן יש תמיד לצדד עצמו לימין, ולכן מתחיל במזרח ופונה לדרום, מערב, צפון, מעלה מטה. אמנם, דעת הלבוש דפינות "דרך ימין" היינו האופן הטבעי שדרך האדם לפנות, והיינו לשמאל ולכן הסדר הוא בדיוק הפוך, מזרח, צפון, מערב, דרום, מעלה מטה. ולמעשה נוהגים הליטאים כמחבר אבל מנהג נוסח ספרד והספרדים ע"פ האריז"ל כמובא בבאה"ט (דלא כמובא במג"א) להתחיל מדרום (ימין-חסד), צפון (שמאל-גבורה), מזרח (תפארת), מעלה מטה מערב.

וכתב המ"ב ממרה"ל לעמוד עם פניו למזרח ורק להטות הלולב לכל רוח ולמערב יעשה מעל כתפו, וכן נוהגים הרבה. אמנם, הבכור"י דייק מהאריז"ל שכתב דבכל הבאה יש להביא הלולב עד החזה, דע"כ יש לצדד פניו לרוח הנענוע, וכן נוהגים נוסח ספרד. (והרבה נוהגים הסדר של הרוחות כהמחבר ואופן העמידה כהאריז"ל, ועי'). והספרדים נוהגים להפוך כל גופם לכל כוון ועושים סיבוב שלם, ולכאורה משום כל פינות שאתה פונה אה"נ הכי עדיף טפי.

ולמעשה, כל א' ינהוג כמנהג אבותיו, ובפשטות אין בזה לא תגודדו וכ"ל. וע' במגיד משנה (שהוא מקור דברי הרמ"א) שכתב "ואין להאריך בזה שבכל אחד מן הצדדים אדם יוצא ידי חובתו". ויש לציין מש"כ השעה"צ לקמן (תרנז', סק"ב) דקטן היודע לנענע אין הכוונה להשיטות ראשונים בנענוע אלא לעיקר דין נענוע דהיינו הולכה והבאה לכל הרוחות. ועוד ראיתי בהלי"ש (פ"י הערה 118 שכשהידר הגרשז"א ליטול לולב ליד הכותל בשאר ימי החג כדי לחשוש לשיטות שיש בזה מצוה מן התורה, לא דקדק בפרטי ההולכה וההבאה כמו בשעת הברכה וההלל.

ליזהר שלא לגעת בקיר בשעת הנענועים - הבכור"י כתב "בכתבים הזהיר שלא יגע ראש הלולב בכותל בשעת נענוע וטעמו ע"פ נסתר, וגם מצד הדין יש ליזהר בזה דבקל יקטום ראשו או תחלק התימות בנגעו בכותל". ואולי יש להוסיף דיש ליזהר ג"כ שלא לגעת באנשים מסביבו ובפרט אם הוא מחזיר הלולב על כתפו בלי להסתובב שאינו רואה לאן בדיוק הוא מנענע ואין לקיים מצוה בין אדם למקום על חשבון של בין אדם לחבירו.

סעיף י"א

נענוע האתרוג - מבואר במחבר דיש לנענע כל הד' מינים ביחד. ויל"ע באופן שלוקח הד' מינים זא"ז (כבסעי' יב') האם יש ענין לנענע כל מין ומין, או דרק יש לנענע הלולב, דלכאורה מסעי' זה רק מבואר דאין להפריד בין האותיות של שם ה' כמובא בב"י, ולכן בהכרח הוא צריך לנענע כל המינים ביחד, אבל כשבין כך אינו לוקח כולם ביחד, אפשר דליכא מצות נענוע אלא בלולב כלשון המשנה (כט'): "כדי לנענע בו" וכן רינון העץ שייך רק בלולב.

סעיף י"ב

נטילה בזה אחר זה - גם כשנוטלים הד' מינים זא"ז, יש לברך על נטילת לולב, וכתב המ"ב דלכן יש לקחת הלולב ראשון. ויל"ע באופן שאין לו אפשרות לקחת הלולב ראשון, איזה ברכה יברך. ולכאורה כיון שאינו מברך אלא ברכה א' עדיין יש לו לברך על נטילת לולב, ובפרט לפמש"כ המטה משה (תתקלא) "לפי שהוא העיקר ושאר המינים טפלים לו מברך על העיקר ופוסט את הטפל (אולי כן פי' מה דאיתא בגמ' לו: הואיל ובמינו גבוה מכולן), וי"א מאחר שהוא חשוב במינו מכולם כל האגודה נקראת על שמו והרי זה כמו שבירך בפירוש על כל מין ומין בשמו" (לכאורה יש לדמותו לברכת המוציא שהסתפק הפמ"ג בהלכות ברכות אם מועיל ברכת הלחם מדין עיקר או שלחם הוא לשון סעודה והכל נכלל). ויש לציין למש"כ השע"ת בשם הא"ר כשנוטלים זא"ז יטול גם האתרוג בימין (ולכאורה איטר יד יקח הכל בשמאלו).

אם שכח להפוך האתרוג בחזרה אחר הברכה - הערוה"ש (סעי' טו') כתב שאם נטל האתרוג מהופך ובירך ולא הפכו כראוי וסבר שיצא בזה והוציאו מתח"י ונזכר שהיה מהופך, חוזר ונוטלן ומברך על נטילת אתרוג. ומשמע דכל זמן שהוא בידו יכול להפוך האתרוג ולצאת בו בלי ברכה. ויל"ע אם רק נזכר באמצע הלל, האם זה מקרי סח בינתיים (ושמעתי בשם הגר"ג מלצר שליט"א דא"ז הפסק). אמנם, מהמ"ב משמע דכל שהאתרוג היתה בביתו דעתו עליו וא"צ לברך עוד ברכה ולכאורה היינו אפי' אם הניחו מידו (וצב"ק שהמ"ב פתח במהופך ובחסר, וסיים רק בחסר).

והנה, מעשה שהיה שברכתי על הד' מינים של הגריש"א זצ"ל, ולאחר הברכה שכחתי להפוך האתרוג כראוי ועשיתי הנענועים והחזרתי האתרוג להגריש"א, ואח"כ שמתי לב למה שעשיתי וחפשתי עוד ד' מינים כדי לצאת ידי חובת הברכה. ולדינא נראה שהייתי צריך לברך עליו דבודאי לא היה דעתי ע"ז כלל, וכל השאלה אינה אלא האם אני צריך לברך על נטילת לולב או רק על נטילת אתרוג, שכבר קיימתי מצות שאר ג' המינים, ולכאורה לא התכוונתי לצאת כל זמן שלא הפכתי האתרוג בחזרה ולכן יש לצדד לברך על נטילת לולב, ובפרט שלא היה דעתי על הד' מינים שהשניים (אבל מצד שני ממה שעשיתי הנענועים נראה שהתכוונתי לצאת יד"ח וא"כ אה"נ יש לברך רק על האתרוג).

לשון הברכה - הא דמברכין רק על הלולב, מבואר בגמ' דה"ט משום הוא הגבוה מכל המינים, וצב"ק דלמה אין מברכין על נטילת "ד' מינים" (וע' מש"כ בתחילת הסעיף). וע"ע בשו"ת הרשב"א (ח"א, קנז') דלכן אין מברכין על "כפות תמרים" כיון שהברכה אינו אלא מדרבנן סגי בכל לשון בלבד ששומר על הענין, וכנראה דלולב הוא לשון בנ"א, ונראה דמה"ט נמי כשמברכין על כל מין בפנ"ע מברכין על נטילת אתרוג (ולא פרי עץ הדר) וכן על נטילת ערבה (ולא ערבי נחל) כיון הוא כלשון בנ"א, וכ"כ החיים וברכה (שכו') בשם האבן עזרא דהואיל ופרשוה רבנן (שהוא לולב) נקטי לשונם המורגל בפייהם. אבל לפי"ז צ"ב למה אין מברכין על נטילת הדס אלא על נטילת ענף עץ עבות. ואפ"ל משום דמצינו בקרא ב' סוגי הדסים, א' הכשר ללולב, וא' הדס שוטה הכשר רק לסוכה, ולכן יש לדייק ולברך כלשון הקרא.

סעיף יג'

לתת לבנו הקטן לימון במקום אתרוג - יל"ע אם מותר לתת לבנו הקטן לימון במקום אתרוג, או דיש חשש דאתי למיסרך כשהוא גדול להשתמש עם לימון, כדחיישינן בסעיף זה דילמא אתי למיטעי להשתמש עם לימון בשנה אחרת (וע' לקמן תרנז' בדיני חינוך). ובעיקר החשש יל"ע קצת, דהלא כשם שכולם יודעים שצריך ד' מינים וליכא חשש אם יקח רק ג', כמו"כ כולם יודעים מה הד' מינים הגם שלא כתוב אתרוג אלא פרי עץ הדר, הלא כתב הרמב"ם בהקדמה לפיהמ"ש שלא היה אדם מסתפק בו מעולם שמא פרי אחר הוא, וי"ל.

סעיף יד'

בל תוסיף - נחלקו הראשונים אם יש איסור בל תוסיף בהוספת מין חמישי או בהוספת כמות הד' מינים. והנה, הראב"ד והרא"ש נקטו דמותר להוסיף בכמות אלו הד' מינים, וכנראה דה"ט משום שהתורה רק מנתה ד' מינים ולכן המוסיף מין אחר עובר על בל תוסיף, אבל בד' המינים עצמם אינו מפורש בקרא שצריך לקחת רק מספר מסוים, ולכן מותר אפי' לקחת ב' לולבים או ב' אתרוגים. אמנם, מתוס' (לד: ד"ה ערבי) שכתבו "אפי' נותן כמה הדסים וכמה ערבות בלולב אין זה בל תוסיף" משמע קצת דאם מוסיף לולב או אתרוג עובר על בל תוסיף וכדמשמע מהרמב"ם (וכן דייק הב"ח), וכ"כ ה"ה שהלוקח ב' לולבין הוסיף ועבר, אבל אם לוקח מין אחר לא עבר על בל תוסיף כיון דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי (וכנראה דבמין א' אא"ל דהאי לחודיה קאי). אמנם, דעת תוס' (לד: ד"ה הואיל) כתבו דסברת האי לחודיה קאי מועלת רק שלא לפסול המצוה אבל בודאי עבר על בל תוסיף וכמו שהזכיר הביה"ל השיטות בזה.

סעיף טו'

הוספת הדסים וערבות - נראה דלהלכה מותר לכו"ע להוסיף הדסים וערבות וכ"ש עם מכוון להדיא לשם נוי, אבל בביה"ל צידד דאולי הא דהמדקדקין אינם מוסיפים על ב' ערבות ה"ט כדי לצאת דעת הרמב"ם שמתחלה היה דעתו לאסור בזה, וצ"ב כיון שחזר בו הרמב"ם איזה ענין יש לצאת ידי ההו"א שלו (שו"ר שבסימן תרסד' כתב השעה"צ סק"ח דאף שהרמב"ם עצמו חזר בו אבל דעת הגאונים דהדין כמו שכתב הרמב"ם מתחלה). ומי שרוצה להוסיף הדסים הגם שיש ספק אם מותר להוסיף הדס שוטה אבל בודאי א"צ להקפיד על משולש שיעור חז"א, וכל כמה שכשר מעיקר הדין דהיינו רוב של ג' טפחים, סגי. וכמדומני שחוץ מחלק מהספרדים (תימנים) שנוהגים לקחת הרבה הדסים, עמא דבר לקחת רק ג' הדסים וב' ערבות, ולא ראיתי מי שנוהג לקחת 68 ערבות כמו שמוזכר בטור (או אפי' יותר משתים, ואפי' כשיש חשש פסול בא' מהם כשמוש"כ הביה"ל).

סימן תרנב' (זמן נטילת לולב)

סעיף א'

החזקת הלולב במשך היום - הגם שלא נהגו להחזיק הלולב כל היום כאנשי ירושלים, ולא עוד אלא נראה ברור שכיום מי שמחזיק הד' מינים בשעת תפילת לחש של מוסף מיחזי כיוהרא, אבל כתב המ"ב דעדיין נוהגים להביאו לביהכ"ס ולהחזירו בעצמו, והוסיף הערוה"ש (סעי' ד') "וכך חובתינו וכך יפה לנו" ולכן אין ליתן הלולב לבנו או חבירו להביאו הביתה אחר התפילה אלא דוקא יקחנו בעצמו, והרבה אנשים לא מודעים לזה (ולכאורה עדיף להחזיק הלולב בלי שקית, אם לא שעדיין לא קיים מצותו). וע"ע בבכור"י שכתב דמנהג כשר לאחוז הלולב כשאומרים קדיש אחר הלל והשוענות שלא יהיה נדמה עליו כמשאוי וכן מנהג האריז"ל.

והנה, יש להעיר על עצם הדין דמותר להחזיק הלולב בשעת התפילה דצ"ב מ"ש לולב מס'ת, דהגם שעצם החזקת הלולב הוא מצוה ודלא כספר תורה, אבל כיון שכבר קיים מצות ד' מינים לכאורה ליכא בהחזקתו אלא ענין של חיבוב המצוה ואפשר דהביאור הוא כמו שהבאנו מהמאירי (לו: דלאנשי ירושלים החזקת הלולב כל היום הוי כחובה (אבל לפי"ז יצא נ"מ לדינא דלשאר בנ"א אסור להחזיקו בשעת התפילה, וצ"ב).

עיקר זמן מצות נטילת לולב - ע' בערוה"ש (סעי' ג') שתמה דלכאורה המחבר סתר עצמו מו"ב, דכתב דעיקר מצותו בשעת ההלל ומקודם כתב דזריזין מקידמין ומברכין מיד בהנץ והרי ההלל הוא הרבה אחר הנץ ועוד דלא שמענו אף מיותר מהדדרים שימתינו מלברך עד ההלל. וע"ש שביאר בדעת המחבר דאם רק יש לו הד' מינים לשעה א' יש להעדיף שעת ההלל, אבל אם יש לו ד' מינים משלו פשיטא שיותר הידור לברך בסוכה בבוקר "וכן נהגו בגדולי עולם וכל ישראל". אמנם, צ"ב לפרש כן דמבואר במחבר לעיל (תרמד') שמברכין עליו לפני ההלל ע"ש וכן נוהגים הרבה ליטאים למעשה. ואפ"ל דמש"כ כאן דזריזין מקדימין ר"ל דיש לנענע בבוקר (לפני חצות) כמו שנוקטים לענין מילה הגם שכל היום כשר למצוה, וע' בסמוך.

לברך על הד' מינים בסוכה - המ"ב לעיל (תרנא, סקל"ד) הביא מהאריז"ל שיברך בסוכה על הלולב מיד בבוקר, ובשעה"צ (סקמ"ג) הביא ב' טעמים או משום דיקיים המצוה תיקף בשעת שקם או שהוא ע"פ סוד. והנה, מבואר ביסוד ושורש העבודה כביארו השני שלדעת האריז"ל ע"פ סוד ברכת על נטילת לולב עם הנעונים יהיה דוקא בסוכה, וכן מנהג העולם המקפידין לברך בסוכה שנוהגים ללכת לסוכה לברך גם לפני הלל הגם שלא קם אז משינתו בסוכה. אבל לכאורה מבואר בטוש"ע דיש לברך לפני הלל, והאמת שראיתי בספר ד' מינים השלם שהביא מהשל"ה דמשמע שגם לאריז"ל יש לברך לפני הלל, רק מכיון שלא היה להם סוכה בביהכנ"ס לכן אמר שעדיף שיברך בסוכה לפני הליכתו להתפלל מלבדך בשעת הלל מחוץ לסוכה.

ולכאורה גם מטעם תדיר ושאינו תדיר יש לברך דוקא אחרי שחרית, וכן דעת האגר"מ (ח"ד צט) דמה"ט אין לנהוג לברך לפני ההליכה לביהכנ"ס (ורק לאנשי ירושלים שאוחזים הלולב כל היום יש להם לברך לפני"כ דאל"ה לא יוכלו לקיים מצותם, ול"א תדיר ושאינו תדיר באופן שע"ז יתבטל המצוה השניה). וכן העירו להגרשז"א ג"כ (הל"ש פ"י הערה 73), אבל למעשה הוא אמר שאין לפקפק בדבר הואיל וכן נהגו, ולא עוד אלא ע"ש דמעשה ממחבר ספר שאמר להגרשז"א שבספרו העיר על היסוד ושורש העבודה מהא דתדיר ושאינו תדיר, אבל בשעה שהדפיס הספר נשמת ההערה מהדפוס, ואמר לו הגרשז"א שזה לא היה מקרה אלא מן השמים. והנה, יל"ע אם בכלל יש ענין תדיר באופן שהשכים לפני השעה שמתחילים להתפלל שהלא בשעה זו עדיין אינו רוצה להתפלל ולא מקרי ב' מצוות לפניו (ושו"מ עד"ז מובא בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א במ"ב שבהוצאת דרשו).

ברכה"ת לפני נטילת לולב - הבכור"י (תרמד, סק"א) כתב דיש לברך ברכת התורה לפני נטילת לולב (נראה דס"ל דקיום מצוה דינו כתורה), אמנם, ע' במ"ב (מז, סק"ז) שכתב דלכ"ע מותר לעשות איזה פעולת מצוה קודם ברכה"ת (על אף ההרהור בדינים הקשורים).

סעיף ב'

טעימה ושתייה לפני נטילת לולב - להלכה מבואר דאין לאכול לפני נטילת לולב, ומעיקר הדין טעימה (דהיינו פירות, או פת פחות מכביצה) מותרת, ולכן יש לתמוה על המג"א שכתב דאין לחכות עד אחר חצות בלי לאכול כיון שאסור להתענות, דהלא טעימה מותרת ולא מקרי תענית (וכן הקשה הבכור"י סק"י). אבל המ"ב נקט דלמעשה אין להקל בטעימה אלא לצורך גדול, וגם אין לסמוך על שומר לכתחילה אא"כ למי שחלש לבו.

ויל"ע אם שתיה מותרת למשל אלו ששותין קפה לפני התפילה. וע' בערוה"ש (סעי' ה') שכתב דשתיית חמין וודאי מותר אפי' ביום ראשון כמו קדם התפלה. אמנם, ע' בהל"ש (שם) שלא שמענו אפי' על אשה בירושלים ששותה אפי' מים לפני נטילת הלולב. אמנם, לענין נשים כמדומני שאין נוהגים להחמיר בזה לכה"פ בשאר ימים וכן ראיתי שהביא בספר בית דוד בשם האשל אברהם מבוטשאטש, הגריש"א ועוד פוסקי זמנינו.

האם הלולב מוקצה אחר הנטילה - הד"מ הביא מש"כ הירושלמי דאחר הנטילה הלולב מוקצה, וכ"כ המג"א לעיל בסוף סימן תרנא, ושתייהם תמהו דאין מוקצה לחצי שבת. וע"ש במג"א שצ"י למש"כ בסי' שלא לענין איזמל של מילה, וע"ש דס"ל דבמוקצה מחמת חסרון כ"ס שייך שיהיה מוקצה באמצע שבת ולכן בסכין מילה מוקצה אחר המילה, אבל ראיתי בספר הלכות חג בחג שר"ל שמזה שהמ"ב שלא הזכיר כל הנידון כנראה שלא חשש לזה וכמו שנראה דס"ל (שי, סקט"ו) דמעיקר הדין גם האיזמל אינו מוקצה אפי' אחר המילה (וע"ע מש"ב הפמ"ג בסי' תרנח, משב"ז ב').

סימן תרנו' (שצריך להדר אחר אתרוג מהודר)

מקור החיוב להדר מצוה - החיוב להדר מצוות ילפינן מזה קלי ואנוהו, שדרשו חז"ל (סוכה יא): התנאה לפניו במצוות. ויל"ע אם החיוב הוא מדאורייתא או מדרבנן. וכתבו האחרונים דמשמעות הראב"ד (השגות בדף ז. בדפי הר"ף) דהוא מדאורייתא (ואולי יש לדייק כן מרש"י בריש פירקין כט: דמשמע מיניה דמה דילפינן מזה קלי ואנוהו מעכבר בדיעבד, וע' בחבורה א'), אבל נראה שרוב פוסקים נקטו כהריטב"א (יא:): דכתב דאינו אלא מדרבנן כיון שאינו מעכב בדיעבד, ואילו היה חיובו מדאורייתא אין לחלק בין לכתחילה ובדיעבד. ויש שר"ל (ע' כפות תמרים כט:): דמקור הדין הוא מדאורייתא, אבל מסרו הכתוב לחכמים לקבוע מה מקרי הידור מצוה.

סוגי הידור - לכאורה מצינו כמה סוגי הידור מצוה. לדעת רש"י החיוב להדר מצוה עד שליש היינו כפשוטו לשלם יותר כדי שהפצא דהמצוה יראה יותר יפה. אמנם, לדעת ר"ת אין ההידור בהיפוי אלא בגודל, ומהמ"ב משמע שההידור הוא שלא יהיה חשש שמא יתכוון באמצע החג, וצ"ב דהלא בשופר ליכא חשש זו ואפ"ה כתב בהמשך דיש ענין להדר לקנות יותר גדול מהשיעור המצומצם, ויל"ע למה לא פי' כפשוטו דשיעור מצומצם אינו מהודר דנראה כאילו רוצה לצאת רק עיקר הדין ממש. ויש הידור מצוה שקשור לגברא למשל שלא לאכול בער"פ כדי שיאכל המצה לתאון (פסחים צט:).

אמנם, לקנות קופסא לאתרוג מכסף, דעת הגריש"א דאינו נכלל בהידור מצוה אלא בחיבוב מצוה. ולכאורה אין לדמותו למנורה מכסף כיון שהמנורה היא החפצא דמצוה שאוחז הפתילות. וראיתי מובא מספר החסידים (קסט') דילפינן מכבד את ה' מהונך, שכולל קניית ארגז נאה להצניע ספרים ותפילין.

איך משערין השליש - כל הענין של הוספת שליש צב"ק, בפרט בזמנינו דיש כ"כ הרבה אתרוגים, ושייך שאתרוג מהודר במוכר א' עולה פחות מאתרוג שאינו יפה כ"כ במוכר שני, וככל שיותר מתקרבים ליר"ט המחירים יורדים. ובעני"ז ע' בבכור"י שהסתפק אם הולכים בתר השווי של האתרוג או כמה ששילם, וכתב דאת"ל דאזלי' בתר כמה ששילם א"כ יוצא שמי שקנה אתרוג בשיעור מצומצם בחמש ושני שקנה אתרוג מצומצם בשש, ואח"כ מצאו אתרוג יותר גדול בשמונה, מי שקנה בשש חייב להדר אחריו משא"כ הראשון שקנה בחמש אינו חייב (ובתר עניא אלזא עניותא), ולכן מסיק דבע"כ אזלי' בתר השווי של האתרוג.

אבל לכאורה יוצא דמי שמחליט לשלם 300 שקל עבור אתרוג, ומצא עוד א' 375 שקצת יותר יפה הוא חייב להוסיף. ויל"ע למה לא שמענו שמקפידין בזה. ואפשר משום דלהמג"א אינו חייב להחליף רק כשהוא מהודר בשליש בדיוק חייב (וצ"ב טובא איך משערין זה), ולהט"ז רק אחר שכבר קנה יש מחיר קבוע שאפ"ל דחייב להוסיף עליו שליש, אבל גם בזה לא שמענו שמקפידין, וע' בסמוך.

למה לא מקפידין בזמנינו להחליף אתרוגים - ראיתי בספר בית דוד שהעיר דלמה לא שמענו בזמנינו שמקפידין להחליף אתרוגים ביותר נאים, והביא ד"א משום דסומכין על השיטה הראשונה שסתם המחבר כוונתה דרך בשיעור מצומצם חייב להחליף ולא ביותר נאה, ואפי' אם מחמירין כשיטה שניה סומכין על המג"א שנקט דאחר שכבר קנה האתרוג א"צ להחליפו באחר. אבל לכאורה אי"ז מספיק דנראה שלמעשה המ"ב חשש גם לשיטה שניה וגם לדעת הגר"א שפסק דאפי' אחר שקנה צריך להחליף. וע"ש שר"ל דכיון שבדר"כ כשקונים אתרוג יש הרבה מאד אתרוגים זולים שיש לו אפשרות לקנות והוא מעדיף לקנות אתרוג יותר יקר ומהודר, ולכן יוצא כבר קיים ההידור מצוה בשעת הקניה וא"צ לעשות יותר מפעם א' כמוש"כ הביה"ל.

הוספת שליש בכדי לקיים עוד שיטה בפוסקים - הביה"ל הביא מש"כ הפמ"ג ד"ל לכו"ע צריך להוסיף עד שליש בכדי לקנות חפצא דמצוה הכשר גם אליבא דשיטה דלא ק"ל כוותיה, ושמעתי בשם הגר"ח ק דאין הכוונה לשיטה יחידאה, אלא לשיטה המובא בפוסקים. ועוד הביא הבגדי ישע שהחמיר יותר מזה וכתב דבכדי לקנות אתרוג עם פיטום צריך לשלם אפי' יותר משליש כיון שיש פוסלים כשאין לו פיטום. והנה, החידוש של הפמ"ג הוא א' מיסודות של לימוד הלכה, וכמו שהזכרנו כמה פעמים שהרמ"א בהקדמתו לתורת החטאת כתב דאין לשאול איך הוא מתיר דברים האסורים, במקום הפסד מרובה וכדומה, דה"ט משום דמדינא הוא ס"ל דמותר רק כיון שיש מחמירין לכן כתב דיש להחמיר לכתחילה אבל במקום הפסד מרובה וכיוצ"ב יש להעמיד ההלכה על עיקר הדין כדעת המקילין. ונמצא, שיש ענין מיוחד להדר המצוה באופן שמקיים המצוה או הדין לכו"ע, ולכן אין להקשות למה אנו מחמירין כל כך לחשוש לכל השיטות, כיון שהוא חלק מהידור מצוה.

ב' אתרוגים א' מהודר וספק כשר וא' ודאי כשר ולא מהודר - מובא בכמה מקומות (ע' מועדים וזמנים סי' קיח) סיפור עם הגר"ח סלאוויצקי, שפעם א' היה לו ב' אתרוגים, א' של קורפו מהודר אבל ספק מורכב, וא' מארץ ישראל לא מורכב אבל לא מהודר, וביד קודם על המהודר ואח"כ לקח את הודאי כשר, וטען שאם יקח קודם את הודאי כשר א"כ לא היה ענין אח"כ לקחת את המהודר כיון שכבר קיים המצוה, וא"א לקיים הידור מצוה בלי עצם קיום המצוה, וכן מבואר בשו"ת בית הלוי (ח"ב, מז). ויש בזה ב' חידושים, א' דלא מקרי הפסק בין הברכה וקיום המצוה במה שהוא לקח אתרוג ספק כשר (והגר"ז ביאר דה"ט דלא מקרי הפסק משום דב' מינים שייך לקיים המצוה בזא"ז), ועוד חידוש דל"ש הידור בלי עצם קיום המצוה.

והאמת, שנראה דנחלקו בזה הראשונים לענין חזרה על ציצין שאין מעכבין את המילה וכמו שביאר הבית הלוי הנ"ל, דדעת הרמב"ם דאין חוזרין על הציצין שאינן מעכבין אפי' בחול, דכיון שגמר עצם המצוה אין ענין להדר המצוה בלי קיום המצוה, אבל דעת הטור דרק בשבת אין חוזרין עליהן משום איסור מלאכה אבל בחול אה"נ חוזרין גם על ציצין שאין מעכבין, ולכאורה מוכח דשייך הידור גם בלי מצוה. אבל משמע דגם לדידיה רק במילה וכיוצ"ב שאח"כ החפצא דמצוה נראה יותר מהודר לכן שייך הידור שלא בשעת המצוה ואינו כלקחת עוד אתרוג, דבאמת קשה להבין מהו הענין להדר המצוה אחר שכבר קיום עצם המצוה, אבל בהידור הנראה תמיד לכאורה יש סברא שאפשר לקיימו אח"כ.

ובעני"ז כדאי להביא לשונו של החיים וברכה (אות סד) וז"ל "הרבה בנ"א סוברין, כשיש להם לקנות אתרוג שהוא הדר מאד בתארו וגדולו ומראהו אך יש בו איזה חשש פסול, וגם יש לקנות אתרוג שאין בו חשש ופקפוק כל עיקר כי הוא נקי מכל אך אינו הדר כ"כ בתארו וגדולו, ובחרים יותר בזה שהוא הדר מאד, וזה טעות כמוש"כ הלב"ש בספרו כד הקמח סי' כג' שקודם כל עיקב ההידור הוא אם אין בו שום חשש פסול, ואח"כ משגיחין בהדרו בתאר ומראה". ולכן כל הספק של הגר"ח רק היה בגלל שהיה לו ב' אתרוגים, אבל אם היה אפשרות לקחת רק א' מהם בודאי היה נוטל הודאי כשר ולא המהודר שהיה ספק מורכב.

זריזין מקדימין או הידור מצוה - ע' בשע"ת לעיל (תרנא, סק"ז ד"ה שמברך) שצידד דשהוי מצוה לא משהנין ותמיד יש לקיים המצוה מיד גם כשהוא על חשבון ההידור, אבל מצד שני בקידוש לבנה מצינו שמחכים עד מוצ"ש כדי לקדש הלבנה בבגדים יפים, ונראה דמסיק דאם יודע בודאי שביאו לו אתרוג מהודר יותר יש להמתין על מצוה מן המובחר, וע"ש שכתב ומ"מ אם כוונתו לעשות מצוה מן המובחר מותר לשהות וכו' "דזה ג"כ זריז ועומד היא לעשות מצוה מן המובחר ומחשבתו הטובה מצטרף למעשה" (ואפשר דמוהל מיוחד או סנדק מיוחד כלול בזה).

ויש להוסיף דזריזות הוא גם חלק מהידור מצוה, דע' בהל"ש (פי"א, הערה 13) שפעם שמע הגרש"ז א' שמישהו התפאר שקנה אתרוג מהודר במחיר נמוך מאד בגלל שהלך ערב סוכות מיד לפני שסגרו החניות, והתרעם הגרש"ז א' על זה שהנהגה זו מראה זלזול למצוה שכולם רצים לקנות והוא מחכה לרגע אחרון, ואילו היה צריך לקנות משהו עבור אדם חשוב היה ממחר לעשות את זה מיד ולא לחכות ליום אחרון ע"ש.

לקחת אתרוג מהודר לעצמו או לכבד בו אחריו - ע' בבכור"י (סוף הסי') שנקט דא"צ לתת לאחריו לקנות אתרוג גם כשהוא קונה עבור רב חשוב. וע"ש בשע"ת (תפב, א') דאם בעסקי גופות אמר' חייך קודמין בעסקי נפשות על אחת כו"כ, והביא האגרת שמואל שכתב דבועז שהדגיש לפלוני אלמוני "רות המואביה" כדי שימאן הוא ויקחנה בועז ויזכה לשלשלת גדולה היא, "ואף דאסור לרמות חבירו לקחת את שלו, זהו בדבר שבממון אבל במצות אף שא"א ליקח מיד הזוכה כגון כסוי ומילה וכיוצ"ב, מ"מ כל שלא זכה עדיין הם כמדבר המופקר לכל וכל אדם נצטוו להשלים את נפשו ולזכות במצות" ע"ש. וע' בהל"ש (פי"א, הערה 4) דאחים שרכשו כמה אתרוגים אינם צריכים לתת הכי יפה לאביהם מצד מצות כיבוד אב, דכל מצוה שמוטל עליהם כמו אביהם, הם קודמים.

חייב לתת כל ממונו שלא לעבור על לא תעשה - המ"ב ביאר דה"ט דחמור ל"ת מַעֲשֶׂה כיון שעובר על רצון הקב"ה בקום ועשה (ויש להתבונן על החומרא של הממרה ציוויו של מקום שחייב לתת אפי' מליארדים בכדי שלא לעבור עליו), והסתפקו הפוסקים בביטול מצות

עשה שהוא בקום ועשה, למשל לאכול מחוץ לסוכה וכיוצא ב, האם חייב לתת כל ממונו, וע' בהגהות חת"ס שנקט דעיקר המודד הוא שב ואל תעשה או קום ועשה, אבל הבכור"י הביא מהריב"ש דמשמע דבעינן שתיהם שיהיה גם מצות עשה וגם בשב ואל תעשה. וע"ש שבסו"ד כתב דאפשר דיש לחלק בין מי שלא בנה סוכה ולכן בסוכות ממילא הוא צריך לאכול מחוץ לסוכה, ובין מי שמכריחים אותו לאכול מחוץ לסוכה דהוי ביטול המצוה קום ועשה.

ולדינא, לכאורה יוצא שמי שבמקום העבודה שלו מכריחים אותו לספר לשון הרע (דהיינו כשליכא התנאים להתיר דיבורים כאלה) או שיפטרו אותו, המשמעות הוא שצריך לאבוד מקור פרנסתו בשביל זה, דאין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', וזהו מה שאומרים כל יום בק"ש בכל מאודך, וזהו חלק מקבלת עול מלכות שמים שאנו מחויבים לקבל על עצמנו כל יום ובפרט בר"ה. והפמ"ג הסתפק אם גם לענין איסור דרבנן אמרי' כן, והבכור"י כתב שבחוות יאיר מפורש שגם בדרבנן אמרי' כן. ולכאורה לשלם יותר על טיסה שלא יצטרכו לראות מראות אסורות נכלל בזה, וכבר אמרו חז"ל שאמר הקב"ה "אין אדם שומע בקולי ומפסיד".

תרנז' (חינוך הבן למצות לולב)

אביו חייב לקנות לו לולב - האחרונים העירו (ע' ט"ז) דצ"ב לשון המחבר שכתב דאביו חייב לקנות לו לולב, דהלא במתני' (מב.) רק קתני דקטן היודע לנענע **חייב בלולב**, ואפשר לצאת עם הלולב של אביו, ובאמת כן נקט המהרש"ל לדינא (וע' בסמוך). וע' באגרו"מ דמתני' איירי בארץ ישראל אבל המחבר איירי בחו"ל וכיון דקטן מקני קני וא"י להקנות לכן צריך לקנות לו לולב בפנ"ע דאל"ה לא יוכל אביו לצאת ביו"ט שני של גליות (וכ"מ בפמ"ג א"א סק"ב). אבל ע' בבכור"י שהביא עצה אחרת לענין יו"ט שני, שיוכל האב להתנות עם בנו "שאם היום יו"ט הלולב קנוי לך במתנה, ואם היום אינו יו"ט הלולב אינו קנוי לך" ואז האב יכול לצאת בו ממנפ"ש ביו"ט שני. ויש לציין דלענין חינוך הבן ביו"ט שני, כתב השערי תשובה (סק"א) דשפיר יוכל לחנכו בלולב שאול, ולפ"ד השנה שיו"ט ראשון של סוכות יוצא בשבת גם לבני חו"ל אין בעיה של הקנאת לולבו לבנו.

ואולי אפ"ל בע"א דלכן נקט אביו חייב, משום דס"ל דמצות חינוך הוא על האב ולא על הבן, ומצינו שנחלקו בזה הראשונים (ברכות מח): אם מצות חינוך הוא מצוה דרבנן על האב או שהמצוה על הבן שהרבנן חייבו ילד גם לפני שהוא חייב מדאורייתא, כל כמה שהגיע לכלל דעת ולכלל חינוך (ע"ד מש"כ החת"ס דעכו"ם חייבים על הז' מצות בני נח מזמן שהם בני דעת ואינו קשור ליג' שנים). ולמעשה, עדיף לקנות לו לולב אם אפשר כדי שיוכל לעשות הנענועים ביחד עם כל הציבור בשעה שאביו ג"כ עושה הנענועים. וע' בערוה"ש שכתב (סעי' ב') "דזהו במקום שהד' מינים בזול אבל אצלנו הלואי שיהא ביד משפחה א' לקנות לעצמם הד' מינים, וגם זה אינו מצוה", ויש להודות לה' על השפע הנמצא בימינו. וע"ע בעני"ז בס' תרנח' סעיף ו'.

האם צריך ד' מינים כשרים - הביה"ל כתב דפשוט דצריך שיהיו הד' מינים של הקטן כשרין כמו בגדול, וכ"כ הריטב"א בסוכה (ב): בביאור הא דאיתא בהילני המלכה שכל מה שעשתה לא עשתה אלא ע"פ חכמים. אמנם, ע' לקמן (תרנח', ו') שנחלקו הראשונים אם צריך דוקא להקנות הלולב לקטן או דסגי אם יתפוס הלולב ביחד עם התינוק באופן שלא יקנה הלולב. וביאר המ"ב (סק"ח) דהמקילין סוברין דמצות חינוך מתקיים גם בשאול דגם בזה מתחנך הבן למצוות, וביאר יותר בשעה"צ (סק"ו) דסבירא להו דמצות החינוך הוא רק על עצם המצוה ולא על פרטי המצוה, ולכאורה צ"ב ממש"כ הביה"ל כאן דבפשוט דצריך שיהיו ד' מינים כשרים כמו בגדול.

ואפשר לחלק (וכן נמצא במחברי זמנינו) דפסול חסר או לקחת לימון במקום אתרוג וכל כיוצא ב שהוא פסול בד' מינים עצמם, בזה פשוט דאין מקיימים בהם מצות חינוך, משא"כ בשאול י"ל דשפיר מתקיים הדין חינוך כיון שאינו אלא פרט במצוה ואינו חסרון במינים עצמם. ויש מחלקים ג"כ בין דבר הנראה לעיניים לדבר שאינו נראה לעיניים דמתקיים בו מצות חינוך כיון שאינו ניכר החסרון לילד. ואולי אפ"ל בע"א ג"כ דאה"נ מחלוקת היא לקמן (שם), ולדינא החמיר המ"ב כאן דבעינן כשרות דוקא (אבל ע"ש במה שכתבנו דנראה דלמעשה הקיל המ"ב).

חינוך להידור מצוה - ע' בביה"ל לקמן (תרעה', ג' ד"ה ולדידן) שכתב שהחייב לחנך בנו הוא בדבר שיש בו חיוב על הגדול מצד הדין, אבל בדבר שגם בגדול ליכא כי אם משום הידור מצוה אינו מחויב לחנך בו הקטן. ועד"ז דנו הפוסקים לענין חינוך לדברים שלא יעשה כשהוא גודל, למשל קידוש לפני אכילה ביוה"כ, דבגדול לא יאכל (אבל מצד שני באופן שגדול צריך לאכול, למשל אם הוא חולה ח"ו, גם גדול צריך לקדש לפני"כ). ואולי יש לתלות ד"ז במחלוקת אם זה קלי ואנוהו הוא חיוב (כמוש"כ הטור בס' תרנא' אליבא דרש"י) או רק בגדר מצוה (כלשון המחבר לעיל בס' תרנו').

תרנח' (דיני לולב ביו"ט ראשון)

סעיף א'

האם יש ענין להדר לקחת לולב עו"פ ליד הכותל - מדאורייתא חוץ למקדש ליכא מצוה של נטילת ד' מינים אלא ביום ראשון בלבד, אמנם כמו שמבואר בפסוק יש מצוה מדאורייתא לקחת הד' מינים כל ז' "לפני ה'", ובפשטות הכוונה לביהמ"ק, אבל הרמב"ם על המשנה (ג', יב') בראשונה היה לולב נטל במקדש שבעה ובמדינה יום א' ביאר "מדינה היא כל העיירות שבא"י מלבד ירושלים" ונמצא דגם ירושלים מקרי "לפני ה'", ועוד ס"ל להרמב"ם (בית הבחירה ו', טז) דקדושת ירושלים לא בטלה, ולכן כתב הבכור"י (סק"א) דגם היום יש מצוה מדאורייתא לקחת הלולב במקום שהוא ודאי ירושלים, למשל ליד הכותל. אבל, לכאורה הוא שיטה יחידאה, והאחרונים העירו כו"כ הערות עליו, והבכור"י עצמו כתב שלא מצא לא ראשון ולא אחרון שהעיר כן. אמנם, למעשה הרבה נוהגים להדר לקחת הלולב עו"פ, וכמה גדולים היו מדקדקים להגיע לכותל כל ימי סוכות כדי לנענע.

ויל"ע אם ליד הכותל צריך לדקדק על פסול שאול גם בשאר ימים, דלדעת כמה ראשונים במקדש בעינן לכס כל ז', אבל לכאורה זהו דעת הרמב"ן ול"ל כהרמב"ם דיש מצוה ליד הכותל ונמצא דליכא מי שסובר ב' החומרות ביחד, וכן ע' בהל"ש (פי"א, הערה 118) שבכותל

הגרשז"א נטל לולב מא' הנמצאים שם ולפי הנראה לא חשש לקיים לכם, והשיב לשואל שלא היה המנהג לדקדק בזה (ולכאורה גם אין לומר שמסתמא המשאל נתן לו הלולב באופן שיוכל לצאת בו דהיינו במתנה ע"מ להחזיר כדקי"ל בסמוך, דלאו כר"ע ידעי דיש דין לכם בשאר ימים).

סעיף ב'

מוקצה בד' מינים - לאו כר"ע ידעי שבשבת הלולב הדסים וערבות הם מוקצה, ואפי' אם נקל (כהט"ז דלא כהמ"ב) דדינו ככלי שמלאכתו לאיסור, אכתי אסור להזיזו כדי לשמור עליו דזהו כטלטול מחמה לצל דאסור בכל ענין. וגם יש ליזהר שלפעמים ההדסים וערבות נמצאים במקור וצריך להזיזם, דאין להזיזם להדיא אלא בטלטול מן הצד לצורך דבר המותר (למשל, לקחת הסיר הגם שיפלו הערבות). והגם שמבואר במ"ב דאתרוג מותר לטלטל כיון שאפשר להריח בה, כתבו פוסקי זמנינו שכהיום אי"ז מצוי שמריחים באתרוג העומד למצוה, ובדר"כ אנשים מקפידין מאד על האתרוג ויש לצדד שהוא מוקצה מחמת חסרון כיס דאסור בטלטול אפי' לצורך גופו ומקומו.

מוליד ריח - לכאורה כל החשש של מוליד ריח הוא רק באופן שמניחו על בגד וכיוצא"ב, אבל במניחו בשרוול פלסטיק או בשקית ניילון כיון שהוא חד פעמי יש לצדד דאין בזה איסור הולדת ריח, ומצאתי מובא בכמה ספרי זמנינו להקל מטעם שאינו קולט הרבה ריח, ועוד נראה שהחשש אינו אלא במניחו שם לזמן ארוך אבל במניחו על השלחן לכמה דקות ל"ל בה (וראתי בבכור"י שהזהיר כשאוחזים בד' מינים שלא לדחוק האתרוג בלולב דזה יוכל לגרום להולדת ריח דאסור אפי' שלא במתכוין לדעת כמה פוסקים).

ואם כבר היה האתרוג מונח בבגד מעי"ט מבואר במ"ב דליכא איסור להחזירו. ולפ"ז יש לצדד דמי ששם דיודורנט (deodorant) לפני שבת והתיז על בגדו, אין צריך לחשוש בשבת בשעה שיתזי שמא יגע הדיודורנט בבגדו. אמנם ע' בסי' תקיא' במ"ב (סקכ"ו) שכתב דאפי' בגד שמריח כבר אין ליתן עליו כדי שיריח יותר ומ"מ אתרוג שהיה מונח מעי"ט על הבגד ונטלו ממנו מותר להחזירו דאינו מריח יותר בשביל כך (ולמעשה יש להשפירץ הדיודורנט באופן שאינו פסק"ר שיגע בבגדו ואז אפי' יגע בבגד יהיה בגדר דבר שאינו מתכוין דמותר).

סעיף ג'

ולקחתם דבעינן לקיחה לכאז"א - ע' בכפ"ת (מא:) שתמה דמהו ההו"א שא' יכול להוציא כולם דהלא הוא מצוה שבגופו, וצ"ע.

אשה לענין מתנה ע"מ להחזיר - המ"ב כתב דבנתנה האשה הלולב של בעלה לא' מאוהביו לא יצא דשמה לא ניחא ליה כ"א במכירה, וע' בערוה"ש (סעי' טז) שכתב דאצלינו ידוע שאין דרך בעה"ב לעשות כן ובודאי תוכל לעשות כן ויצא, ומשמע שהוא ג"כ לא חשש לבכור"י שהביא המ"ב דדינו כשאלו.

ואשה עצמה שרוצה לצאת בלולב של אדם אחר שאינו בעלה, הבכור"י נקט דצריך הנותן לתת לה מתנה ע"מ שאין לבעלה רשות בה, דאל"ה אמרי' מה שקנה אשה קנה בעלה ואין הלולב שלה כלל. אמנם, כבר הזכרנו שהגרשז"א לא חשש לחומרא זו ונקט דמה שיש לה קנין הגוף סגי הגם שיש לבעלה קנין פירות, ולכאורה בודאי מנהג העולם הוא להקל בזה.

להדיגש שנותנו במתנה ע"מ להחזיר - למעשה המ"ב (סק"ט) החמיר דאם לא פירש שנותנו במתנה ע"מ להחזיר דיש לחזור וליטלו בלי ברכה ולכן כדאי להדיגש שנותן במתנה ע"מ להחזיר. אבל צ"ב דראינו לעיל (תרמט', סקט"ו) שנקט המ"ב דמסתמא נתן לו באופן שמתר לצאת בו, ורק באומר בפירוש שנותן לו רק בשאלה או במי שאינו יודע הדין אז אין יוצאין בסתמא דאין לומר שהוא נותן לו באופן שיוכל לצאת בו כיון. ואולי המ"ב לעיל נקט עיקר הדין באופן שאין עוד לולב לידו דמדינא כבר יצא וא"צ לטרוח אחריו, אבל ביש לו אפשרות לקחת ד' מינים עו"פ כתב כאן דיש לקחתם עו"פ ובלי ברכה.

לשלם על הד' מינים קודם יו"ט - המ"ב (סק"י) הביא דיש שכתבו דקנין משיכה מדרבנן אינו מועיל בכדי לקיים מצוה דאורייתא ולכן כדאי לשלם לפני סוכות בכדי לעשות קנין דאורייתא דמעות קונות (והערוה"ש סעי' טז' נקט דאין ספק דקנין דרבנן מועיל לדאורייתא). אבל כ"ז רק באופן שלא הביאו לרשותו, דאל"ה יש לו קנין חצר דמועיל מדאורייתא, ולכן אינו מצוי שלא יהיה שלו מדאורייתא, אא"כ רק לוקח ערבות בביהכ"ס ביו"ט וכדומה. אבל יש מדקדקים דוקא לשלם לפני יו"ט כלשון המ"ב דלכתחילה נכון ליזהר בזה ולפרוע קודם החג (הגם שי"ל דהוא איירי רק בלא הכניסו לרשותו).

נותן מתנה לזמן - הנותן לחבירו הד' מינים במתנה לחמש דקות, לדעת המחבר לא יצא וראיה ממה שלא מצינו בגמ' דמועיל מתנה כזו לענין נתינה לקטן, אבל כתב הביה"ל דנחלקו בזה הקצות והנתיבות. ולענין דינא משמע קצת דנקט כהנתיבות מדהביאו באחרונה וכתב שהוא מסכים למחבר. וכן ראיתי בשם החזו"א (נשים עד', טו') דנקט למעשה כנתיבות.

סעיף ד'

האם במתנה ע"מ להחזיר עינן תנאי כפול - ראינו בטור וב"י שנחלקו הראשונים אם בעינן דיני תנאים, כתנאי כפול וכו' ולמעשה מסתימת המחבר רמ"א ונוש"כ ומ"ב שלא הזכירו כלל מבואר לכאורה דא"צ, והגם שיש שהיו מדקדקים בזה אבל עמא דבר בודאי להקל.

באינו יוכל להחזיר האתרוג מה יעשה השואל - באופן שנפסל האתרוג או נאנס מידו, מבואר במחבר דאינו מועיל להחזיר הדמים ויל"ע איזה עצה יש לו בכדי שתתקיים מצותו ולא יהיה ברכתו לבטלה. וע' בביה"ל (ד"ה אפי') שנקט דאם מחזיר לו אתרוג אחר מהודר דיוצא לכ"ע (הגם שהביא דיש חולקים גם בזה) והמנח"י נקט דגם בהחזיר אתרוג שאינו מהודר כמו הראשון מועיל אם נותן גם הפרש בדמים.

צריך להחזיר לו בזמן שיוכל לקיים מצותו - המחזיר מתנתו אחר הזמן שנותן המתנה יכול לקיים מצותו, לא יצא יד"ח, וע' בשעה"צ שהסתפק אם החזיר לו אחר הלל אם זה מקרי לאח"ז מצותו כיון שהוא רגיל לנענע בהלל, ונשאר בצ"ע וכתב דלכתחילה בודאי יש להקפיד להחזירו קודם הלל, ואולי גם לענין זה י"ל דתלוי בקפידתו של הנותן כמוש"כ הביה"ל בסמוך (ד"ה והאחרון) לענין אם נותן המתנה היה צריך לטרוח להגיע לביתו של המקבל מתנה בכדי לקבל הד' מינים שלו בחזרה, ולכאורה בפשטות הנותן מקפיד שיהיה לו לולב בשעת הלל.

סעיף ה'

נותנו לאחר ואחר לאחר ונפסל האתרוג לפני שהוחזר לבעלים - מצוי שביום ראשון הרבה אנשים מברכים על האתרוג של הרב, והאתרוג עובר מיד ליד ולפעמים לפני שהוחזר לרב כבר נפל הפיטום או העוקץ ונפסל, ובכה"ג לכאורה כיון שלא החזירו באופן שהבעלים יכולים לצאת בו, לא נתקיים התנאי והמתנה בטלה ויוצא שכולם שבירכו על הד' מינים לא יצאו ולא עוד אלא שברכתם היתה לבטלה. אמנם, לכאורה יש אופן לצאת מהחשש, והיינו אם יאמר הבעלים הריני כאילו התקבלתי דאז הוי כאילו הוחזר לד' מינים לידו וכמוש"כ המ"ב (סקט"ו) מהמאירי דיכול למחול תנאו ויוצא המקבל יד"ח הגם שלא החזיר האתרוג.

אמנם, במועדים וזמנים (ח"ו, מד') הביא מעשה שהיה אצל החז"א שנפסל האתרוג לפני שהוחזר לו, ונקט החז"א דמדינא כולם יצאו וכדעת הבכור"י שחילק בין מי שיש לו רשות מהבעלים להעבירו לפני ובין מי שהעביר לפני מדעת עצמו, דאם יש לו רשות הוי כאילו החזיר האתרוג לבעלים והבעלים נתנו לפני וא"כ רק האחרון שנפסל האתרוג בידו לא קיים מצותו ושאר הנוטלים קיימו, משא"כ בהעבירו לפני בלי רשות מפורשת מהבעלים (כמוש"כ הביה"ל ד"ה ומיהו, דמותר). אבל האחרונים העירו ממש"כ הרא"ש (סי' ל') דר"ג נתן רשות לר"י להעבירו לראב"ע ולר"ע ואפ"ה כתב דאם לא היה ר"ע מחזירו לבסוף לא היה אף א' יוצא יד"ח. ואולי זהו סמך למה ששמעתי שגדול א' מנהגו לקחת הד' מינים בחזרה מכל א' שנוטלו, והוא בעצמו נותנו לפני (חוץ ממה שיש ענין לזה משום דקדוק בבין אדם לחבירו).

סעיף ו'

האם קטן יכול לצאת בלולב שאול - המ"ב (סקכ"ח) הביא ב' דעות אם יוצא האב מצות חינוך כשנוטל הבן לולב שאול, ואינו ברור איך הכריע להלכה. ובשעה"צ (סקל"ו) הביא סמוכים להקל, וע' באגר"מ (י"ד ח"ב, קד') שכתב שמדברי השעה"צ משמע שנקט שיוצא ידי מצות חינוך אף בלולב שאול, וכתב שכן נוהגים. ובהל"ש (פי"א, יא) כתוב דראוי לקנות עבור בניו הקטנים ד' מינים כשרים שיהיו מיוחדים להם, אבל רבים נהגו שהאב נותן להם את שלו בהשאלה בלבד ויש להם על מי שיסמוכו (מטעם אחר) והיינו ע"פ מש"כ החכם צבי דגם ביום ראשון מי שאין לו אלא שאול יש לקחתו בכדי לצאת בו מצוה דרבנן (כבשאר ימים), ונמצא שמחנך בנו עכ"פ במצוה דרבנן והו"ל נטילה של מצוה כתקונה לענין מצות חינוך ע"ש.

והנה, מי שרוצה להדר ולקנות ד' מינים עבור בניו, צריך לקנות עבור כאל"א מבניו הקטנים דהלא כיון שקנה הבן הראשון תו לא מצי להקנות אפי' לבן השני, וע' בשו"ת מנח"י (ח"ט, קסג', ג') שדן בזה וכתב דבאופן זה לא יקנה הלולב לבנו אלא כ"א יקח אותו מעצמו. ולכאורה אין לחלק בין בנים לבנות, ואפי' אם יקנה ד' מינים עבור הבנים לא יוכלו הבנות הקטנות לצאת בלולב של הבנים הקטנים. ולמעשה נראה דעמא דבר להקל כסתימת המחבר דמועיל שאלה.

בהקנה לולבו לקטן איך יוצאים בו בשאר ימי החג - מי שאינו צריך לולב שיהיה שלו ליו"ט שני של גליות ולכן הקנה הלולב לבנו אחר שיצא בו, צ"ב איך יוצאים בו בשאר ימי היו"ט, דכיון שאין קטן יכול ליתן רשות א"כ הו"ל כגזול. וע' באגר"מ (ח"ב, קז') שנקט דכיון שאין הבן מעכבו מלנענע בלולבו, לכן הגם שאינו שאול אבל גם לא מקרי גזול ועיקר הבעיה היא מה שהוא גזול אבל ליכא דין שצריך דוקא שאול. וע"ש עוד שכתב דמה שכתב המ"ב (סקכ"ה) דיש לזהר שלא לברך על לולב של אשתקד אם זוכר שנתן אותו במתנה לקטן, זהו רק במקום שהיה הדרך לשמור הלולב משנה לשנה, אבל אל"ה תולין שביום האחרון של סוכות כשהניחו הקטן מידו ממילא נפקע בעלותו שאינו חושב עליו עוד ועדיף אפי' מהפקר.

סעיף ז', ח'

ד' מינים שגדלו בחצר משותפת - יל"ע אם מותר לקטוף הדסים הגדלים בחצר בנין משותף (כמו שמצוי מאד בירושלים, רק שבדר"כ הם הדסים שוטים) או לקטוף ערבות, ומובא בשם הגריש"א (אשרי האיש) דצריך רשות מכל הדיירים (וצריך לבקש רשות בין מהשוכר ובין מהמשכיר - וממילא יותר קל פשוט לקנות ערבות).

סעיף ט'

לקנות ד' מינים לעצמו - מבואר באחרונים דיש כמה טעמים להדר שיהיה לו ד' מינים משלו, חדא בכדי שיוכל לעשות הנענועים בשעת ההלל, אבל אי משום הא, כתבו האחרונים דאם יש ב' מנינים דא"צ להקפיד בזה. אבל יש עוד ענין משום דלאו כו"ע ידעי דיני מתנה ע"מ להחזיר, אבל גם משום זה י"ל דזהו רק באופן שכל הקהל קנו ביחד דיש לחשוש שא' אין בדעתו להקנותו לגמרי או אינו יודע הדין שצריך להקנותו במתנה ע"מ להחזיר, אבל ביחיד (בפרט אם הוא ת"ח גדול כמו שמצוי שמברכין על הלולב של הרב) אולי ליכא חשש זה (וע' בכור"י שציידד כן). ועוד, בשנה שיוצא יום ראשון בשבת דא"צ דיני לכם כלל יוצא לכאורה דליכא ענין להדר לקנות לעצמו. אבל מצינו שגם בזה כתבו האחרונים דכדאי לקנות בעצמו. ולא עוד אלא כמה פוסקים נקטו דעדיף לברך על שלו מלברך על של אחר שהוא יותר מהודר, אבל הרבה נוהגים לברך על של הרב וכדומה וכ"כ הקיצור שו"ע (ע' בחיים וברכה אות רצ' שהביא השיטות לכאן ולכאן).

"ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים" (ויקרא כג, מ')

יש להקדים, דמדאורייתא החיוב נטילת ד' מינים אינו אלא ביום הראשון וכמו שכתוב בתחילת הפסוק "ולקחתם לכם ביום הראשון", אבל בבית המקדש יש מצוה כל שבעה וכמו שכתוב בסוף הפסוק "לפני ה' אלוקיכם שבעת ימים". אמנם, ע' במשנה (מא). דלאחר חורבן ביהמ"ק התקין ר' יוחנן בן זכאי שיהיה לולב ניטל בכל מקום, כל שבעה זכר למקדש. ונחלקו הראשונים איזה דברים פוסלים כל שבעה בביהמ"ק וכן נחלקו איזה פוסלים כל שבעה בזה"ז. זכר למקדש.

לולב

כט:

נקטם ראשו - יל"ע מהו השיעור של קטימה הפוסלת, וכי בכל שהוא שנקטם כבר פסול, וע' בתוד"ה נקטם דמבואר דאין הכוונה שנקטם מהשדרה (דאל"ה לא קשיא מידי קושייתו). וע' בריטב"א וכן הוא בר"ן.
ולא שניא ביר"ט שני - ע' לכאורה אין הכוונה ליר"ט שני של חר"ל שהוא מספיקא דיומא דהלא מחמירין בו כבדאורייתא, ועוד דמתני' נשנית בארץ ישראל, וברש"י משמע דר"ל שאר ימי החג, וע' בריטב"א ובמאירי.
רד"ה נקטם - "פסול דלא הוי הדר" צ"ב למה לא פי' כפשוטו דפסול משום חסר (ובסוף תוד"ה נקטם ג"כ משמע שפסול משום הדר).
רד"ה נפרצו - "ואינם מחוברים" צ"ב טובא דא"כ אינו לולב כלל ואינו רק חסרון בהדר, וע' בריטב"א. ובדעת תוס' שפי' דאיירי שחילק כל עלה לשתים מהו הפסול דלכאורה לא חסר כלום וגם אינו חסרון בהדר.
תוד"ה לולב - "דאין ואנוהו אלא לכתחלה ולא מיפסל בדיעבד" ובדעת רש"י ע' מש"כ המאירי, ועל"ע ברעק"א ובחת"ס.
שם - "אלא אין היבשות תלוי ביב' חודש. בביאור דבריהם ע' במהר"ם (וכדבריו מבואר בר"ן) ובקרבן נתנאל אות א'.
תוד"ה נקטם ראשו - "מיירי בשני עלין האמצעיים" ע' בב"י (תרמה, ו') שביאר דתוס' איירי בלולב שיש לו ב' תימות, אבל אה"נ אם יש רק תימת א' פסול כשנקטם אותה תימת.

תוד"ה בעינן הדר וליכא - "וכן בהדר משום הדור מצוה" לכאורה משמע דר"ל משום זה קלי ואנוהו, והלא לדעת תוס' לעיל (ד"ה לולב יבש פסול) זה אינו אלא לכתחילה ואינו מעכב בדיעבד, וע' בכפות תמרים (על תוד"ה לולב יבש) מש"כ לבאר (והיינו כדפי' רעק"א בדעת רש"י). ועל"ע ברעק"א שביאר השר"ט של תוס'.

ל

שונא גזל בעולה - דוקא נקט עולה ולא חטאת וכיוצ"ב וכדפי' המהרש"א בח"א ע"ש.
תוד"ה משום דהר"ל מצוה הבאה בעבירה - "תיפוק ליה משום מהב"ע דקא אכיל איסורא ונפיק ידי מצוה" צ"ב דהלא אינו יוצא יד"ח מחמת העבירה, וע' בהגהות ר"ש טויבש.
 ויש להוסיף דלכאורה מבואר בתוס' דמצוה הבאה בעבירה פוסל מדאורייתא דאל"ה אין להקשות למה לי קרא, וע' בתוס' לעיל ט. (ד"ה ההוא) שכתבו דאינו אלא מדרבנן (אבל הביאו מר"ת דס"ל דפסול מדאורייתא).
תוד"ה כי יקריב מכם - "לא משמע הכי כלל" ע' במהר"ם שביאר כוונתם.
שם - "וי"ל וכו'" יל"ע איך תי' למה לי קרא דקרבנו ולא הגזול. וע' במהר"ם.
תוד"ה מתוך שיוצא - "הכא דוקא שהוא מדרבנן לא חייש אמצוה הבאה בעבירה" צ"ב מהו המקום לחלק, וע' בפנ"י. ואולי תלוי אם סברת מצוה הבאה בעבירה הוא דין דאורייתא או רק מדרבנן, וכ"פ חת"ס. וצ"ב"ק לפירושים לשון הגמ' "מתוך שיוצא בשאול וכו'" וע' בפנ"י שפי' הגמ' בע"א.

ל

סוף סוף כי גזו אוונכרי ליהו יאוש בעלים בדיהו - צ"ב דגם אם ליכא מצוה הבאה בעבירה אכתי אסור לקוץ משום גזל וכדפרש"י.
וליקניוהו בשינוי מעשה קסבר לולב לא צריך אגד - יל"ע אם קונה רק אחר האגד, א"כ הוי תעשה ולא מן העשוי, ולכאורה צ"ל דבאין כאחת.
רד"ה וקרע אינה נגזלת - "וא"נ קני מהב"ע הוי" משמע דגם אחר שקנה והוי שלו שייך מצוה הבאה בעבירה, ודלא כתוס' לעיל ל. (ד"ה הא). וצ"ב לרש"י מאי פריך הגמ' בהמשך וליקניוהו בשינוי השם, דהלא לרש"י גם לאחר הקנין אכתי אסור משום מהב"ע, וע' במהרש"א.
רד"ה בין - "ולדין לאו מצוה הבאה בעבירה היא" יל"ע מ"ט, וע' במג"א (תרמ"ט) שדייק מכאן דכל האיסור מהב"ע אינו אלא לגזלן ולא לאחר שלא גזל (וע' מה שתמה עליו רעק"א דליכא ראייה אלא להיכא שבא לידו של השני אחר יאוש).

לא.

בשתוקף את חבירו והוציאו מסוכתו - יל"ע דאפי' את"ל דקרע אינה נגזלת אבל אכתי יש לאסור משום מצוה הבאה בעבירה. וע' בריטב"א שהביא דיש מתרצים דרק במצוה הבאה לרצות יש פסול של מהב"ע וע"ש שדחה פירושה ותי' בע"א דכיון דלא קני ליה וברשותיה דמרי איתיה לא חשיב מצוה הבאה בעבירה ע"ש. ויל"ע אם יכול לברך דהלא גם באופן שקנה ביאוש כתבו תוס' לעיל (ל. ד"ה הא) דאכתי אסור להזכיר שם שמים עליו (וע' מג"א תרלז' סק"ג). ועל"ע במהר"ם לעיל (ל. תוד"ה משום) שתי' בע"א.
רד"ה לא מקשינן - צ"ב דהיקש אינו א' מהיג' מידות וכמו שהעיר המהרצ"ח ע"ש.
תוד"ה אין אוגדין - "שהיו עושין משום נוי" ע' בהגהות ראמ"ה מש"כ לתרץ.
תוד"ה לא מצא - "ויש לדחות" בביאור הדיחוי ע' בתוה"ר, ובהגהות ראמ"ה. וליתר ביאור ע' בכפות תמרים.
שם - "אבל יש לדקדק דשרי כמו לולב פסול לרבנן בשעה"ד" והיינו הגמ' בריש ע"ב דאין שעת הדחק ראייה. והאמת שנחלקו הראשונים בביאור הגמ' אם ר"ל שברכו בשעה"ד או שרק נטלו שלא תשתכח תורת לולב אבל לא ברכו, כדמובא בר"ן.

לא:

מהו דתימא וכו' האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי - ומבואר ברש"י ותוס' דר"ל היכא שלא אגדו ביחד עם הלולב, והו"א כיון דבעי אגד והוא לא אגדו עם שאר המינים לכן אינו מצטרף לעבור עליו משום כל תוס' (וכדביאר המהרש"א בתוס' ע"ש). וע' בראמ"ה שהעיר דהלא גם לר"י אתרוג אינו חלק מהאגד ואפ"ה מצטרף לד' מינים. וי"ל.

מה"ד ליתני כי היכי דלא תשתכח תורת אתרוג - צ"ב דאיך יעבור על כל תגרע בלקיחת ג' מינים משום חשש שלא תשתכח תורת אתרוג, ע' בטור"א (המצוין בגליון הש"ס בעמוד א') דאין אדם עובר על כל תגרע אלא היכא שג"כ מקיים חלק מהמצוה בגרעון, משא"כ בלקיחת ג' מינים שאינו מקיים המצוה כלל (וע' בזה בביאור הלכה תרנא, יב' ד"ה אבל נוטלן לזכר).

תיובתא דבא - ע' בריטב"א שהעיר דלכאורה משמע דלרבי יהודה כיון דא"צ הדר באתרוג א"כ ליתא לכל הפסולים המוזכרים במתני' (לד:): דעלתה חזיית על כולה ונקלף וכו', וע"ש מש"כ בזה.

כדי שיאחז ב' בשתי ידיו וכו' זימנין דמחלפי ליה וכו' - צ"ב מה בכך, אם יפסל יקח אחר, וע' בריטב"א. וגם יל"ע מה הדין בדיעבד אליבא דר"י בנטל אתרוג גדול האם יצא יד"ח, וע' בערו"ל נ.

לולב כפוף - ע' ברש"י שפי' שראשו כפוף, ויל"ע אם כוונתו לראש העלין (כדפי' לענין נסדק) או ראש השדרה. ונחלקו בזה הראשונים. רד"ה ואם נטל כשר - דמצות לאו להנות ניתנו יל"ע דאכתי מאיס לגבוה כדפי' לפנ"כ, ולכאורה יש כאן משום הקרבה נא לפחתך (ע' בעה"מ על המשנה דלכן פסול לולב היבש כל ז').

תוד"ה שיעור - ר"ע אומר פרי וחכ"א אינו פרי" האחרונים הגיהו דצ"ל איפכא ר"ע אומר אינו פרי וחכ"א פרי.

תוד"ה באשרה דמשה - (לאילו שאין להם מספיק זמן ללמוד את כל ההספק כדאי לדלג על התוס' הזו)

לב:

בעל מום הוא ופסול - יל"ע מהו לשון בעל מום הוא, וע' בריטב"א (ור"ן).

רד"ה חרות - ש"עליו נושרים" צ"ב דא"כ פסול משום נפרצו (לפרש"י במתני'). וע' בב"י ריש סי' תרמה' דנושרים דלשון נושרים הוא לאו דוקא ור"ל מתפרדין מהשדרה אבל עדיין מחוברין.

רד"ה נחלקה התימות - שני עלין עליונים אמצעיים יל"ע אם כוונתו לעלה א' שהוא כפול או לב' עליים כפולים. וע' ברא"ש, וע"ע בב"י תרמה', ו' בביאור מש"כ תוס' (כט: ד"ה נקטם) לכאורה מיירי "בשני עלין העליונים" דיש לולבים שנגמרים בג' עלין ואז האמצעי הוא התימות, ויש לולבים שנגמרים עם ב' עלין (ושניהם נידונים כתימות א').

שם - ונסדקה השדרה" ולכאורה שונה מהמניק דהתם גדל כן והו"א דעדיף טפי. ובכלל יל"ע לרש"י למה אמרו נחלקה התימות ולא נחלקה השדרה. וכן יל"ע מהו הדמיון בין נחלקה התימות לניטלה דאיתא בגמ' לל"ב נחלקה התימות נעשה כמי שניטלה התימות ופסול.

תוד"ה קוץ - ובערוך פי' ענין צמיתה". והיינו שגרס קוץ כג' הר"ח, ור"ל שנקוץ ויש לו כמין קמטין.

ולפירוש רש"י יל"ע אם חותך הקוצין אם כשר בהכי (דלא דמי לכופרא בסמוך שכל המין הוא עם קוצים) אמנם יש לציין למש"כ הרמב"ן (בהשגותיו על הראב"ד באד"ה ענין הפסולין שלא הזכירו חכמים) שאינו יכול להסיר הקוצים שהעלין עצמן נעשים בו לקוצים. וכן יל"ע לענין עשוי כמגל אם יניחנה תחת המכבש כדי ליישרו אם אפשר להכשירו בהכי.

תוד"ה נחלקה התימות - ובה"ג פי' וכו" כל עלה של לולב כפול ולפי הבה"ג נחלקה התימות היינו שנחתך החלק (הגב) של העלה שמחבר ב' חלקי העלה ביחד, אבל אם רק נפרדו ב' חלקי העלה מהדדי אבל עדיין מחוברים בגבם (דנראה כעלה א' ישר במקום עלה כפול) כשר. אבל אינו מבואר בה"ג אם כוונתו רק לעלה העליונה או לרוב העלין (וא"כ צ"ב מ"ש פסול נחלקה התימות מנפרצו, ואולי דפי' נפרצו כרש"י או כהר"ף ורמב"ם), וע' ברא"ש.

לב:

שיעור הדס וערבה שלשה - יל"ע אם זהו השיעור בהשדרה או שאפשר להצטרף גם העלין (כמו שמצוי בהדסים שהעלין עולים למעלה מהשדרה, וכן נמצא בערבה שיש לה לבלוב).

לא דק והיינו לחומרא לא דק - ע' בערו"ל נ שהעיר דהוי חומרא דאתי לידי קולא דאם אין לו הדס בשיעור ג' טפחים לא יקח הדס של פחות מכאן, וע' מה שחידש האור שמח (לולב ח', א') בזה ודלא כהריטב"א ור"ן דס"ל דאפי' בשעה"ד אין נוטלין ד' מינים פחות מכשיעור.

רד"ה שיהא לולב - כשם שהוא גבוה במינו מכולן" צב"ק דבגמ' מבואר דטעמא משום דבעינן כדי לנענע (ואולי מה שצריך שיהיה גבוה לכה"פ טפח הוא כדי לנענע וכן מדויק קצת בדיבור המתחיל של רש"י).

או"ח סימן תרמה' (דיני לולב)

סעיף א'

דרישה, החיי אדם (קמט', ח') וז"ל "תארו וגדולו של לולב: כשיוצא מן הדקל יוצא עץ אחד כשרביט והוא חלק ואין בו עלין כלל. ולאחר שגדל מעט נכרים בו העלין. ואם ינענעו בו יהיו נפרדים ממנו אבל לא ממילא. וכל זה נקרא בגמ' אופתא (לכאורה מרש"י משמע בע"א). וראש כל עלה ועלה הוא קוץ שיכולין לשרט ידיו וזהו נקרא כופרא. ואחרי זה נפרד ממנו העלין והם מונחים זה על זה תכופים יחד על השדרה וכשגדל יותר מתפרדין העלין מן השדרה ואינם שוכבים זה על זה, ומ"מ עדיין עולין עם השדרה וכשיתקשו הרבה נפרדין לגמרי מן השדרה אלא שתלויין בו כענפי שאר אילנות וכו'"

סעיף ב'

ב"י ד"ה אם נפרצו - ונראה מדברי הר"ן שפרש"י הוא כדברי הר"ף והרמב"ם ע' מש"ב הב"ח.

ב"י ד"ה כתוב בארחות חיים - וביאר הרמב"ן וכו' ע' בהגהות והערות דצ"ב ההמשך בב"י, והביא מהעמק ברכה שכתב שהחזו"א אמר לו שיש ט"ס ברמב"ן וצ"ל כשרים וז"ל "וכן משמע מתוך דבריו שהרי בא להוציא מן הכלל, שאמר שכל פסולי הלולב ומיניו למדין זמ"ז, וע"ז הוסיף הרמב"ן שיש להוציא מן הכלל הזה פסול כבוש ושלוך אף שפסול באתרוג מ"מ כשרים הם בהדס וערבה ואין למידין לענין מאתרוג, וכן להיפך יש בפסולי לולב שלא נאמרו באתרוג כגון אתרוג כפוף ועקום אף שפסולין בלולב כשרים באתרוג"

אמנם צ"ב דע"ש ברמב"ן (באד"ה ענין הפסולים שלא הזכירו החכמים) שכתב "ש לי להוסיף ולהוציא מן הכלל הזה הכבוש והשלוק, שהדברים מראים בהדס וערבה שכבשן או שלקן לרפואה או לע"א שהן פסולים, לא הכשירו בהן אלא כמושין אבל מבושלין לא" והרמב"ן בא להוציא מהכלל שכתב הראב"ד "דפסולין שמנו חכמים באתרוג כנגדן בלולב הדס וערבה כשרים". וכן מש"כ הרמב"ן בהמשך "וכן בפסולי לולב וכו'" ר"ל כמו שכתב הראב"ד שמה שפסלו באתרוג כשר שבלולב, ה"ה מה שפסול בלולב יש שלא נאמרו באתרוג.

מג"א סק"ג - נחלקו הפוסקים אם המג"א קאי על דין נפרצו, או על נחלקה התימות המוזכר בסעיף ג', ע' בפמ"ג א"א סק"ג. **שעה"צ סק"ד** - (ומש"כ לא ידעתי פירושו ע' משב"ז א' שביאר שעולין מאליהן עם השדרה אבל ראשן כפופים קצת למטה)

סעיף ג'

(ע"ע בהמשך הטור וב"י ג' לענין נחלקה התימות)
דרכי משה - ע' ביאור הגר"א ד"ה ליתר ביאור, ב"ח ד"ה ולענין הלכה, ע' ביה"ל סעי' ז' ד"ה נסדק

סעיף ד'

ע' חזו"א (קמו', סק"ד - מכמה מהדורות מובא בסוף המ"ב) וע' בביה"ל ד"ה ועדיין.

סעיף ה'

שערי תשובה ד"ה בצפורן ("ועיין בשב"י וכו'"), **מ"ב סק"א** - ע' חזו"א (קמה', יא' ד"ה סוכה - מובא בסוף המ"ב)

סעיף ו'

ב"ח ד"ה ומ"ש בשם הרא"ש, וד"ה כתב המרדכי, **מג"א סק"ו** - ע' בהגהות רעק"א, **פמ"ג א"א** ו', **מחה"ש ד"ה** וכן מוכח (מ"ובשיעור הקטימה") וע' **בד"ח רעק"א במכתבים** שכתב עליו וז"ל "אולם הן בוקשיית המח"ש דליחשב בחולין נקטם וחזיית, הן בקושיית הט"ז דליחשב נחלקה, לענ"ד אין בזה סרך קושיא, דבחולין חשיב מילי דפגימות והיינו כשחוגר הצפורן מקרי פגימה וזה ל"ש בנקטם וחזיית, ומה ענין פגימה וחגירת צפורן בזה, וכן בנחלקה אף דשייך דאם אין רואים דנחלקה רק כשמעביר צפורן על ראש התימות חוגר הצפורן, ובאמת נוכיח מזה דחגירת צפורן לא משהו אותה לנחלקה ובעינן נחלקה ממש, אבל מ"מ אם נחלקה ממש הוא בכל שהוא ולא בעי אורך טפח.

ומ"ש מעכ"ת נ"י דבעינן שיהיה ניכר דנחלקה אם אוחזה בידו כמש"כ המג"א (תרמח', סק"ז) בשם המב"ט. באמת המב"ט כתב כן מסברא דכיון דפסול מחמת הדר אם אנו ניכר לעין כשאוחזו בידו אלא ע"י שימת עין בדיוק לא נפיק מכלל הדר אבל נחלקה התימות דמטעם חסר הוא י"ל כל שנחלקה ממש ונראה בשימת עין בדיוק פסול דלא מקרי תמה אלא דע"י חגירת צפורן לא מפסיל וכו' וכו'".

אשל אברהם (בילקוט מפרשים), **מ"ב סק"ח** - ע' **מ"ב לעיל סק"ו** ויל"ע מ"ש נחלקה התימות מנקטם ראשו. וע' בחזו"א (קמה', ד' - מובא בסוף המ"ב)

סעיף ז'

ב"י ד"ה - יל"ע מלשונו של **רבינו ירוחם** (דמשמע דקאי על נסדק פסול) וז"ל "נסדק כשר ואם עשוי כהמניק פסול פירוש שפתוח הרבה למעלה כזה [?] כך פשוט בסוכה ופרש"י שיש לו שני ראשים מפולשים וכן גדל הלולב כמין ב' שדראות מחצית עליו מכאן ומחצית עליו מכאן, ולפירושו אפי' עביד כהמניק אינו פסול עד שנסדקה השדרה ואם עשוי כהמניק פסול כשנסדקה גוף השדרה עם העליון של מטה ושני העליון האמצעיים לא נחלקו דאם נחלקו היינו נחלקה התימות כאשר אפרש למטה" **לבושי שרד** על המחבר, **ט"ז סק"ט** - **לבושי שרד, פמ"ג משב"ז ח', ביאור הגר"א**

סעיף ח'

שערי תשובה

סעיף ט'

ב"ח, ביאור הגר"א, באר היטב סק"ט

או"ח סימן תרנ"ו (שעירו הדס וערבה)

סעיף א'

פמ"ג משב"ז א'

אור שמח (לולב ח', א') וז"ל, "ולדעתי נראה דלא מיבעי פסולי הדר וכו' אלא דגם פסולין מחמת חסרון השיעור דנגעו בה משום ולקחתם לקיחה תמה, אפ"ה בשעה"ד שאין להשיג אחר נוטלין אותן. ומגמרא ידענא לה (לב): "אימור דאמרי' לא דק לחומרא לקולא מי אמרי' לא דק, כי אתא רבין אמר וכו' 'כמה הוי להו תרי ופלגא סו"ס קשיא דשמואל אדשמואל, לא דק והיינו לחמורא לא דק". וצ"ע האי חומרא קולא הוא, דאם אין כאן עבות אלא בשני טפחים ומחצה (לא יטול כלל) ואיך אמר שיעור הדס וערבה שלשה הלא אף כי אין כאן עבות של שלשה טפחים מחויב ליטול אותם דהלכה כר' טרפון ואתי לאקולי דאם ליתא רק שני טפחים ומחצה אינו צריך ליטול כלל. וע"כ דאף אם תטעה דפחות מג' טפחים פסול מ"מ אם אין לו אחר חייב ליטול אותו, הרי מוכח דאף פסולין מחמת חסרון שיעור נוטלין בשעה"ד.

הדס

לב:

ואם מיעטן כשר - לכאורה מכאן מבואר דד' מינים שיש בהם פסול, אם תיקנם חזרו להכשירן, וא"כ לכאורה מותר לקטום המניק שעל הלולב (ד"מ שהמנך פוסל במיעוטו, ונקטם רק ברובו) וכן לחתוך חזונית מהאחרון כדי להכשירו ביום שני דליכא פסול חסר, וע'.
שענפיו חופין את עצו - ענפיו ר"ל שהעלין שלו כדמבואר ברש"י.

עץ שטעם עצו ופריו שוים - ע' בריטב"א שתמה דלא כתוב פרי בכלל לענין הדס, ולכן גרס בע"א ע"ש. וע"ע בגירסת הגהות מא"י על הר"ף דטעם עצו וענפיו שוים (ונכראה דר"ל דלשתייהן אותו ריח). ויש בנותן טעם לציין לתרגום שכתב "ותסבון לכון ביומא קדמא פרי אילנא, אתרוגין וללבין והדסין וערבין דנחל" דמשמע דכל הד' מינים נקראים פרי אילנא.

רד"ה הירדוף - ע' בערלר"נ דבדואי צ"ל שג"כ ענפיו חופין את עצו ע"ש.

רד"ה האמת והשלום - "ואזה אינו לא אמת" צ"ב למה זה לא מקרי אמת, וע' בכפות תמרים, וצ"ב.

תוד"ה האמת - "ועל חנם הוזקק" ולכאורה לטעמייהו אזלי ממש"כ לעיל (לב. ד"ה דרכיה) ורש"י לטעמיה אזיל וכ"כ בכפת תמרים. ויל"ע לתוס' למה הטעם של מיברז בריז ליידיים אינו אמת, וע' בהמשך דבריהם דאה"נ משמע דרק אינו שלום (וכ"מ בתוה"ר) וי"ל דלכן ל"פ רש"י כתוס'.

לג:

עץ עבות אמר רחמנא - נראה דר"ל דלא כתוב הדס בקרא שתוכל לומר דמה שלא נקרא הדס (בלי שם לווין) אינו כשר, אלא כתוב עץ עבות ולכן כל מה שהוא עץ עבות כשר, וכ"פ הריטב"א. אמנם, בתוס' (ד"ה ואימא) לכאורה אינו משמע כן, וע' במש"כ הערלר"נ לתרץ קושיית תוס' אליבא דריטב"א.

רד"ה ולולב מסוכה לא יליף - "משום דמסתמא בתר דאגדיה הוא" לכאורה מבואר מרש"י דלמ"ד לולב צריך אגד, אם אגדו שייך דחוי אפי' קודם יו"ט הגם שאכתי אינו זמן המצוה, וע' במהרש"א שרצה לדייק מתוס' דלא ס"ל הכי ע"ש.

שם - "דאי לאו דקדש היום אכתי לא חל עליה זמן מצוה" צ"ב דזמן המצוה אינה מתחיל אלא מעמוד השחר ולא משקדש היום, וכמו שהעיר הביה"ל (תקפו', ג' ד"ה אלא בנתבטל מעיר"ט), וע' מש"כ הערלר"נ.

תוד"ה נקטם - "אע"פ שבקונטרס הזכיר נראה ונדחה" ע' במהר"ם דנראה דבספרי התוס' לא היה כתוב ברש"י "והשתא לא דייק וכו'".

שם - "כדפרישנא לעיל" כוונתם למש"כ לעיל (לא). בסוד"ה אשרה דמשה.

שם - "ומיהו לא לגמרי דומה" ע' מש"כ המהר"ם בביאור דבריהם.

שם - "וצריך לחלק בדברים" ע' מש"ב בתוה"ר כאן ובתוס' בזבחים (לד: ד"ה כל שבידו).

לד:

אדומות כשחורות וכו' אדום הוא אלא שלקה - צ"ב מהו הדמיון לדם ולמה צריך דמיון בכלל, דאדום ג"כ אין מראהו שוה לעלי ההדס וא"כ מנומר הוא גם אם אין שחור דינו כאדום, וע' בכפות תמרים (ולכאורה צ"ב מש"כ לענין ענבים בשאר צבעים, וע' ערלר"נ).

הא עבר ולקטן מאי כשר - צ"ב מנ"ל לדייק הכי, אולי באמת אם עבר וליקטן כשר, וע' בערול"נ (וצ"ב).

ובכלל יל"ע אמאי אינו מצוה הבאה בעבירה (בפרט לתוס' ל. דתלוי באם רק יכול לקיים המצוה ע"י העבירה) וכמו שהעיר בגליון מהרש"א ע"ש. וע' במש"כ המרדכי והשפת אמת.

רד"ה הא מעיטנהו - "ואע"ג דאגדיה" צ"ב למה הוצרך לזה תיפוק ליה דכיון דקידש היום כבר מטא זמן המצוה (כמוש"פ בעמוד א'), וע' ברש"ש.

רד"ה דאית ליה הושענא אחריתי - "ולא צריך להאי הלכך אין כאן תיקון כלי" צ"ב דהגם שאינו צריך להדס זו אבל הוא ראוי למצוה לכל מי שכן צריך הדס וא"כ סו"ס הוא תיקון כלי. וע' בתוס' בשבת (קג. ד"ה בארעא דחבריה) שהקשו על רש"י דאם ליכא תיקון כלי א"כ אצ"ל דס"ל לראב"ש כאבוה, דהלא גם לר' יהודה מותר כיון שאין כאן תיקון כלי כלל.

רד"ה ופליג עליה - "ואפי' לרבנן וכו' מודו דמצוה לאגדו" לכאורה כוונתו דגם לרבנן הגם שאין אגד מעכב אבל כיון שיש מצוה לאגדו צריך לאגדו כדין והיינו ע"י קשר מעליא. אבל א"כ צ"ב מהו הענין לאגדו כאגודה של ירק כיון שאינו מקיים הדין אגד ע"ז.

תוד"ה לעולם - "אי קסבר ילפינן לולב מסוכה" צ"ב דנימא הא גופה קמ"ל האי תנא דלא ילפינן לולב מסוכה, וע' מש"כ המהר"ם (ולפי"ז יש להעיר על המציין שצ"יין לדף יא: דטפי הו"ל לציין לדף (לג). כמו שהעיר הרש"ש).

תוד"ה מודה ר"ש - "משום דהוי משאצ"ל"ג" לכאורה מבואר מתוס' דס"ל דפסק"ר דלא נ"ל היינו הדין דמשאצ"ל"ג. וזהו דלא כהערוך דס"ל דפסק"ר דלנ"ל מותר לכתחילה ומשאצ"ל"ג אסור מדרבנן לר"ש, וע"כ דב' דברים נפרדים הם (וע' בכס"מ ריש הלכות שבת מש"כ לבאר החילוק ביניהם).

שם - "הכא שרי משום מצוה" צ"ב טובא כמו שהעיר ראמ"ה דאיך אפשר להתיר משום מצוה ולא יכיון למצוה, דהלא כל ההיתר אינו אלא משום דאית ליה הושענא אחריתי ואינו צריך ההדס למצוה. וי"ל.

לד:

ר"ע אומר וכו' וערבה אחת - צ"ב הא כתיב ערבי נחל ומיעוט רבים שנים, וע' מה שתי' הכפול"ת (ד"ה רע"א).

רד"ה ר"ט אומר אפי' שלשתן קטומים - "דלא בעי הדר בהדס" יל"ע לפי"ז למה הדס היבש פסול, וע' בכפול"ת וערול"נ. וכן יל"ע דאם לא הוקש הדס לאתרוג א"כ גם עבות לא הוקש ומ"ש דלא פליג ר"ט בערבה. וע' בפייה"ש להרמב"ם (משנה ג') דאה"נ פליג. וע' מש"פ שא"ר בטעם ר"ט.

תוד"ה ענף עבות - צ"ב מה תי' לקושייתם מאתרוג, וע' בכפות תמרים. וע' בתוה"ר.

תוד"ה ערבי נחל - "כמה הדסים וכמה ערבות" משמע קצת דלהוסיף עוד לולב או אתרוג אסור משום בל תוסיף, אבל ממש"כ תוס' "אא"כ מוסיף מין אחר" משמע דגם במוסיף עוד לולב או אתרוג ליכא בל תוסיף. וע' בב"י בסוף סימן תרנא' (סעי' טו') דנחלקו בזה הראשונים.

תוד"ה שתהא לקיחה תמה - "אי מגבה כל חד לחודיה שפיר דמי" יל"ע האם אסור להפסיק בין כל מין ומין, וע' בריטב"א.

תוד"ה ולדרוש להו - "ומשמע בהדיא דלא מפחיד במידי דלא סבר ליה" בביאור דבריהם ע' במהר"ם.

או"ח סימן תרמו' (דיני הדס)

סעיף א'

ע' בסוף הסימן המשך הדינים השייכים לסעיף א'

ב"י ד"ה היו בו תלתא תלתא - "וזהו כדברי הגאונים" צ"ב דלגאונים צריך שיהיה כל שיעורו עבות. ולכאורה כוונתו דנחלקו הראשונים אם עבות ר"ל שבפועל יהיה עבות, או דסגי אם יהיה מין עבות כדמבואר ברא"ה שהביא הב"י בסמוך (הובא ג"כ בר"ן שכתב דלרא"ה "כל שהוא ממין עבות אלא שנשרו מקצת עליו, כל שנשאר רוב בכל קן וקן והיינו ב' עלין כשר דשפיר מיקרי עבות") וכתב הב"י דדעת הרא"ה שכהגאונים דבעינן עבות בפועל (וכ"מ בלבושי שרד על הט"ז סק"ח ד"ה וזה כפי).
ב"ח ד"ה ומ"ש הילכך, מחה"ש

סעיף ב' - מובא בטור בסוף הסימן

ט"ז סק"ד - צ"ב כוונתו (ע' פמ"ג משב"ז ד') וע' מש"כ **היד אפרים** לבאר דבריו, וצ"ב.
ש"ך סק"ג - ע' מש"ב **הלבר"ש** בדבריו (וע' **במחה"ש** שר"ל דט"ס וראוי לציינו בדברי המחבר שכתב עבר ומיעטן או ליקטן לאכילה כשר. **פמ"ג משב"ז ג'**, **רעק"א** (על הט"ז ססק"ו) וע"ע פמ"ג אשל אברהם ב' בעינן לבקש מעכו"ם למעטן, **סעיף יא' וביה"ל שם** ד"ה נוטלו

סעיף ג'

ביאור הגר"א ד"ה ויש מי
שערי תשובה ד"ה ענף עץ עבות. וע' **בחז"א** (קמו', טו') שכתב "ובעיקר דין המו"ק יל"ע דאפשר שאין ללמוד מלולב דהתם עיקרו כן הוא בעלין ארוכין, ואל"ה אין שמו עליו או שאינו הדר משא"כ הדס, ואי משום חפוי הא קי"ל דבחפוי רוב סג"ל. וע"ע **ברש"י** (לג: ד"ה בעל)

סעיף ד'

פמ"ג משב"ז ח'

סעיף ה'

פמ"ג משב"ז ט'
גר"ז סעי' ג', ד' וז"ל (**ג**) ולכתחילה מצוה לחזור אחר הדס שכולו עבות דהיינו שכל הקנים של עלין היוצאין בכל אורך שיעורו שהוא שלשה טפחים כמו שיתבאר בסי' תרנ' יש בכל קן וקן שלשה עליו, ומ"מ אם אין כולו עבות כיון שרובו עבות דהיינו שרוב קנים של עלין היוצאין בתוך אורך שיעורו שהוא שלשה טפחים יש בכל אחד ואחד מהם שלשה עלין הרי"ז כשר ומותר לברך עליו לכתחילה. (**ד**) ואם בתחלה היה כולו או רובו עבות ואח"כ נשרו ממנו עליו, אפי' נשרו עלה אחד מכל קן וקן מכל הקנים של עלין היוצאין בכל אורך שיעורו, ואפי' מקצת הקנים נשרו עליהן לגמרי ולא נשתייר בהן אפי' עלה אחד, הואיל וברוב הקנים נשתייר בכל אחד ואחד מהן רוב שיעור עבות דהיינו שבכל אחד ואחד מהן נשתייר שתי עלין שלמין שלא נשרו הרי"ז כשר.

סעיף ו'

רעק"א, וע' מש"כ **הפמ"ג משב"ז י'** לתרץ בדוחק למה לא מקרי הדס שוטה.

סעיף ז'

פמ"ג משב"ז יא'

סעיף ח'

פמ"ג א"א ז', ח', שעה"צ סק"ב ע' **בחז"א** (קמו', ל') המובא בסוף המ"ב

סעיף ט'

בענין פסול מורכב בהדס ע' מש"כ **המ"ב לקמן תרמח'** סקס"ג בסו"ד.

ערבה

לג:

רד"ה ערבה גזולה ויבשה פסול - "ללולב" ע' בכפר"ת שרצה לדייק דרך ללולב פסול אבל להושענא לא בעינן לכס, ולכאורה ד"ז תלוי אם דרשינן ערבי שתים א' ללולב וא' למקדש וכ"כ תוס' לקמן (מג: ד"ה והביאו מרביות). ואכתי יל"ע למה אין לפוסלו משום מהב"ע, וע"ש בכפר"ת (וצ"ב לדבריו למה לא מקרי לכס). ויש גורסים ברש"י כלולב, אבל צ"ב מ"ש לענין הדס דלא פרש"י כן.
רד"ה בעל - "דאילו ציני הר הברזל ל"ש אלא בלולב" לכאורה משמע דבהדס א"צ שראשו של זה יגיע לעוקצו של זה, וע'.
רד"ה ערבי - "ומיהו של בעל כשרה" יל"ע מהו ההכרח לפרש כן, ובפרט אם דרשינן ערבי לשון רבים דבעינן שתים, ע' תוס' בסמוך (לד. ד"ה ורבנן).

לד.

ערבי שתים אחת ללולב ואחת למקדש - ע' בכפר"ת (לד:): שכתב די"ל כן ס"ל לר"ע (שם) שנקט דא"צ אלא ערבה אחת (וע' תוד"ה ורבנן).
א"ל אביי ודלמא פרושי קא מפרש - צ"ב דהלא פסוק זה נאמר בתוכחה כדפרש"י, וע' במהר"ם.
אמר הקב"ה וכו' - ע' במהרש"א בח"א.
אמר אביי ש"מ האי חילפא גילא כשר להושענא, פשיטא - צ"ב מהו הפשיטות, דקמ"ל דא"צ כל הג' סימנים שמנה הברייתא, וע' מהרש"א.
הני תלת מילי אשתני שמיהו מכי חרב ביהמ"ק - בביאור מ"ט אשתני שמיהו ע' מש"כ היעב"ץ בשבת (לו. ד"ה הני תלת).
תוד"ה ואחת למקדש - ע' מש"כ התוה"ר.
תוד"ה ורבנן - "ולית ליה נמי" לכאורה צ"ל ולית להו נמי, דהלא לפמש"כ בהמשך גם לרבנן דדרשי ערבי לרבנות של בעל ושל הרים ע"כ לית להו הדרשה של ערבי נחל שתים, וכן מבואר במהרש"א. (וע' ברש"י לעיל לג: ד"ה ערבי נחל, וברא"ש).
תוד"ה קנה שלה - "לפיקך קתני סימני צפצפה למימר דוקא הני" לפי"ז צ"ב איפכא דסגי למתני סימני צפצפה ולמה קתני הסימני ערבה, וע' במהר"ם.
 ויל"ע לתוס' אם סגי בסימן א' או דבעינן לכה"פ ב' סימנים של ערבה בכדי להכשירו (וע' ב"ח סי' תרמז).

סימן תרמז' (דיני ערבה)

סעיף א'

ביאור הגר"א ד"ה ערבה

סעיף ב'

ב"ח ד"ה ומש"כ או שנקטם, וד"ה ומש"כ בשם בעל העיטור, **פמ"ג משב"ז ד', ביאור הגר"א ד"ה והרמב"ם,**
רמ"א סי' תרנד', מ"ב תרנא' סק"ג

אתרוג

לד:

רד"ה ואם נטל כשר - "אבל חוץ לירושלים לא דלכם כתיב הראוי לכם" וצ"ב דיכול להעלותו לירושלים וחזי ליה וכמו דאמר' לענין דמאי (לה:): דאי בעי מפקיר לנכסיה וחזי ליה. וע' בכפ"ת, וע' בריטב"א שפי' דאה"נ גם חוץ לירושלים יוצא (וכן הוא בר"ן).

לה.

שטעם עצו ופריו שוה - בביאור ד"ז ע' בכפות תמרים.

ואימא פלפלין - יל"ע וכי לא ידעו שפרי עץ הדר הוא אתרוג, וע' בריטב"א. וע' ברמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש (ד"ה והוא שיוכל אדם).
כתותי מכתת שיעוריה - צ"ב דלכאורה ליכא שיעור באתרוג רק דבעינן שיהיה מניכר לקיחתה (וכן העירו תוס' לעיל ל). וע' בתוה"ר כאן דמה"ט יש גורסים כאן דטעמא דפסול משום דהוי מצוה הבאה בעבירה ע"ש. וע' במש"כ הריטב"א בשם הראב"ד ביאור חדש במצוה הבאה בעבירה.
לפי שאין בה היתר אכילה - ופרש"י דהתורה אמרה לכם הראוי לכם בכל דרכי הנאתו, וצ"ב מנ"ל דדרשינן הכי דבפשוטו לכם ר"ל שיהיה שלו וע' ברמב"ם פיהמ"ש שפי' בע"א, ולכאורה נ"מ אם פסול רק ביום ראשון או כל ז'.
רד"ה לפי שאין בה דין ממון - "דאינו שוה פרוטה וכו' הלכך לאו לכם הוא" צ"ב דהגם שאינו שוה פרוטה אבל בודאי אסור לגזול ממנו וא"כ שפיר מקרי שלו, וע' בריטב"א לעיל (לד: ד"ה של ערלה). וכן יל"ע איך יוצא בערבות כיון שמצוי שכל א' אינה שוה פרוטה.
תוד"ה לפי שאין בו - "לולב של אשירה וכו'" יל"ע למה לא הקשו באתרוג של אשירה דהא לית ביה היתר אכילה ולכו"ע אסור, וע' במהר"ם.
שם - "והוי מצי למימר נמי מע"ש בגבולין" צ"ב דלית ביה היתר אכילה בגבולין, וע' במהרש"ל ובמה שהעיר עליו המהרש"א, וצ"ב.

לה:

שאני עיסה דאמר קרא עריסותיכם וכו' - יל"ע אם זהו דיחוי גם למצה, או דשאני מצה דילפינן מחלה דכתיב ביה עריסותיכם, וע' בלשון הר"ח שכתב "אבל הני לא", אבל מרש"י (ד"ה או דלמא) משמע קצת דאינו אלא אתרוג, וע' בכפות תמרים.
מפני שמכשירה - ע' ברש"י דאסור לגרום טומאה, וע"כ צ"ל דנכלל בהאיסור שימור ג"כ שלא להכשירו לקבל טומאה, וע' בזה בכפ"ת דבזה פליגי.
הר"ל כמנומר - יל"ע בלשון "כמנומר" דלכאורה הול"ל מנומר (כדאיתא לעיל לג:). וע' בריטב"א.
רד"ה הרי יש בה היתר אכילה - "הואיל ויכול להאכילו לבן בתו כהן" צ"ב למה לא פי' משום דיכול להאכילו לסתם כהן, וע' בשפת אמת. ולכאורה לפי דבריו מתורץ קושיית תוס' (בד"ה דאי בעי).
תוד"ה מאכילין - צ"ב לאיזה טעם הביאו תוס' מחלוקת זו, וע' בכפות תמרים.
תוד"ה עלתה חזוית - בריש פירקין (כט: ד"ה קפסיק) כתבו דאם אינו פסול אלא ביו"ט ראשון ע"כ הדר הוא ולא מיפסיל אלא משום דחשיב כחסר "ולא מסתבר כלל". ויל"ע בכוננתם אם ר"ל דלא מסתבר שהוא הדר או דלא מסתבר שאינו חסר, ע' ברא"ש (סי' טו') ובהג' ר"ש מדסוי (כט:), וע' בשפ"א (לה:).

לו.

נולדו באתרוג סימני טרפה - פרש"י שהבהמה נטרפה בה, וצ"ב דבעיא הגמ' לענין אתרוג שנשפכה כקיתון וקיימי סימפונהא ובכיוצ"ב בבהמה אינה טריפה, וע' בכפות תמרים. ובעיקר הדמיון לטריפות ע' בתרוה"ד (סי' צט') שכתב דלא כל הפסולים יש לדמות לטריפה ורק דבר שסופו של האתרוג לרקב מחמתו כגון נקלף וניקב וחסר דהיינו מעין טריפות דמטרפי נמי משום דסופו למות. ויל"ע אם פסולים אלו הם מדרבנן או מדאוריית' ונ"מ לענין ספק.
או דלמא לא שנא - יל"ע מהו הצד דלא שנא, או דאע"ג דשליט אוריא אינה מסרחת (ויוצא דיש ספק במציאות אם יסריח), או דאע"ג דמסרחת אפ"ה כשר (וצ"ב למה), וע' מש"ב השפת אמת.
רד"ה לא תפח - "ריחו רע מחמת תולעים שאכלוהו" יל"ע דא"כ פסול משום חסר, וע' ברש"ש.
רד"ה הא לן והא להו - "לבני א"י שרוחקים מארץ כוש" צ"ב דלכאורה במציאות א"י יותר קרוב לכוש מבבל, וע' ברש"ש.

לו:

לא צריכה דעבידי דפי דפי - ע' ברש"י דהא נמי כברייתו, וצ"ב באמת למה דלכאורה גם זה מקרי בריה אחרת, וע' בכפות תמרים.
רבי חנינא מטביל ביה ונפיק - ע' במאירי שתמה איזה דבר היה מביא אדם שכמותו לעשות מצותו פגומה וכן האיך היה אוכל שלא מצד אונס קודם יציאת חובת נטילת לולב, וע"ש מה שביאר בזה (וע' ברב"ד ר"ן מש"פ בזה).
ואתרוגו על כתפו - יל"ע אם בשעת הברכה ג"כ היה על כתפו או דבעינן שיחזיקו בידיו כדי לצאת בו, וע' בהגהות היעב"ץ שדן בזה.

סימן תרמח' (דברים הפוסלים באתרוג)

סעיף א'

ב"ח מד"ה ודע דבגמ', **מחה"ש סק"א** (ד"ה דהיינו)

סעי' ב' - ג'

ב"י בשם הרא"ש: "דאפשר שסובר הבה"ג דבעיא דתלמודא אי מדמינן אתרוג שנימוח בפנים וקיימי חדרי זרע לריאה שנשפכה כקיתון ולא אפשיטא דאזלינן לקולא ולהכי קאמר ניקב לאותם חדרים לא הוי מפולש" בביאור כוונתו ע' בלשון הראב"ד (הלכות לולב ד"ה עכשו נשאר לנו לפרש מפולש שאמרנו) וז"ל "והכא ודאי אי לאו דנקיב לחלל ונפקי בני מעיה מנא ידעינן דלא קיימי סימפונהא, ומדנפקו בני מעיה מיניה א"א בלא חסרון הנקב. ועוד הרי חסר נמי מעיו ואנן חסר כל שהוא תנו, וטעמא דלא קיימי סימפונהא הוא דפסול הא בשביל נקב לא מפסל, אלמא נקב מפולש דאמר' במשהו משני צדדים קאמר' דאע"ג דאינקיב לחלל וחסר כל שהוא נמי, לא מיפסיל אם אינו מפולש לב' צדדים דאם איתא דנקב מפולש דתנו מכיון שהוא מפולש לחלל מפולש קרינן ביה ופסול, למה לי לאוקמיה

בלא קיימי סימפונה דומיה דראיה, אפי' קיימי סימפונה נמי פסול דהא ניקב לחלל שהוא נקב מפולש וחסר כל דהוא נמי הוא כדפרישית, אלא ש"מ דלא מיקרי נקב מפולש עד דמיניקב משני צדדים, ועוד כי לשון מפולש אינו אלא כשהוא מפולש משני צדדים כעין מבוי מפולש". (אבל צב"ק דהראיה מעצם השאלה ולא ממה דלא אפשריטא ואזלי לקולא)

ב"ח ד"ה ומ"ש ואם ניקב, ט"ז סק"ד ע' לבושי שרד ד"ה יש ספק

סעיף ד'

ב"ח מד"ה ומ"ש ויש מחמירין, רעק"א (על המג"א סק"ד), בענין אתרוג שהניחו במקפיא - ע' אגר"מ (או"ח ח"א, סימן קפה)

סעיף ה'

ב"ח ד"ה ולי נראה לבאר, ביאור הגר"א (ד"ה ויש, וד"ה ויש מחמירין)

סעיף ו'

ב"ח ד"ה ומ"ש דנקלף ממנו קליפה דקה (וע' בהגהות והערות דמה שהביא מהרא"ש בתשובה ט"ס הוא וצ"ל הרשב"א, ובזה מתורץ קושיית השעה"צ) פמ"ג א"א ז', חזו"א (על השעה"צ סק"ז) קמז', סק"א ד"ה ובמ"ב - מובא בסוף המ"ב.

סעיף ז'

באר הגולה ד"ה כתב שארי וכו', מג"א סק"ט ע' תרמט' מג"א סק"ז

בכורי יעקב וז"ל יש מעלות לפ"ז באתרוג לענין פטמא זו למעלה מזו:

המובחר 1 הוא שיהיה לו השושנה שלמה על הדד ואפי' נחסר מקצת השושנה אין בכך כלום. 2 ואחריו הוא המובחר אותו שיש לו דד שלם וניכר שלא נחסר כלום מהדד ולא נטל רק השושנה 3 ואחריו אותו שניכר שלא היה לו דד מעולם כגון שיש במקום פטמא כמו גומא 4 ואחריו אותו שיש לו במקום פטמא בליטה קטנה ומראה כמראה שושנה דבזה יש ספק אם היה לו דד מעולם ואפי' היה מ"מ לא ניטל עד האתרוג ורוב האתרוגים אצלנו הם כן 5 ואחריו אותו שניטל קצת מהדדש לו ואינו מגיע החסרון עד האתרוג 6 ואחריו היכי שנחסר כל הדד עד האתרוג אבל לא נעשה גומא באתרוג.

סעיף ח'

באר היטב סק"ט, שערי תשובה ד"ה מכוסה, ביאור הגר"א ד"ה ניטל העץ

סעיף ט'

אשל אברהם מבוטשאטש (מהדו"ב) וז"ל "מחוטמו של אתרוג אם יש כהר ע"ג הר שפוע ע"ג שפוע צלע"ע איזהו מחוטמו" ביה"ל בשנים - "דהיינו כדי שיעור ב' אבעבועות דקות וכו' מש"כ ב' אבעבועות, ע' במ"ב סקמ"ט

סעיף י'

מ"ב סקמ"א ע' בחזו"א

סעיף יא'

מג"א סקט"ו ע' מחה"ש

סעיף יב'

בי"ד"ה ומחוטמו "מדהזכיר הריף ור"ח החוטם אצל הפיטמא משמע שהשיפוע קרוי חוטם" צ"ב מהו המשמעות, ואדרבה מת"ד משמע דרק הדד מקרי החוטם (כדעת הרמב"ם) וע' בכפ"ת. ואולי כוונתו דפשוט כרש"י שהמקום שהאדם נותן בו עיניו הוא בתחילת השיפוע אבל מכיון שהזכיר החוטם אצל הפיטום ע"כ שהחוטם ממשיך מעובי גבהו עד הפיטום ויוצא שכל השיפוע בכלל החוטם.

מג"א סקט"ז ע' לבושי שרד ד"ה כשאוחזו בידו, וע' מחה"ש. (תשובת המב"ט מובא למטה)

מג"א סק"ז ע' מחה"ש ד"ה וכל שינוי, פמ"ג א"א יח', מחה"ש סוף הסימן ד"ה ועיין בתוס' ריש דף לג' (מ"ודע דמ"ש בשו"ע סעיף יב') שערי תשובה ד"ה מראה, ביה"ל ד"ה שינוי - ע' חזו"א

סעיף יג'

דגול מרבבה (על המג"א סק"כ)

סעיף יד'

ביאור הגר"א ד"ה אם עלתה, רמ"א סי' תרמט' סעי' ה' ומ"ב סקל"ח

סעיף טז'

ביאור הגר"א ד"ה אם הוא

סעיף יח'

עטרת זקנים (מובא בילקוט מפרשים על הגליון)

סעיף כא'

ב"ח ד"ה הירוק, בענין אתרוג המורכב ע' בט"ז תרמט' סק"ג (מ"כתב בלבוש"י) ושם בשערי תשובה ד"ה מותר

סעיף כב'

מחה"ש ד"ה משום שנעבדה, וד"ה ועיין בתוס' ריש לג' (עד "ודע דמש"כ השר"ע סעי' יב'), פמ"ג משב"ז יט', א"א קצת דיני אתרוג

שׁוֹת המב״ט ח״ג סי׳ מט׳

...ואלו האתרוגים שלנו שאנחנו רגילים לפסלם משום חזיית כל שהוא רובם אינם נרגשים במישוש וגם אינם אלא בנקודה אחת ואפי׳ שנקרא אותה אבעבוע אינה חזיית כיון שאינה בשני אבעבועות כמושׁ״כ רשׁ״י ז״ל ואינו רגש כמושׁ״כ הרא״ש ז״ל ואין מי שיחלוק עליהם, וכתב באו״ח על מקום שמתחיל לשפע ואם עלתה בו חזיית בענין שפסל שנראה שיש ענין שאינו פוסל אפי׳ במקום שמתחיל לשפע והיינו שאינו אבעבועות ואינו נרגש במישוש כמו שׁ״כ הוא למעלה גם יש ספק ומחלוקת בענין חוטמו אם הוא מעובי גובהו עד הפטמת פוסל חזיית כל שהוא או כעובי גובהו שנראה שם לענין יותר וכו׳ שכתב הרא״ש משמע מתוך פרשׁ״י ז״ל שאין כל השיפוע עד הפמת נקרא חוטם אלא עובי גובהו שממנו משפע ויורד וזה שאנחנו רגילים לקרוא חזיית כשהוא למטה ותר ממש הכתב רשׁ״י בחוטם אפי׳ שיהיה חזיית הוא כשר שאין פוסל חזיית כל שהוא אלא בחוטם.

עוד אני אומר כי אפילו שהיה חזיית זה שהוא מצוה באתרוגים שלנו אינו נקרא כל שהוא אלא כשנראה לכל אדם א׳ שאינו הדר אבל ברתוגים שלנו שרוב אלו שאנו קוראים חזיית אינם נראים לענין מחמת דקותם וצריך להסתכל בהם הרבה כדי שיהיה נרגש בראיה שאדם אחד רואה האתרוג כולו הדר בלי שום רושם ואדם אחר שיש לו ראייה זכה יותר רואה אינו נקרא זה כל שהוא והדר נקרא למי שהוא בידו כי מראיית עיניו עד ידו אינו נראה אלא כשמתסכל בו הרבה וכל שכן אחרים שרואים אותו אפי׳ הם אצלו שאינם מרגישים בו כי אם בהסתכלות טוב ונקרא הדר ובמה שכתבתי ימצאו אתרוגים הרבה כשרים לכתחילה ולא יצטרכו לצאת ידי חובה באתרוג א׳ של איש א׳ ושילכו אליו רוב עם רובם הדיוטות לצאת ידי חובת כאלו האחרים שלא נטלו אותו לא יצאו יד״ח, וחסרון וחרפה גדולה היא לעיר מהוללה בארץ ישראל מקהלות קדושות כחמים רבים ומפרסומים כן ירבו שיאמרו כי לא נמצא בכל הקהלות אתרוג כשר אלא אותו אתרוג בהיות בעיר גנות ופרדסים שיש בהם ריבוי אתרוגים כשרים והלוקטים אותם הם מחביאים הטובים ומיקרים אותה ונ״ל כי בעינין מה שכתבתי ימצאו אתרוגים כשרים הרבה ומי שירצה להוסיף שלישי בהידור או יותר יש לו שכר טוב ולא יצטרך שילכו אליו אחר שיהיה לכלם אתרוג כשר. וגם יש הכשר גם כן באתרוגים הרבה שנמצאים שאין בה שום חזיית אפי׳ כל שהוא אלא שין להם ניכרים שמתחלת גדילתם אין להם פטמת לא שהיה להם ונפל או נשבר אלא שמקטנותם לא גדל בהם פטמת שהם ניכרים כי יש במקום הפטמת כמו גומא מתחילת בריאתם והם כשרים לכנ״ע כיון שלא היה להם מקודם...

סימן תרמט׳ (דברים הפוסלים בארבעה המינים)

סעיף א׳

פמ״ג א״א א׳ (״ודע״), ח׳, לבושי שרד ד״ה בלא סיוע, מג״א סק״ב ד״ה ולקניא, שערי תשובה סי׳ תרנח׳ סעי׳ ד׳ ד״ה לאחר זמן

סעיף ב׳

מג״א סק״ט ע׳ ביד אפרים, פמ״ג א״א י׳, ביאור הגר״א סעי׳ ו׳ ד״ה או (וע׳ ביה״ל דאינו יוצא)

סעיף ג׳

פמ״ג משב״ז ג׳ ״ודע עוד - ושאו״ל, ומ״מה שסתם״, שערי תשובה ד״ה מותר

סעיף ד׳

ט״ז סק״ה ע׳ לבושי שרד

סעיף ה׳

דרישה א׳, מג״א סק״ט ע׳ בלבושי שרד בביאור דבריו.

פמ״ג משב״ז ז׳ (א״א כ׳ לענין ההיכא תימצא של אתרוג שנבלע בו איסור - בד״ה אתרוג של ערלה פסול), ביאור הגר״א ד״ה עד שיסיר

סעיף ו׳

ב״ח ד״ה ומ״ש והרמב״ם, פמ״ג משב״ז יב׳ (כתב הא״ר), ביאור הגר״א ד״ה ויש מקילין

לו:

אמר רבא אפי׳ בסיב אפי׳ בעיקרא דדיקלא - מרבא, וכן מלשון המשנה דאין אוגדין את הלולב אלא במינן, משמע דאליבא דר״י רק מותר לאגוד הד׳ מינים במין לולב ולא בהדס או ערבה. ובכלל יל״ע כיון דק״ל כר״מ, למה הביאה הגמ׳ מאי דכשר לרבי יהודה, וע׳ בכפ״ת.

לז.

ועלי הדס - ע״כ הדס ר״ל הדס שוטה (דהדס כשר היינו ענף עץ עבות), והקשו האחרונים (ע׳ ביעב״ץ) דא״כ צ״ב כיון שא״א לקיים בהם מצות ד׳ מינים אין אפשר לקיים בהם מצות סוכה, וע׳ בכפות תמרים.

תניא א״ר מאיר מעשה - הקשו האחרונים דמאי חידש לנו ברייתא זו יותר ממה שכתוב במשנה, וע׳ בערול״נ.

ואמר רבה לא לינקיט וכו׳ דבעינן לקיחה תמה - צ״ב כמו שהעיר הרשׁ״ש, דלכאורה משמע דדריש ולקחתם ״ולקחת תם״ וא״כ מאי אייתי רבא מאיזוב דמי חטאת ומליקחת האפר, הלא התם לא כתיב אלא ולקח, ולקחו (וע׳ בקרבן נתנאל אות צ׳).

תוד״ה מאי ארז הדס - ״ולספרים דגרסי״ ע׳ במהר״ם. ובעיקר קושייתם ע׳ ברה״כ. בתוס׳ שתי׳ קושייתם.

תוד״ה כי היכי - ״דקסבר רבה מין במינו חוצץ״ צ״ב דמנלן דאיירי במין במינו דהלא ק״ל דלולב א״צ אגד וא״כ אפשר לאגד הלולב גם באינו מינו, וע׳ במהרשׁ״א.

תוד״ה דבעינא לקיחה תמה - ״ופי׳ בקונטרס וכו״״ בביאור דבריהם ע׳ במהר״ם שכתב דתוס׳ קצרו לשונם ע״ש.

לז:

ולקחו ונתן אמר רחמנא - ע' בתוס' שהביאו גירסא אחרת. ובביאור גירסת רש"י ע' בריטב"א שהקשה דאי מלקיחה יליף לימא ולקחו לחודיה ואי מנתינה יליף לימא ונתן לחוד, וע"ש מה שביאר בזה.
 האי חדא מצוה והאי תלתא מצות - יל"ע דהלא כולה חדא מצוה היא, וע' בריטב"א.
 דמינא גבוה מכולן - צ"ב איזה טעם הוא זה שבגלל שהעץ יותר גבוה מברכין עליו, וע' בריטב"א (ובמה שביאר הערל"ג דבריו).
 רד"ה דילמא נתרי טרפי - ואינם אגודים יחד" צ"ב דהא ק"ל דלולב א"צ אגד, וע' ברש"י.
 רד"ה אבל אתרוג - "אין לך תולש גדול מזה" צב"ק דלכאורה תלישה בשינוי גדול ואינו חייב עליו, וע' בשו"ע (שלו, י') ובשעה"צ שם (סקמ"ג).
 תוד"ה כדי לעצור - "שמא לא בכל תנופות עושין כן" ר"ל הולכה והבאה (לעצור רוחות רעות), כן מבואר בתוה"ר ובתוס' בהמשך.

לח.

שירי מצוה מעכבין את הפורעניות - ע' בהגהות עיני שמואל מש"כ לבאר מימרא זו.
 רד"ה גירא - "שרואה בעיניו שאין בו כח לנתק מעלינו עול מצות" לפי"ז צ"ב למה דוקא במצות לולב היה אומר כן, ע' בהגהות ר"ש טויבש.

סימן תרנא' (נטילת הלולב וברכתו)

סעיף א'

פמ"ג א"א א', ד', שערי תשובה סק"ג (ד"ה נוהגין), וסקכ"ג (סעי' יב' ד"ה עצמו)

סעיף ב'

פמ"ג משב"ז ב', שערי תשובה סק"י (ד"ה היפך), (בכורי יעקב סקי"ג)

סעיף ג'

מג"א סק"ח ע' מחה"ש ובמה שהקשה הדגמ"ר ובמה שתי' החת"ס, וע"ע במג"א סקי"ב ולבר"ש

סעיף ד'

מג"א סקי"י ליתר ביאור ע' במחה"ש (ולבר"ש)

סעיף ה'

כדאי לראות הגמ' ותוס' בדף לט.

ב"ח ד"ה וכשיטול, דרישה א', מג"א סקי"ב ע' לבר"ש ומחה"ש, פמ"ג משב"ז ה', ביאור הגר"א ד"ה או

סעיף ו'

ע' תרסב' סעי' א', ב' ומ"ב ושעה"צ סק"ד

סעיף ז'

ביאור הגר"א ד"ה ונהגו

סעיף ח'

שערי תשובה סקי"ז (ד"ה שמברך)

סעיף י'

באר היטב סק"כ, מחה"ש ד"ה ועו"ק מ"ודע דמש"כ רמ"א

סעיף יא'

ביאור הגר"א ד"ה צריך לחבר

סעיף יב'

שע"ת ד"ה ונטלם, וד"ה עצמו

סעיף יג' יד'

חידושי הגהות ב', ג'

לח.

הא דאורייתא הא דרבנן - לכאורה מפורש בסוגיין דתפלה דרבנן כדעת הרמב"ן דלא כהרמב"ם, וע' במהרצ"ח אבל י"ל דשאני הכא שכבר התפלל שחרית. הא ביר"ט שני דרבנן - יל"ע דהלא כל מה שאסור ביר"ט ראשון אסור ביר"ט שני של גליות, וע' בריטב"א. תוד"ה מאי קושיא - "שיכול לקדש ביום כבלילה" משמע דכיון שיש לו זמן הרבה ליכא למיחש שלא יקדש, וצ"ב דאיפכא מסתברא כמוש"כ בתוס' בסמוך דכיון דכולי ליליא זמניה לא מרתת ואתי למיפשע. ובעיקר קושייתם ע' מש"כ תוס' בפסחים (ק. ד"ה אין מפסיקין). שם - "לפי שעוסק בסעודת שבת וכו'" ע' בתוה"ר שפי' בע"א קצת. תוד"ה מדקתני - "משמע שממקום רחוק בא לביתו" צ"ב מהו המשמעות, וע' בכפות תמרים.

סימן תרנב' (זמן נטילת לולב)

סעיף א'

מג"א סק"א ע' לבר"ש, באר היטב סק"ג, שערי תשובה סי' תרנא' סעי' ח' ד"ה שמברך

סעיף ב'

הגהות החת"ס

סימן תרנו' (שצריך לחזור אחרי הדור מצוה בקניית האתרוג)

ב"ק דף ט.

פמ"ג משב"ז א' (עד "אם הפסיד ראובן") א"א ח', ביאור הגר"א ד"ה ויש מי, וד"ה אפילו, באר היטב סק"ד, ביה"ל ד"ה אם קנה

(בענין אם שייך הידור מצוה אחר שכבר קיים עיקר המצוה - ע' בית הלוי ב', מז' וידועים דברי הגר"ח בזה)

ע' מב. "קטן היודע לנענע חייב בלולב" וסימן תרנז'

מו: "א"ר זירא לא ליקני איניש - בלולב שאינו שלו
ע' מא: (מהמשנה - א"ל מר בר מרימר) וסימן תרנח'

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל

(ויקרא כג, מ')

ולקחתם

שתהא לקיחה תמה - לכן ק"ל (לד): דמעכבין זה את זה, ולבה"ג ר"ל שצריך שיהיה לו כל הד' מינים אבל א"צ לקחתם ביחד, ולר"ת צריך לקחתם ביחד ורק א"צ לאגדם יחד. וע"ש בתוס' וברש"י (לו): דמה"ט נמי ממעטינן אתרוג חסר, אבל ברמב"ן וריטב"א (כט): מבואר דחסר באתרוג פסול משום הדר.

שתהא לקיחה ביד כאו"א - לתוס' (כט): ד"ז מעכב כל ז' ימי החג דדבר שהוא מעיקר הלקיחה תקנו שיפסל כל ז' כעין דאורייתא.

שתהא לקיחה ניכרת - (לה). לאפוקי פלפלין (אמנם בכפ"ת פ' דמקור דין זה ילפינן מהמדרש (ויק"ר ל', ב') דמבואר דצריך לפרסם הלקיחה של ד' מינים).

דין לקיחה - בלקחו קודם עלה"ש ונשאר בידו עד לאחר עלה"ש אפשר דצריך לקיחה בשעת חיוב (בכור"י תרנב' סק"י) וכן במתנה ע"מ להחזיר צידד להצריך לקיחה שניה חוץ מהלקיחה שע"י קנה הלולב, ובמ"ב (תרמ"ט, סק"ג) מדויק דבה"ג א"צ עוד לקיחה.

לולב (לר"י וכו"פ המג"א והמ"ב אבל רעק"א כתב דמבואר בתוס' דנחלקה פסול משום הדר)

נחלקה התימות - להגאונים הב"י פ' שב' התימות נחלקו זמ"ז והט"ז פ' התימות נחלקה מהעלה שליזו, לתוס' (בב"ק) כלתה בב' עלין ונחלקה עם מעט מהשדרה, לרש"י כנ"ל אבל צריך שיראה הפירוד ביניהם, לר"י ורמב"ם נחלקו רוב עלין ברובן, להא"ז בשם רש"י איירי בהסתיים בעלה א' ונחלקה עד השדרה ולמטה מב' עליו, להסמ"ק בשם רש"י אותו העלה נחלקה רק עד השדרה, להר"ן הביא ב"י נחלקה עלה האמצעי ברובו, לר"ן וריטב"א בשם ר"מ אפי' נחלקה אותו עלה במיעוטו פסול. המחבר פסק כהר"ף והרמב"ם, הרמ"א פסק מדינא כסמ"ק בשם רש"י וחשש גם להר"ן וריטב"א בשם ר"מ. בנחלקה משהו הסכימו פוסקי זמנינו דאפשר לחברו עם דבק כדי שלא יפתח יותר.

נסדק כהימנך - לרש"י ר"ל שגדל כעין ב' שדראות, להר"ן בדעת הר"ף דנחלקה איירי ברוב עלין אז נסדק ר"ל בתימות, ולהני שפי' דנחלקה פוסלת בעלה אמצעי רובו אז נסדק ר"ל במיעוטו. ואם נחלקה פוסלת במיעוטו צ"ל דנסדק ר"ל לרחבו והמג"א כתב דלשיטה זו נסדקה היינו בהעלין שליד התימות (המ"ב הבין במג"א שנסדקו לאורכן אבל הפמ"ג פ' שנסדק השדרה ליד התימות ע"ד שפירש ר"י). המחבר כתב נסדקה באופן שיראה כשתים והבין הלבושי שרד דר"ל אפילו במשהו. אבל המהרש"ם כתב דפסול דוקא כשהן פונים להצדיק (והביה"ל הסתפק לדעת המחבר אם נסדקה דוקא ברוב עלין או אפילו בתימות בלבד). לדעת הגרשז"א א"א להכשיר ההימנך ע"י דבק.

אתרוג

ניקב וחסר כל שחו - תני עולא בר חנינא ניקב נקב מפולש במשהו ושאינו מפולש בכאיסור" לרש"י אזיל אסיפא לחומרא דאפי' בלא חסר פסול בכה"ג (וכן הדין להרמב"ם), ולהראב"ד הר"ח ור' ישעיה קאי ארישא ולקולא דאפילו בחסר צריך מפולש או כאיסור, ולכן להראב"ד אפשר לבדוק אתרוג היבש בהעברת מחט מעבר לעבר. מפולש היינו מעל"ע ולהרא"ש אפילו עד חדרי הזרע ודלא בכה"ג. המחבר פסק כרש"י והבדיקה צריך להיות באופן שאינו מחסרו. כתב החז"א דיציאת מיץ אינו חסר.

נקלף - לרש"י נקלף בכולו כשר ובמקצתו פסול, להר"ח איפכא דבנשאר כסלע מצלת מגלודה. השעה"צ כתב דלהרמב"ם ור"ן נקלף היינו הגליד הדק ולהרשב"א ורא"ש כל הירוק עד הלבן (דביותר מזה הוא חסר). להחז"א לכ"ע עד הלבן ואין לבן זה מראה פסולה.

נסדק - לרש"י ותוס' לאורכו בכולו ולא נשאר משהו למעלה ולמטה וכן פסק המחבר והוסיף וי"א בחוטמו במשהו. הר"ן הביא ג' פירושים, או דנסדק ברובו מב' צדדים ובחוטמו במשהו, נסדק מצד א' (להרמ"א ברובו ולמג"א בכולו) עד החדרי הזרע, וי"א מצד א' ברוב בשרו, וכתב הט"ז דתלוי איך פירשו נקב מפולש. הרמ"א חשש לרובו מצד א'. הביה"ל כתב דוקא בנסדק יש לחשוש לחוטמו במשהו בשאר ימים ולא בשאר פסולי לקיחה תמה, ולהחז"א גם בנסדק כשר.

כתב רעק"א דפסולי חסר פוסלים אפילו אם צריך הסתכלות עיונית דסו"ס אינה תמה.

לכם

גזול - פסול ביו"ט ראשון דאינו שלכם, וביו"ט שני משום מצה"ע (ולשמאל מתוך שיוצא בשאול יוצא בגזול). לתוס' רק בנעשה המצוה ע"י העבירה פסול ולא בכבר קנאו (דכלתה העבירה), ולרש"י כ"ז שלא נשתנה פסול (משמע פסול בהחפצא). לבעה"מ יש ראייה מאוונכרי דלא חיישינן למצה"ע (אבל גזול פסול דמאוס) ולהמרדכי ראייה דליכא חשש מצה"ע מדין מיעוט ענבין של הדס ביו"ט דכשר. ובאיכא יאוש ושינוי הגם שיוצא בו אפ"ה אין לברך עליו (תרמט', מ"ב סק"ו). למחבר (שם, א') רק לגזול עצמו פסול אבל לאחרים כשר ואפ"ה אין להם ליטלו לכתחילה אא"כ יש יאוש ג"כ.

שאול - אבל במתנה ע"מ להחזיר מותר, ולדעת המ"ב (תרמט', סק"י) מסתמא כשנותן לאחר הד' מינים נותן לו באופן שמוותר לצאת בו דהיינו במתנה ע"מ להחזיר, וליכא פסול שאול אלא באומר בפירוש שנותן לו רק בתורת שאולה או שאין הנותן יודע הדין שאין יוצאין בשאולה.

אתרוג

ערלה - לחד מ"ד משום דלית בה דין ממון ופרש"י דהוי איסוה"נ ולא מקרי לכם ולהריטב"א כיון דלית לאחר רשות בה מקרי לכם ונ"מ גם לענין אתרוג של הפקר (ערול"ג, וע' פמ"ג תרמ"ט), אבל בפחות מש"פ לכ"ע יוצא דהוי שלו ולית לאחר רשות בה (תוס' הר"ד) אבל אינו יוצא בגזול פחות משהו פרוטה (ע"ש ובפמ"ג ריש תרמ"ט). ולחד מ"ד פסול משום דלית לה היתר אכילה ופרש"י דלא מקרי לכם משום דאינו שלו לכל דרכי הנאתו ומה"ט פסול **תרומה טמאה, מע"ש לר"מ, ודמאי לב"ש** (לרש"י, אבל לתוס' ה"ט משום דהוי כאתרוג של שותפין. אבל לב"ה כשר דאי בעי מפקיר נכסיה וחזי ליה).

תרומה טהורה ומע"ש בירושלים כשר בדיעבד דיש בה היתר אכילה ודין ממון אבל לכתחילה לא יטלנו מפני שמכשירו או מפסידו.

טבל - להר"ן בשם הרמב"ן כשר דאפשר לסלק הכהן באתרוג אחר ולהר"ן פסול כיון דאסור עד שיפריש עליה ממק"א. המ"ב פסלו כל ז' כמשמעות הרמב"ם ודלא כתוס' דכשר בשאר ימים כיון דמותר בהנאה (שעה"צ).

פרי עץ

ערלה ותרומה טמאה - להרמב"ם (בפיהמ"ש) פסולים משום דעומדין לשריפה ואינן נחשבים פרי, ולהריטב"א ותוס' משום דעומדין לשריפה כתותי מכתת שיעוריהו (וה"ט דאשרה ועיר הנדחת פסולים בכל הד' מינים. וכ"ז בשל ישראל דשל גוי לכתחילה לא יטול ואם נטל יצא).

אתרוג קטן - פחות מכאגוז לר' מאיר, ומכביצה לר' יהודה (והכי ק"ל) פסול משום דלא גמר פירי, אבל אתרוג הבוסר כשר בכביצה. וכתב הביה"ל מהבכור"י דבעל נפש יהדר אחר הגדול כב' ביצים דנתקטנו הביצים (להגר"ח"נ 57.2 ולהחזו"א 100 גרס). בנצטמק לפחות מכביצה כתב הביה"ל מהח"א דיקחנו בלי ברכה ולהחזו"א עם ברכה. **ובגדול** כשר אפילו צריך להחזיקו בשתי ידיו.

אתרוג שנימוח מבפנים - אליבא דהחוות דעת (י"ד לו, ג) פסול משום דאם לא יבירא א"א להחשיבו פרי (אבל הפנ"י פי' משום דחסר מבפנים, להמשנת יעב"ץ משום לא המתים, וע' ט"ז (תרמ"ט, סק"ג) דהלכה למשה מסיני).

אתרוג הירוק - פסול משום דלא גמר פירי (אבל להב"ח פסול משום הדר, ונ"מ בהתחיל להצהיב או כשבודאי יהפוך לצהוב לאח"ז).

תיום - מהסמ"ג משמע דה"ט דפסול משום דפרי א' אמר רחמנא (וכ' המ"ב מהא"ר להחמיר כהסמ"ג אם אפשר).

מורכב - המ"ב כתב דפסול דאינו מין אתרוג (י"א משום פרי א' אמר רחמנא, אין עצו ופריו שוין) אבל להלבוש פסול דנעבד בו עבירה, להט"ז משום חסר ופסול אפי' בשעה"ד (מג"א משו"ת רמ"א בשם הר"י פדואה). וד' סימנים לאתרוג, בליטות קטנות, עוקץ שקוע, תוך רחבה, גרעינים זקופים לאורכו, (בכבר קנאו כתב המ"ב דאפשר לסמוך על הסימנים בצירוף מה שרוב אתרוגים אינם מורכבים. ויל"ע אם היום עדיין יש להרוב).

הדר

לולב

לולב היבש - לתוס' כשנפרך בצפורן, ולהראב"ד בהלבינו פניו, וי"מ יב חידש, ולהכלבו אם כפלו העלין נשברין. להמחבר הפסול הוא ברוב עלין, להרמ"א אפי' בנתייבש שדרו (וכתב השעה"צ דמצוי בנתייבש מיעוט השדרה ועי"ז נחסר השיעור). המ"ב כתב בדעת הראב"ד דאפילו נתייבש התיומת לבד פסול, והחזו"א חולק דהתיומת מצלת כשהיא לחה ואינו פוסלת כשהיא יבשה. ולהגר"א לדעת הריטב"א יבש פסול בהתיומת אפי' במשהו (להחזו"א דוקא כשנפרכת בצפורן, ובנשרפה ע"י השמש ועדיין עומד בקשיותו, כשר). וכתב השעה"צ דמותר להדר לולב ע"י צביעה אבל א"א להכשירו יבש ע"י צבע. (אמנם להראב"ד יבש פסול משום לא המתים יהללו קה).

נפרצו עליו - רש"י פירש שנשרו עליו, להרי"ף והרמב"ם ר"ל שנדלדלו העלין מהשדרה (וכ"פ הר"ן בדעת רש"י), לתוס' והרא"ש ר"ל שנחלקה רוב עלין מגבו לשנים, להראב"ד ובעל העיטור ר"ל שנחלקו העלין לג' וד' חלקים. המחבר פסק כהרי"ף והרמב"ם, והרמ"א הביא פי' רש"י ג"כ והוסיף שמצוה מן המובחר בלולב שאין עליו פרודות לגמרי (כדכתב ה"ה) אבל לולב הנראה כחץ כתב הדרישה דלא מקרי לולב.

נקטם (וניטלה התיומת) - נקטם להראב"ד ר"ל העלין העליונים עם קצת מהשדרה, ולבעל העיטור הג' עלין העליונים נקטמו עד ההשדרה, והר"ן החמיר בנקטם משהו מהתיומת דעשו ראשו של לולב כחוטמו של אתרוג (והביאו הרמ"א), הטור בשם הרא"ש כתב שנקטמו רוב העלין העליונים והב"ח הבין שר"ל דנקטם רוב מספר העלין הגבוהים מן השדרה, והב"י הבין ככוונתו או שנקטם שתיים מתוך שלש עלין העליונים, או שנקטם רוב של השתים העליונים. המחבר העתיק לשון הרא"ש, וכתב הביה"ל דנחלקו האחרונים בכוונתו כנ"ל. כתב פוסקי זמנינו דבנקטם כעין קוץ המצוי בראש הלולב ל"מ נקטם.

קוץ - יש לו כמין קוצין. **קוץ** - שנצמת (וכתבו פוסקי זמנינו דלכאורה אין בכלל זה זיגוג בתיומת אלא בשדרה או בכל העלין).

כפוף ועקום - להר"ן כפוף פוסל בעלין ועקום בשדרה אבל להרא"ש דכפוף פוסל דוקא בשדרה (דכפוף בעלין הוא הידור) כתב הבכור"י (מהכפ"ת) דצ"ל דכפוף היינו בראש השדרה בין לפניו ובין לאחוריו, ועקום אינו אלא באמצע השדרה ודוקא בעקום לפניו (או לצדדים). ובנכפפו העלין הרבה או התיומת באופן שנראית כשנים, כתב המ"ב דפסול. עקום פסול דוקא בדומה למגל אבל כתב החיים וברכה דמצוה שיהיה ישר כשרביט, וכתב השד"ח דאם יישרו במכבש ואינו ניכר כשר).

סליק בחד הוצא - לרש"י כל העלין יוצאין מצד א', להרמב"ם אין עליו כפולין לשתיים, לרב שר שלום יש עלה א' לבד שעולה מעיקרו עד ראשו, ולהכל בו אין התיומת כפולה. השו"ע הביא שלש פירושים הראשונים, והרמ"א הוסיף פירושו של הכל בו (ועל פי דבריו אמר הגריש"א דבתיומת צריך שב' העלין יגמרו כאחד, ולדעת השו"ע הרב לענין רחבו כל שהעלה מכסה רוב רוחב השני כשר).

הדס

ענביו מרובים מעליו - לרש"י (יא:): פסול משום דמנומר, ולהירושלמי משום דבשחורים כבר נגמר פרי ונקרא פרי ולא עץ, וכתב השעה"צ דנ"מ לדינא בירוקים שכבר נגמר פרים דלירושלמי פסול.

נקטם ראשו - להראב"ד ובעה"מ פסול אפילו לרבי טרפון (וכשר בנקטמו הבדין שבצידו), להרמב"ן ורא"ש אליבא דר"ט כשר משום דאינו ניכר, ולרש"י והרמב"ם כשר משום דבהדס א"צ הדר לדעת ר"ט.

יבש - בנתייבשו ג' עלין העליונים פסול, ולהראב"ד בשאר ימים דבידו למעטן כשר, והב"ח פסל בכה"ג אפילו בשעת הדחק (אבל יכול להסירן עם העץ עד העלין שתחתיהן), וביה"ל כתב דהמקיל לברך אין מוחין בידו. בנתייבשו לגמרי ונשתירו ג' בדין לחין כשר, ופרש"י הר"ן והריטב"א דר"ל ג' עלין בראש כל הדס, (להראב"ד אם הם כמושין אינם מצילים, והרא"ש חולק). ולהרא"ש ר"ל דבג' קנים של ג' עלין בעינן שהעלה המורכב על השניים יהיו לחין. **נפרצו עליו** - כתב הרא"ש דבהדס לכו"ע נפרצו ר"ל שנשרו מהקנה והכי ק"ל.

ערבה

נקטם ראשו - פסול, (והרמב"ם הכשיר משום דבערבה א"צ הדר, או כהגר"א דגם זה בכלל הדר).

יבשו - ברוב עלין פסול אבל כמשו רובן או נשרו מקצת עליו כשר (להמג"א אינו לכתחילה והביאו המ"ב).

נפרצו - כתב המחבר דהיינו נשרו רוב עלין, (להבעל העיטור כשר בנשאר עלה א' ולהרא"ש בעינן שישארו רוב). והמג"א הביא מהרב המגיד לחשוש להשיטות דר"ל נדלדלו מהקנה או נסדקו, והחזו"א חשש אפילו להשיטה דר"ל שהעלין נדלדלו למטה (וגם משום שלא כדרך גדילתן).

אתרוג

חזית ושינוי מראה - פוסלים ברובו במק"א, ובמיעוטו בב' וג' מקומות, לרי"ץ גיאת אפילו על צד א' ולהראב"ד דוקא בנתפשט הנימור ברובו (להמג"א רוב הקיפו ולהחזו"א רוב שטחו), ועל חוטמו במשהו. מנומר במראות כשרות להראב"ד פסול ולהי"א דוקא במראות פסולות (**שחור, לבן**), המ"ב הביא ב'

השיטות וכתב בנקלף דבשעה"ד אפשר להקל כה"א. לדעת המבי"ט חזית הוא רק בב' אבעבעות והמ"ב כתב דאפשר להקל כוותיה בשאר ימים. חוטמו לרש"י היינו עובי גבה, להרא"ש בשם הר"ף והר"ח ר"ל כל השיפוע למעלה, להר"ן מקום שמשם יוצא הדד, ולהרמב"ם הדד. וכתב הביה"ל (דבשעה"ד) יש לסמוך על השו"ע דא"צ לחשוש לשיטת רש"י. ב"גרטל" הסתפק האשל אברהם מה מקרי החוטם וכן דנו במשפע בב' צדדיו ממקום אחר (ובשניהם המנהג להקל). לענין בלאטל"ך כתב הרמ"א מהתורה"ד דאינו כחזית או משום דאינו גבוה או משום דהוי מראה האתרוג וכתב המ"ב דאין להקל בחזית הגבוה משאר האתרוג. (בנעשה מנומר ע"י משמוש היד בשעת המצוה כתב בחת"ס דהידור מצוה הוא).

ניטלה פיטמתו - בגמ' איתא "תנא ריב"א ניטלה בוכנתו" לרש"י לל"ק (והר"ן) ר"ל עוקצו ולל"ב (ור"ת) ר"ל פיטמתו, ולהר"ח ר"ף ורמב"ם בוכנתו היינו עוקצו ומוסיף על פיטמתו דמתני' והרא"ש כתב דהכי נהגינן לפסול בשניהם (וכן פסק המחבר) אבל בלא היה פיטם מעולם כשר (והביאו הרמ"א). בנפל הפיטם דרך גדילתו על העץ נחלקו הגדולים להחזו"א, הגרשז"א, ושבה"ל דינו כלא היה לו פיטם מעולם, ולהגרשז"ש והקנה בושם יש חשש פסול. וכתב המג"א דאם אחר שנפל נשאר משהו למעלה כשר לכר"ע (חוץ מהר"ן בדעת הר"ף דבשושנתא לבד נפסל) אבל להמג"א בתרמ"ט דחשש דניטלה פסול הדר (ולהכף החיים בפטם בשרי) יש לפסול גם בנשאר משהו למעלה. בניטלה עוקצו כל שנשאר הגומא מכוסה כשר. וכתבו הבכור"י והגר"א דיש הידור עם פיטום. וכתב השע"ת מהשב"י דבנפלה הפיטם א"א לחברו במחט ודלא כהבה"ט בשם הב"י.

כבוש בחומץ בכדי שירתיח, או בכבוש מעת לעת במים (למג"א) או בדבש (לט"ז). ובשאר ג' מינים ליכא פסול כבוש (אבל החת"ס חשש). **שלוך** דוקא ברובו או בב' וג' מקומות פסול (ולכן י"ל דהפסול דבלעו איסור איירי בבלע רק במיעוטו, בכור"י). וכתב הביה"ל דיל"ע אם שלוק פוסל בחוטמו במשהו דאולי אינו ניכר.

ככדור פסול ואפילו יש פיטם ועוקץ אינו מצילו (חיים וברכה, ויש חולקים). הביה"ל לא חשש להגירסא כדוד ודלא כהלבוש.

תפוח סרוח - אתרוג שנימוח וחדרי הזרע קיימין הוא בעיא דלא איפשיטא, וכתב הרא"ש דמדהשמיטו הר"ף והרמב"ם נראה דפסקו לקולא, אבל לדידה י"ל דהוי ספק דאורייתא ואזלינן לחומרא. המחבר סתם דכשר והביא דיש פוסלין, וכתב המ"ב דיש להחמיר במקום שאפשר.

גדלו בדפוס ועשהו כמין בריה אחרת (ל"ד, ואפילו אינו דומה לשום בריה, ביה"ל) פסול, אבל עשהו דפי דפי כשר.

כושי פסול והתניא כושי כשר דומה לכושי פסול וכו' רבא אמר הא לן והא להו' ופירשו רש"י הרא"ש והטור דכושי כשר לבני בבל הקרובים לכוש אבל הגדל כאן פסול אפילו כבוש, ולהר"ף ורמב"ם שחור מעט כשר בבבל ושחור הרבה דומה לכושי פסול אפילו שם וכן פסק המחבר.

אכלוהו עכברים אמר רב אין זה הדר וכו' שאני עכברים דמאיסי' הביאו הרמ"א וכתב דבחתך הניקור כשר (וביאר המ"ב מהמג"א דאינו פסול מדינא להחשיבו בא מכח פסול) ולהט"ז לא מהני חיתוך.

הדר באילנו משנה לשנה

פסולי הדר לרמב"ם רמב"ן וריטב"א אינם פוסלים אלא יום א' (וכן פסק השו"ע) אבל לרש"י תוס' והרא"ש פוסלים כל ז' וכ"פ הרמ"א. ובשעה"ד להרא"ש נוטלין הפסולים ומברכים עליהם (ולהרמב"ם רק לולב היבש) ולהראב"ד נוטלים רק לזכר בעלמא. (והמ"ב הביא ד' דרגות לענין ברכה על היבש ע"ש).

כתב המב"ט דפסולי הדר אינו אלא בנראה להדיא לרוב בני"א וא"צ להסתכל מחמת דקותו.

כפת תמרים

שאם היה פרוד יכפתנו - לר' יהודה הלולב צריך אגד לעיכובא, ולרבנן להידור מצוה. ובעינן קשר מעלייתא (קשר ע"ג קשר) והמ"ב מצדד דקושיקלאך מועיל (דלא כהחת"ס) וכיון דמצוה לכתחילה לאגדו לכן לכתחילה לא יאגדנו עכו"ם (מג"א) אשה (פמ"ג) וקטן (יד אפרים). לולב קנרי לדעת האגור"מ פסול דלאו מין כפת תמרים היא, ולהגרשז"א כשר דתמר הוא שם העץ וא"צ שיוציא תמרים בפועל. ומדרשה זו נתמעט נמי אופתא דלא שייך למימר אם היה פרוד, וכן לולב כחץ (דרישה). וכן ציני הר הברזל לדעת הגר"א, ולולב דסליק בחד הוצא לדעת החזו"א נתמעטו מטעם אופתא (ולמ"ב שניהם משום הדר).

ענף עץ

שענפיו חופין את עצו - למעוטי דולבא. ולהרש"ש מה"ט צריך שיהיו העלין שוכבין על אפיהן ומכסין הגבעול, ולהמור וקציעה צריך שיהיה ראשו של זה מגיע לעיקרו של זה. אבל רבינו ירוחם כתב דענף עץ אינו אלא סימנא בעלמא ולא תנאי בהכשירו (ובירושלמי איתא שענפיו חופין רובו). **עץ** מבואר בירושלמי דמה"ט ענבים מרובים מעליו פסול דבעינן עץ ולא פרי (וע' לעיל דלרש"י פסול משום שאינו הדר) ולדעת האגלי טל מה"ט אין לצרף הגבעול הירוק ורך למעלה בהדס דאינו עץ אבל לא חששו לו הפוסקים למעשה.

עבות

קלוע כמין קליעה ודומה לשרשרת - למעוטי זית. וקליעה היינו שיש ג' עלין בקן אחד לרש"י ר"ל שהן יוצאין מעוקץ א' ולשאר בשורה א', אבל כשיש שתים ואחת מקרי הדס שוטה. המחבר פסק דבעינן ג' עלין והרמ"א כתב דיוציאין בשוטה ובמקומו יוצאין אפילו בשתים ע"ג שתים, ותמה הבכור"י דבזה לכר"ע אין יוצאין יד"ח, והמ"ב החמיר למעשה. ולדעת החזו"א כל שאם יקיף הגבעול בחוט יפגש החוט בכל העוקצים בודאי מקרי עבות. שיעור עבות להגאונים אפילו חסר עלה א' מכל השיעור פסול, לבעל העיטור ורמב"ם (מובא בתשובת הרא"ש) אפילו נשאר קן א' של ג' עלין כשר, להראב"ד ורא"ש (וכן פסק המחבר) בעינן כל השיעור למצוה ורוב לעכובא. ולרא"ה סגי בנשאר ב' עלין ודלא כהגאונים דאפילו חסר עלה א' תו ליכא עבות (אבל באסא מצראה שהתחיל בז' גם הוא מודה דצריך שישאר ג' עלין ולא סגי בב'). לדעת הב"ח א"צ אלא רוב שיעור הדס ולא רוב ההדס. במפוזר נמי נחשב רוב, אבל בליכא עבות ברוב ההדס רק ברוב השיעור והם מפוזרים ע"פ כל ההדס מסתפק הפמ"ג אם מקרי עבות, והבכור"י הקיל גם בזה.

וערבי נחל

הגדילה על הנחל - לתוס' דערבי דרשינן לשתי ערבות א"כ בעינן הגדילה על הנחל לעיכובא, אבל לרש"י אינו אלא למצוה, ולהרמב"ם ורא"ש אינו אלא מין הגדילה על הנחל וכן פסק המחבר. הט"ז כתב דליכא הידור בגדילה על הנחל והבכור"י השיג, והמ"ב הביא שתייהם.

יש ג' סימנים לערבה, א' קנה אדום (וכתב הבי"ד דאפילו אם עכשו הוא ירוק אבל כשיכה השמש יתאדם), ב' משוך כחל, ג' פיו חלק. אבל חילפא גילא כשר הגם שאין פיו חלק דדומה למגל דהיינו פגימותיו נוטים לצד א' לרש"י (והביאו הח"א) או קטנים להרמב"ם (וכן פסק המחבר).

קיצור הלכות ד' מינים למעשה

כתב הב"י דרוב ד' מינים כשרים ודי להתעסק בהם בערב החג - כדאי לדעת כן לפני שמתחילים.
אבל מצד שני הידור מצוה עד שליש וכתב הביה"ל (סי' תרנ"ו) דכשיש חשש פסול לחד מ"ד אף שלהלכה כשר, בזה לכו"ע יש דין הידור מצוה עד שליש.

לולב

נחלקה התימות מעיקר הדין רק פסול בנחלקה עד השדרה אבל יש להחמיר עד רוב ומצוה מן המובחר שלא יהיה נחלק כלל, לט"ז ר"ל טפח להגר"א רוב ולהח"א אפי' משהו. כשפתוח רק משהו יש מקילין לשים קצת דבק כדי שלא יפתח יותר.

מכוסה קורא - בפשטות מהודר אם לא שרוב או טפח אבל בפחות מטפח לכאורה מהודר, אבל בהכל מכוסה בקורא א"י לנענע או חשש שמא נסדק כהימנך דא"א לראות לכן הרבה אין לוקחין.

נסדק כהימנך - פסול אפי' במשהו (לבר"ש) ור"ל שהעלין פונים לצדדין, אבל אם רק השפיץ פונה לצדדים וכן אם נסגר כשמניחו על השלחן א"י כהימנך.
כשאין חצי העלה האמצעי מכסה החצי השני לגר"ז אם מכסה רוב העובי כשר. ואם אינן גומרין באותו גובה הגריש"א זצ"ל החמיר לחשוב כסליק בחד הוצא אבל ב-2 מ"מ גם הוא לא הקפיד (הגם שיש מדקדקין גם בזה).

ב' תימות - יש שכתבו דאין לקחתו לחשוש להגאונים דאולי זהו נחלקה התימות (וגם בלא"ה יש סיבה למנוע מלקחתו דיש ב' עלין שצריך לדקדק בהן).
יבש - פסול ביבשו רוב עליו או השדרה וא"י מצוי כלל. אבל כשגובה התימות חום א"י יבש אלא שרוף קצת ואם הוא לבן הגר"א הביא הריטב"א דיבש פוסל אפי' במשהו אבל לדעת החזו"א גם הריטב"א רק פסול ביבש עד שנפרך בצפורן (ובלא נתייבש לגמרי בפשטות יכול לצבעו כמוש"כ השערי תשובה).

נקטם - תלי אם אפשר לראות הקטימה דהפסול הוא משום הדר. כשיש כעין קוץ בראש הלולב שנקטם כשר דא"י חלק מהלולב א"כ שנראה שחלק מהלולב קטום. ובלולב שלא נקטם יש גומא בראש כל עלה, והגם שמדינא א"צ לחפש הגומא אבל כשרואין הגומא יודעים בודאי שאינו נקטם
זגוג בתימות - לרוב פוסקים אינו פסול אבל יש שאין אוהבין לקחתו (לכאורה גם אינו זה קלי ואנוהו).

נעקם - מעיקר דינא פסול רק בנעקם כמגל אבל כתב החיים וברכה דיש ענין שיהיה ישר כשרביט.
קנענפ"ל - הרא"ש כתב שאוהב אני לצאת בזה, אבל השערי תשובה כתב דלאחרים לא די שאינו מן המובחר אלא שאין יוצאין בה, אמנם בפשטות החסרון הוא רק כשהוא כפוף כעין ח' אבל בכפוף כעין ו' לכאורה כשר לכו"ע (דליכא חשש נחלקה וגם ליכא פסול כפוף).

הדס

שיעורו ג' טפחים (או שתיים וחצי בשעה"ד) שהוא 24 ס"מ כדעת הגר"ח נאה 29.50 לדעת החזו"א. מעיקר דינא רק צריך רוב של הדס להיות משולש שהוא 12.5 ס"מ להגר"ח נאה 150 ס"מ להחזו"א (וה"ה לערבה), כמעט כל ההדסים מלמעלה יש 5-6 ס"מ משולשים, ומעיקר דינא בפשטות א"צ שיהיה כל השילוש רצופין (הגם שיש הידור להגריש"א שהכל יהיה רצופין) וא"כ רוב רובן של הדסים כשרים ואפי' כולם כשרים לפני שמתחילין.

מה נחשב משולש לדעת השבה"ל כל שלמראה העין נראה משולש (וכן ראיתי פעם כשבדקו הבד"ץ) אבל מהחזו"א הביאו "כל שיש קו הנפגש בכל הג' שרשים אע"ג שבא' נפגש למעשה ובא' נפגש למעטה די בהכל" ולמצוא ג' טפחים רצופין עם חוט מקיף כמעט בלתי אפשרי כלל, והעיקר שחיפוש וקניית הד' מינים יהיה בשמחה!

יבש - דוקא נתלבנו ונפרך וא"י מצוי בהדס טרי.

ערבה

גדילות על הנחל כתב הבכור"י דאם יש ב' ערבות לפניך יש להעדיף הגדל על הנחל.

פגימות - בארצה"ב בדרכ"כ ליכא פגימות אבל בא"י יש להם פגימות וא' שתל ערבות מהתם בא"י ויצאו עם פגימות קטנות, וקטנות מאד כחלק דמי (פמ"ג) **קן אדום** - פשטות כל כמה שיש בעץ ערבות עם קנה אדומה די בזה (והגרש"ז"א החמיר לקחת עם קנה שהתחיל להתאדם, ואם יש לפניו למה לא).

אם העלין נופלין למטה החזו"א הסתפק אבל המנהג דאינן מקיפדין ע"ז להחשב שלא כדרך גדילתו.

כתב הרמ"א דנוהגין ליקח כל יום ערבה חדשה (ולהגרש"ז"א כל יומיים) וכיון שכ"א עולה רק 2 שקל בודאי יש לקנות כשצריך.

בלבוב - היינו העלה היוצא מלמעלה דמראה בודאי שאינו נקטם, ו"א דיש הידור לקחת דוקא עם בלבוב (דאל"ה הוי כנפל עלה א' וכבסמוך).

נשרו מקצת עלין כשר אבל להמג"א רק בדיעבד וכיון שהם מצויות יש להקפיד בזה ולכן יש לזהר כשמשימים הערבה בתוך הקוטשקיל שלא יפול אפי' עלה א' משיעור הג' טפחים.

לכתחילה יש להדר אחר בלבוב, קנה אדום, פגימות קטנות, וערבי נחל.

אתרוג

חסר - לדעת המ"ב בחסר רק הגליד א"י חסר, והחזו"א הקיל בחסר עד הלבן של בשר האתרוג. בספק חסר פסק המ"ב דכשר. וביצא מיץ מהאתרוג כתב החזו"א דאינו חסר (דהוה הדרך שבודקין אתרוג. אבל כשמריחים שיצא קצת מהמיץ יש לנקותו מיד במים ולנגבו דאל"ה ישאר כתם חום על האתרוג.

נקב מפולש - פוסל אבל אינו מצוי. ויותר מצוי נקב בפיטם שיורד עד חדרי הזרע דג"כ פוסל, ואפשר לבדקו ע"י מחט דק וכיוצ"ב, ואפשר לשער אורך הנקב כיון שהחדרי הזרע נמצאים מתחת לחוטם.

פיטום - הראשונים כתבו דבליכא פיטום כשר רק בלא היה פיטום מעולם, והגרש"ז"א החמיר באתרוגים שלנו שכולם התחילו עם פטום, אבל לדעת כמה מפוסקי זמנינו כל כמה שנפל הפיטום בעודו על העץ כשר ולהחזו"א אפי' נפל יום או יומיים אח"כ וביאר הגרש"ז"א שליט"א דא"כ בודאי נתיבש על העץ, וכן עמא דבר להקל בזה. ואם יש גומא במקום הפיטום סימן שנפל בדרך גידולו וכשר. ולמעשה, חיים וברכה נקט דיש לקחת דוקא עם פיטום דלמה להכניס עצמו לשאלה, ולדעת הגר"י ברקוביץ שליט"א פיטום הוא הידור וממילא תלוי כמה יפסיד בהידורים אחרים.

נקודות - כשהם ממראה פסול כשחור ולבן פוסלים כשהם נמצאים על רוב שטח האתרוג, ולמ"ב גם ג' נקודות הנמצאים על רוב הקיפו פסול, ואם רואין כל הנקודות בב"א בלי לסבב האתרוג בודאי כולם נמצאים בצד א' וכשר.

חוטם - חמור משאר מקום באתרוג וק"ל שהוא ממקום שיפועו ולמעלה. וכל מראה פסול כשחור ולבן פוסל במשהו (גם על הפיטום ולא על השושנתא). לדעת הגריש"א הנקודות הלבנות המצויות בזמנינו אינו מהאתרוג והרבה פעמים אפשר להורידו. וכ"ז דוקא ביכול לראות הנקודות בראיה רגילה.

ירוק - לדעת הגריש"א כל אתרוג ירוק כשר שכל החשש אינו אלא שלא נגמר פריו אבל בזמנינו כולם יהפכו לצהוב לאח"ז (אבל יש לציין שלפעמים נהפך האתרוג לצהוב ורואין נקודות שלא היו נראות לפני"כ כשהיה האתרוג ירוק).

גודל כביצה כמעט כולם הם בגודל כזה אבל רש"י פירש שהידור מצוה עד שליש ר"ל שיהיה יותר גדול בכביצה.

בלעטל"ך כשר מעיקר דינא אבל ביכול להרגיש שבלעטל גבוה משאר האתרוג יש חשש חזית (אבל מה שמקום הבלעטל מרגיש אחרת מבשר האתרוג לאו כלום היא). נקודה שחורה על בלעטל צ"ב אם פוסל.